

Міністерство освіти і науки України
Управління культури та охорони культурної спадщини
Черкаської обласної державної адміністрації
Національна спілка краєзнавців України
Державний архів Черкаської області
Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»
Кам'янський державний історико-культурний заповідник
Комунальний заклад «Черкаський обласний краєзнавчий музей» Черкаської обласної ради
Комунальна установа «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради
Громадська організація «Національна академія наук вищої освіти України»
Черкаський державний технологічний університет
Кафедра історії та права

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ:
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ**
Матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції
(з міжнародною участю)

**05 – 06 листопада 2020 р.
м. Черкаси**

Частина 2

Черкаси

2020

УДК 94:004](063)
К90

*Рекомендовано
Науково-технічною радою
Черкаського державного
технологічного університету
(протокол № 5 від 21.09. 2020 р.)*

Упорядники:

д.і.н., проф. В.М.Лазуренко, к.і.н., доц. Стадник І.Ю., к.і.н., доц. О.О.Яшан

Відповідальний редактор: к.і.н., доц. Яшан О.О.

Рецензенти:

Салата О. О. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка;

Гладун О. Д. – кандидат мистецтвознавства, доцент, директор Комунальної установи «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради.

Наукове електронне видання локального використання

Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (05 – 06 листопада 2020 р.) : у 2 ч. [Електронний ресурс] / упоряд. : д.і.н., проф. В. М. Лазуренко, к.і.н., доц. І. Ю. Стадник, к.і.н., доц. О. О. Яшан ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Частина 2. – Черкаси : ЧДТУ, 2020. – 191 с. – Назва з титульного екрана.

Зам. № е20-90
Обл.-вид. арк. 13,64

Міністерство освіти і науки України
Управління культури та охорони культурної спадщини
Черкаської обласної державної адміністрації
Національна спілка краєзнавців України
Державний архів Черкаської області
Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»
Кам'янський державний історико-культурний заповідник
Комунальний заклад «Черкаський обласний краєзнавчий музей» Черкаської обласної ради
Комунальна установа «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради
Громадська організація «Національна академія наук вищої освіти України»
Черкаський державний технологічний університет
Кафедра історії та права

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Матеріали III-ої Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(з міжнародною участю)

05 – 06 листопада 2020 р.

м. Черкаси

Частина 2

УДК 94:004](063)
К90

Рекомендовано до друку
рішенням Науково-технічної ради
Черкаського державного
технологічного університету
(протокол № 5 від 21.09.2020 р.)

Упорядники:

д.і.н., проф. Лазуренко В. М., к.і.н., доц. Стадник І. Ю., к.і.н., доц. Яшан О. О.

Відповідальний редактор: к.і.н., доц. Яшан О.О.

Рецензенти:

Салата О. О. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка;

Гладун О. Д. – кандидат мистецтвознавства, доцент, директор Комунальної установи «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради.

К90 **Культурно-історична** спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (05 – 06 листопада 2020 р.) : у 2 ч. [Електронний ресурс] / упоряд. : д.і.н., проф. В. М. Лазуренко, к.і.н., доц. І. Ю. Стадник, к.і.н., доц. О. О. Яшан ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Частина 2. – Черкаси : ЧДТУ, 2020. – 191 с.

У збірнику опубліковано доповіді та повідомлення, що були представлені учасниками III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження».

Для науковців, викладачів та аспірантів вищих навчальних закладів та усіх, хто цікавиться культурно-історичною спадщиною та історією України.

УДК 94:004](063)

Тексти у збірнику опубліковані на основі матеріалів, наданих авторами, які несуть повну відповідальність за зміст своїх публікацій, точність і коректність посилань. Збережено стилістику оригіналів. Висловлені думки не обов'язково співпадають з позицією організаторів конференції.

© Автори, 2020.

**МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ.
ІСТОРІЯ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ
НАУКОВА АТРИБУЦІЯ, ОЦІНКА ТА ДОВЕДЕННЯ
АВТЕНТИЧНОСТІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ**

УДК 304.4«2020»

*Марина БУГЕРЯ,
завідувачка відділу науково-просвітницької та виставкової роботи
КЗ «Черкаський обласний краєзнавчий музей» Черкаської обласної ради*

**КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ
ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ**

Сучасна музейна галузь України постійно реагує на виклики часу. В умовах діджиталізації, панування соціальних мереж музеї не стоять осторонь змін інформаційного простору. Адже соціальна комунікація лежить в основі роботи музеїв. Збирання експонатів, наративу чи творів мистецтва, популяризація музейних колекцій, як і відвідуваність закладів, залежать від успішності взаємодії «музейний працівник-відвідувач».

Запровадження у 2020 році карантинних обмежень з метою запобігання пандемії Covid-19 привело до впровадження у габітус людей дистанційних форм роботи і навчання, обмеження безпосередніх контактів та відвідування публічних місць. За таких умов музеї як заклади, метою діяльності яких є: науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота [1], швидко зреагували на виклики. Адже цінні колекції, уведені у науковий обіг, становлять вагоме джерело інформаційного «споживання», є засобом інформальної освіти та соціальної взаємодії.

Виклики пандемії, що постали перед усією музейною спільнотою, цілком закономірно не оминули і Черкаський обласний краєзнавчий музей. На сторінці музею у мережі «Фейсбук» (<https://www.facebook.com/oblmyzkray>) були започатковані та активно впроваджені публікації інформаційних матеріалів просвітницьких проєктів, відеоформат лекцій та оглядів музейної експозиції. Також музей долучився до тенденцій широкого використання онлайн-платформ для науково-освітньої комунікації.

Надзвичайно важливе патріотичне і просвітницьке значення на сторінці музею отримав проєкт «Назва має значення». У рамках проєкту співробітники музею інформують широку громадськість про топоніми, вулиці Черкащини, які змінили свої назви і сьогодні носять ім'я загиблих учасників російсько-української війни та видатних земляків. З метою можливого подальшого

поповнення колекції музею була започаткована рубрика «Черкаси і черкаси у ХХ столітті: задокументовано у світлинах», яка висвітлює рідкісні фото з колекції музею, що відображають життя пересічних громадян різних епох. У форматі відеолекцій було реалізовано проєкт «З історії медицини», у якому співробітники музею ознайомили з історією та маловідомими фактами такої актуальної галузі як медицина.

З вже традиційної музейної рубрики «Експонат тижня» читачі сторінки дізнавалися про цікаві експонати з нумізматичної колекції, колекцій іконопису, філателії, зброї, артефактів й творів мистецтва. Так, з нагоди міжнародного дня краси читачам було презентовано кам'яне намисто ХІХ ст., а з нагоди міжнародного дня музики – грамофон братів Пате, датований кінцем ХІХ – початком ХХ століття.

Стратегія збереження та популяризації історико-архітектурної спадщини краю була втілена у ряді інформаційних онлайн-публікацій про пам'ятники та історичні місця Черкащини. Для дитячої та підліткової аудиторії у рубриці «Музей – дітям» публікувалися підготовлені музейними співробітниками ребуси, завдання, а також дитячі оповідання. Велику популярність у мережі отримали відеопрезентації музейної експозиції тематичних відділів та загальний огляд музею, а також відеопрезентації музейних видань «Черкащина від А до Я» і «Черкаський обласний краєзнавчий музей».

Окремою формою просвітницької роботи стали відеопрезентації відділу етнології, підготовлені на основі театралізованих постановок, інтерв'ювання чи покрокового майстер-класу. Метою таких презентацій було висвітлення історії українських національних календарних свят, обрядовості й традицій. До багатьох відеоматеріалів музичним супроводом було обрано народні пісні в автентичному виконанні, записані на Черкащині.

З нагоди роковин Чорнобильської катастрофи була проведена онлайн-екскурсія для волонтерів Відділення Всеукраїнської благодійної організації «Турбота про літніх в Україні» в м. Черкаси на тему «Уроки Чорнобиля. Екосвідомість». Екскурсія була проведена з використанням платформи Zoom. У подальшому за допомогою означеної платформи науковці музею неодноразово брали участь у конференціях, зокрема Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальні і гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект» (23 квітня 2020 року, ЧДТУ), семінарах, вебінарах, навчаннях з підвищення кваліфікації тощо.

Наукові співробітники та адміністрація музею успішно опанували освітні онлайн-курси платформи Prometheus.org.ua та взяли участь у конкурсі для працівників культури та креативних індустрій за програмою House of Europe, що фінансується Європейським Союзом. 13 співробітників закладу отримали стипендії програми.

У травні-червні 2020 року було організовано та проведено онлайн краєзнавчий конкурс есе «Черкащина – місце сили». Конкурс був оголошений з метою популяризації історії, культури, природи краю, видатних уродженців

та цікавих туристичних місць. До участі через соціальну мережу «Фейсбук», обласні радіо і телебачення були запрошені усі бажаючі. Переможці конкурсу були визначені у таких номінаціях: діти до 10 років; учнівська молодь від 11 до 18 років; дорослі. У дитячій категорії переможцем стала Надія Бойко (9 років) з с. Лозуватка Шполянського району Черкаської області. Есе Надії було присвячене рідному селу. У категорії учнівської молоді переможцем визначена Поліна Куліш (16 років) з м. Черкаси, яка надіслала на конкурс есе про Костянтина Паустовського та Черкащину. У дорослій категорії було визначено два переможці: Наталія Степаненко (м. Черкаси), яка представила есе-родинну історію, пов'язану з унікальною пам'яткою садибної архітектури – палацом Даховських у с. Леськове Монастирищенського району, та Валерій Власюк (м. Черкаси) з есе про народного артиста України Володимира Ігнатенка.

Важливою комунікаційною стратегією музею стала організація виставок у онлайн форматі. Так, у фейсбуці було презентовано виставки: «Птахи в народному мистецтві» майстрів народного мистецтва Черкащини, творів черкаського художника Миколи Колядка, шевченкіана заслуженого художника України Миколи Теліженка, «Вишита сорочка – одяг-оберіг» з нагоди Дня вишиванки, «Моя квітуча Україна» творчих робіт учнів художньої студії «Барви натхнення» ДМШ № 5 м. Черкаси, «Як зібралась звірина...» художника-кераміста, заслуженого майстра народної творчості України, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України Ольги Отнякіної–Бердник та ряд інших. Традиційними стали онлайн-виставки, присвячені життю і творчості відомих земляків: з нагоди 125-річчя від дня народження українського поета, прозаїка, перекладача Тодося Осьмачки, поетеси, письменниці-емігрантки Наталі Ливицької-Холодної, художника-емігранта Віктора Цимбала, народного художника України Івана Їжакевича, виставка-презентація про видатного спортсмена Івана Піддубного.

Злагоджена, систематична робота музейних працівників, усвідомлення вагомого значення діяльності в онлайн, безперервність подачі матеріалів у мережі створило психологічний ефект стабільності й залученості користувачів музейних послуг до інформаційного простору та налагодження довіри до музею як інституції із збереження та примноження колекцій і духовних надбань України.

Література та джерела:

1. Закон України «Про музеї та музейну справу» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний вебпортал]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.2020). – Назва з екрана.

*Наталія ГУДИМА,
завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу
КУ «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради*

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУЧАСНОМУ МУЗЕЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Сучасні процеси становлення інформаційного суспільства суттєво змінили світовий соціокультурний простір. За таких умов діяльність музею як одного з центрів культурно-освітнього життя суспільства вимагає осучаснення традиційних форм та методів діяльності.

Попри те, що в історичному контексті функції музею є традиційними, шляхи їхньої реалізації знаходяться у постійному розвитку. Нині увага музейних працівників певною мірою зміщується у бік активної взаємодії з цільовою аудиторією та постійного коригування шляхів вищезазначеної взаємодії. Зацікавленість відвідувачем як вирішальним фактором музейної комунікації сприяє прискоренню змін у загальній концепції музею як соціальної інституції. Більшість сучасних музеїв в Україні і світі перестали бути закритими академічними інститутами, а являють собою творчий та надихаючий простір, що формує свою діяльність з урахуванням вікових та ціннісних потреб усіх без винятку категорій суспільства.

Орієнтуючись на вимоги часу та потреби цільової аудиторії, організація діяльності музеїв в Україні поступово змінюється. Це особливо підтверджується практикою останніх десятиліть, коли у суспільстві відбулися якісні соціокультурні зміни за рахунок стрімкого розвитку інформаційних та комунікаційних технологій.

Можливості сучасних технологій майже необмежені. Однак, чи завжди працівники музеїв розуміють ці можливості і чи зможуть ефективно ними скористатися? Інноваційні технології давно увійшли у повсякденну діяльність музеїв розвинених країн, у роботі переважної більшості українських музеїв вони поки що не знайшли широкого застосування. Питання впровадження у роботу музеїв сучасних технологій – це питання часу. Попри те, що музеї є традиційно консервативними, вони все одно будуть змушені реагувати на появу нових технологій та пристосовуватися до них. Так, працівники музею Івана Гончара переконані, що, якщо не ставити собі за мету осучаснюватись кожного дня і не усвідомлювати, що це тривалий процес, то швидко можна втратити нові можливості комунікації з аудиторією. «Водночас осучаснення не має стати самоціллю, адже можна збудувати ідеальний «мертвий» музей. Він буде вибудований за всіма канонами, буде велика сукупність технічних засобів, але він не буде актуальним. Музей – це живе середовище, саме це робить його сучасним» – зауважує керівництво вищезазначеного музею.

Одним із напрямів інформаційних технологій, що найактивніше розвивається, нині є мультимедіа, що забезпечують роботу з рухомістю зображення і відео, анімованою комп'ютерною графікою і текстом, мовою і високоякісним звуком. Використання мультимедійних технологій та пристроїв виводить діяльність музею на якісно новий рівень взаємодії з відвідувачами, а це, у свою чергу, суттєво впливає на рівень зацікавленості аудиторії музейним продуктом.

У світовій музейній практиці давно існує досвід використання сенсорних пристроїв (екранів, дисплеїв, столів), за допомогою яких можна, наприклад, створити 3-D анімацію, значно збільшити окремі деталі експоната, розглянути твір, немов під рентгеном. Ці пристрої також допомагають відвідувачу самостійно обирати контент для отримання інформації.

Для інформування відвідувачів у музеях застосовуються інтерактивні книги та спеціальні кіоски. Альтернативою друкованим джерелам інформації є електронна етикетка, а відвідувачам, що бажають отримати найбільш змістовну наукову інформацію, будуть корисними автоматизовані робочі місця, оснащені у спеціальних зонах.

Придбання вищезазначених пристроїв на цьому етапі для переважної більшості українських музеїв є проблематичним через фінансову неспроможність. Серед доступних інновацій – додатки до смартфонів та QR-коди.

Впровадження у роботу мобільних додатків є більш прийнятним, адже вимагає від музеїв лише наявності швидкісного Wi-Fi і смартфонів у відвідувачів. Досвід використання подібного додатка має і Черкаський обласний художній музей. Відвідувачі виставки «Натюрморт з яблуком», що відбулась у лютому 2020 р., завантаживши додаток, отримали можливість спостерігати за доповненою реальністю, в якій статичне зображення перетворювалось на анімовані картини. Не дивно, що ця виставка викликала значну зацікавленість аудиторії і сприяла збільшенню кількості відвідувачів. За твердженням кандидата мистецтвознавства, завідувача кафедри мультимедійного дизайну Харківської академії мистецтв Михайла Опалєва, нині з'явилася можливість робити мультимедійний продукт, який можна застосовувати у галереях. Це та сама анімація, але перекладена в інші технології: Artivive, яка дає змогу при наведенні гаджету бачити цей рух. Програма розпізнає зображення і підставляє анімацію. Це найпростіший спосіб. Існують і складніші.

Презентація художнього твору з використанням мультимедійних технологій надає нове життя традиційній галереї. Особливо позитивно реагує на мультимедійний продукт молодь, а отже, саме таким шляхом можна залучити цю вікову групу аудиторії.

Усвідомлення важливості зручного отримання відвідувачами будь-якої інформації – від довідкової до наукової – змушує українські музеї все частіше використовувати QR-коди.

Сучасні технології змінюють стереотипні уявлення про музей як такий. Більшість із реально існуючих музеїв діють нині і у віртуальному форматі. Віртуальний музей – явище не нове, історія їх становлення та розвитку в світі сягає початку 1990-х рр. Спочатку таким музеєм виступав веб-сайт реально існуючої установи, а вже у 1994 р. з'явився окремий віртуальний музей.

В Україні суто віртуальним музеєм є інтерактивний гендерний Музей історії жіноцтва, історії жіночого та гендерного руху, що почав свою діяльність у 2009 р. На сторінці цього музею можна оглянути експозиції, що присвячені діяльності жінок у сферах політики, бізнесу, спорту, науки та іншим питанням.

Нині більшість музеїв України діють у двох вимірах: реальному та віртуальному, презентуючи себе на власних сайтах та інших інтернет-сторінках. Таким досвідом можуть поділитися Національний художній музей України, Національний музей народної архітектури і побуту у Пирогово, Черкаський обласний художній музей та інші. Відвідувачі інтернет-сторінок Черкаського художнього музею отримують можливість ознайомитися з постійно діючою експозицією, оглянути змінні виставки, збагатити свої знання з історії українського образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Сайт музею орієнтований на різні категорії відвідувачів: дітей, молодь та осіб старшого віку. Це впливає на обсяг, зміст і характер подання інформації.

Серед різних музейних проєктів особливо вирізняється «Скарби Черкаського художнього музею». Його практична реалізація полягала у створенні мультимедійного відео з деталізацією певних фрагментів художнього твору. Характер викладення інформації був побудований таким чином, аби у доступній та цікавій формі повідомити основні дані про твір. Таким чином, через музейний сайт та сторінку у Фейсбук усі бажаючі могли детальніше ознайомитися з окремими творами музейної збірки.

Ідеальна ідея віртуального музею має суттєві відмінності порівняно з проєктом «Скарби Черкаського художнього музею», адже відвідувач віртуального музею має можливість самостійно обирати експонати, формувати екскурсії за власними уподобаннями та отримувати той рівень інформації, який відповідає, наприклад, віковим та ціннісним потребам. Відвідувачі інтернет-сторінок Черкаського обласного художнього музею поки обмежені у власному виборі, адже поки незначна кількість творів з музейних фондів увійшла до вищезазначеного проєкту.

Мультимедійні технології дають змогу створити такий віртуальний музей, який, наприклад, об'єднає експонати, що знаходяться у різних музеях, але пов'язані за тематикою.

Серед переваг ідеальної версії віртуального музею для відвідувачів – доступність значної кількості експонатів, які, наприклад, не представлені у постійно діючій експозиції реального музею. Можна будь-де і будь-коли оглянути експозицію такого музею і легко отримати повну інформацію про ті експонати, що зацікавили. Оцифровані дані по будь-якому музейному

експонату можуть бути представлені різними мовами, що дасть змогу вирішити питання доступності інформації і для іноземних громадян. Окрім можливості споглядання та інформування, відвідувачі віртуального музею отримують можливість необмеженого спілкування. Для відвідувачів з особливими потребами зручним буде ознайомлення з експозицією саме у форматі віртуального музею.

Позитивні аспекти існування віртуальних музеїв для відвідувачів вже давно доведені практикою. Неоднозначно вирішується питання діяльності такої форми самими музейниками. З одного боку, за рахунок відвідування віртуального музею розширюється коло цільової аудиторії, спостерігається збільшення кількості відвідувачів, яких цікавить відвідування музею у реальному часі. Попри безліч переваг, ідея віртуального музею містить і суперечливі моменти, особливо, на думку автора, це стосується музеїв художнього спрямування. Адже ні з чим не зрівняним є ефект від споглядання твору в реальному вимірі. До того ж, існує думка про те, що віртуальна форма відвідування музею може остаточно витіснити традиційну.

Нині музей – багатофункціональний культурний центр, що виконує широке коло завдань, одними з яких є вплив на формування особистості, а саме: її смаку, ціннісних та естетичних потреб. Сучасний музей – це також простір для творчості та експериментів, це можливість втілювати сміливі дизайнерські ідеї задля того, аби зробити його відвідування цікавим, корисним та зручним для усіх груп цільової аудиторії. Успішно реалізовувати ці завдання дають можливість мультимедійні технології. Саме вони створюють нові ресурси для успішної діяльності музею нині та у майбутньому.

Джерела та література:

1. Банах В. Музейні інновації та інтерактивність у теорії та практиці музейної справи [Електронний ресурс] / Василь Банах. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/-oct/6320/170519verstka.pdf>
2. Белікова М. В. Запровадження інноваційних технологій в музеях України / М. В. Белікова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 43. – С. 326–330.
3. Жуковська А. Музеї в мережі: нові методи, нові відвідувачі [Електронний ресурс] / А. Жуковська. – Режим доступу : <https://www.bsmu.edu.ua/uk/news/digest/6711-musei-v-merezhi-novi-metodi-novi-vidviduvachi>
4. Северин В. Д. Новітні технології в дизайні музейних експозицій / В. Д. Северин // Гуманітарний часопис. – 2017. – № 1. – С. 73–77.
5. Соломко О. Технології вирішують проблеми українських музеїв [Електронний ресурс] / Оксана Соломко. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу : <https://site.ua/kate.windy/9220/>

*Галина ТАРАН,
директор Кам'янського державного
історико-культурного заповідника*

**ПЕРША МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ,
ПРИСВЯЧЕНА П. І. ЧАЙКОВСЬКОМУ (м. КАМ'ЯНКА):
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ**

Перша музейна експозиція в Україні, присвячена П. І. Чайковському, була створена у 1940 р. в Кам'янському державному літературно-меморіальному музеї О. С. Пушкіна (1937 р.), і з того часу він став називатися Музеєм О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського. Розпорядчі документи щодо створення цього відділу не забереглися, а лише повідомлення у ЗМІ того часу. Наказ № 132 Комітету у справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР від 14 травня 1945 р., м. Київ, «Про поновлення роботи музею П. І. Чайковського у м. Кам'янці Кіровоградської області» підтверджує факт існування експозиції, а саме – у Наказі сказано: «Поновити роботу музею П. І. Чайковського у м. Кам'янці Кіровоградської області з відділами – Пушкінського, Чайковського, декабристів» [1, с. 1].

Перша музейна експозиція називалася: «Відділ П. І. Чайковського». Вона була розміщена у двох кімнатах і присвячувалася життю і творчості геніального композитора зі світовим ім'ям Петра Ілліча Чайковського, діяльність якого тісно пов'язана з Україною, з її музичною культурою. Картини, репродукції, фотографії, копії з рукописів і документів розповідали про дитячі та юнацькі роки композитора, його раннє захоплення музикою, навчання, становлення, формування естетичних поглядів і смаків, музичне оточення, знайомство з композиторами і творчими мистецькими об'єднаннями, перебування у Кам'янці та в інших куточках України, останні роки життя і діяльність. Тобто експозиція розповідала про весь життєвий і творчий шлях П. І. Чайковського – від народження до смерті [2, с. 34, 47].

У 1975 р. була створена реекспозиція відділу, присвяченого П. І. Чайковському. Над створенням практично нової експозиції працювали багатолітня директорка Кам'янського державного літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, заслужений працівник культури УРСР Марія Антонівна Шкаліберда і відомий черкаський художник Альберт Степанович Недосеко. Завдяки творчій співпраці була створена експозиція, концепція якої полягала у розкритті тем перебування П. І. Чайковського у Кам'янці та інших місцях України, яка існує і донині.

Вперше до історичної Кам'янки, що з 1649 р. належала Богдану Хмельницькому, одного із осередків декабристського руху, культурного і політичного центру краю, Петро Чайковський приїхав у 1865 р. 25-літнім студентом Петербурзької консерваторії й одразу відчув себе як вдома.

Починаючи з 1869 р., композитор майже щороку приїздив до Кам'янки, до своєї рідної домівки. А на запитання друзів, куди він їде, відповідав: «додому», що означало – в Кам'янку. І ця відповідь переконливо свідчила про особливе ставлення композитора до Кам'янки [3, с. 423, 568].

В експозиції представлений прижиттєвий портрет П. І. Чайковського, написаний у 80-х рр. ХІХ ст. художником Боніфацієм Сангурським, якого своїм коштом вивчив композитор [4], і дві оригінальні картини «Кам'янка 80-х років ХІХ ст.» [5] і «Береги річки Тясмин» [6], що дають уявлення про містечко (статус з 1656 р.), яким його бачив Петро Ілліч. За часів композитора Кам'янка втратила колишню свою розкіш, після заслання декабриста В. Л. Давидова до Сибіру на довічну каторгу. Його долю розділила дружина – Олександра Іванівна Давидова, яка, за волею царя, полишила шістьох дітей, і в цьому був особливий трагізм багатодітної декабристської родини Давидових. Проте життя продовжувалось і у складних умовах Сибіру. Тут народилося ще семеро дітей, які були позбавлені права на спадщину. Серед них і Лев Васильович, чоловік сестри П. І. Чайковського [7, с. 61, 62, 251, 252]. Після закінчення кадетського корпусу в 1860 р. молодий офіцер зустрів Олександрю Чайковську, і в листопаді того ж року вони одружилися. Невдовзі старший брат Лева Микола (народжений до заслання батька) запросив його управляючим маєтками. З того часу Кам'янка і родина сестри стали частиною життя Петра Ілліча, де він і вся його родина знайшли оазу щастя, добра і благополуччя.

«На довгі роки сім'я сестри, а з нею і вся Кам'янка стали для нього осяйним пунктом, куди найохочіше він любив ховатися від хвилювань і тягара свого існування...», – писав брат композитора Модест Ілліч Чайковський [8, с. 196].

Улюбленій сестрі Олександрі Давидовій (Чайковській) впродовж 28 років ніс композитор свою найбільшу радість, свої тривоги, невдачі і перемоги. Тут, «удома», він знаходив *«...те відчуття миру і спокою в душі, якого марно шукав в Петербурзі та Москві»* [3, с. 455]. В експозиції представлені прижиттєві фотографії Олександри Іллівни і Лева Васильовича Давидових.

Дружня, щира атмосфера щасливої сім'ї, яку створила сестра, дарувала йому родинний затишок і тепло, нагадувала щасливе дитинство.

Сором'язливий по натурі, П. І. Чайковський по-справжньому щасливо і вільно почувався лише у товаристві улюбленої сестри та її родини в Кам'янці. В одному з листів, оповідаючи про те, як пройшли іменини сестри, Чайковський писав: *«...Я досить несміливо пустився в танок, але потім, як це зазвичай буває в Кам'янці, захопився і танцював пристрасно, невтомно, з усякими біснуваннями і школярствами...»* [3, с. 400].

Крім сім'ї сестри, Чайковський спілкувався в Кам'янці з іншими членами великої родини Давидових, яких в листах називав не інакше як «наші»: *«Вся принада тутешнього життя полягає у високій моральній гідності людей, які живуть у Кам'янці, тобто в сім'ї Давидових взагалі»* [4, с. 310], – писав

композитор у листі до Н. Ф. фон Мекк від 23 квітня 1878 р. з Кам'янки. Фото: Чайковський серед родини Давидових на фоні будинку, в якому мешкав у Кам'янці, займає чинне місце в експозиції.

Захоплювався Чайковський історичним минулим Кам'янки. Вона була овіяна для нього духом поезії Пушкіна, його образ витав перед ним і все налаштувало на поетичний лад. В Кам'янці композитор працював над операми на сюжети пушкінських творів: «Мазепа», в якій використані теми українських народних пісень «Пливе човен» і «Зібрав батько кумпанію», та – «Євгеній Онегін», яку композитор не лише «довів до бажаного завершення», закінчивши коректуру, а й вперше повністю виконав у сімейному колі Давидових у с. Вербівка, що неподалік від Кам'янки – у власному маєтку родини сестри, придбаному в 1870 році. В листі до брата Анатолія від 3 серпня 1978 року з Вербівки він писав: *«Учора ввечері я зіграв своїм співмешканцям (Давидовим – Г. Т.) всього «Онегіна». Враження їхні були для мене найприємнішими»* [3, с. 434].

У Кам'янці, де сестра та її родина створювали всі необхідні умови для творчості, композитор працював із натхненням і організовано. Тут він встановлював строгий розпорядок дня, за яким вставав дуже рано, здійснював коротку прогулянку, після якої обов'язково працював не менше п'яти годин на день. П. І. Чайковський стверджував, що натхнення не любить лінивих, що талант не може існувати без наполегливої праці. В експозиції представлений макет будиночка, в якому жив і працював композитор. Сам будинок не зберігся.

Тут, у Кам'янці та Вербівці, Петро Ілліч працював понад 30 творами – операми «Ундіна», «Євгеній Онегін», «Коваль Вакула». «Орлеанська Діва», «Мазепа», балетами «Лебедине озеро», «Спляча красуня», фортепіанним циклом «Пори року», Третьою і Четвертою симфоніями, Першою, Другою і Третьою симфонічними сюїтами, Другим концертом для фортепіано з оркестром, Увертюрою «1812 рік», Серенадою для струнного оркестру, Сонатою для фортепіано, Концертною фантазією для фортепіано з оркестром, 3 п'єсами для скрипки і фортепіано, 6 романсами (ор. 38), присвяченими братові А. І. Чайковському, 6 вокальними дуетами, присвяченими племінниці Т. Л. Давидовій, 6 фортепіанними п'єсами, серед яких «Ната-вальс», присвячений Наталії Андріївні Плеській, щирому і вірному кам'янському другові композитора, 12 маленькими фортепіанними п'єсами, «Італійським капричіо», 16 піснями для дітей, фортепіанним циклом «Дитячий альбом», Правознавчим маршем, хоровими творами на церковні тексти: Літургією Іоанна Златоуста і «Всеношне бдіння» та іншими [8, с. 38, 71–73, 477]. У вітрині представлені прижиттєві видання партитур вищезазначених творів. Видавець – П. І. Юргенсон.

До творів Чайковського, що майже повністю написані в Кам'янці, належить Друга симфонія, у фіналі якої композитор використав українську народну пісню «Журавель». За спогадами Юрія Давидова, племінника митця, під час роботи над симфонією Петро Ілліч програвав на роялі її фрагменти. І коли він грав варіації

на тему «Журавля», до нього підходив буфетник Давидових Петро Казидуб і шанобливо робив Петру Іллічу зауваження, що ця пісня співається трохи інакше. І співав, як він вважав, правильно. І хоча буфетник не вирізнявся музичними здібностями, саме його варіант народної пісні композитор використав для фіналу свого твору [10, с. 14–15]. Симфонія мала величезний успіх, особливо фінал, що дало право Чайковському жартома написати: *«Честь успіху я приписую не собі, а справжньому композитору даного твору: Петру Герасимовичу, який в той час, як я створював і награвав «Журавля», постійно підходив і наспівував мені: «Таки-таки дибле, таки-таки щипле»* [2, с. 192]. Ще за життя Петра Ілліча її назвали «Українською», адже, крім фіналу симфонії, українські мотиви звучать і в першій, і в третій частинах твору.

Про балет «Лебедине озеро» композитор згадує у листі до С. І. Танєєва від 14 серпня 1875 р. з Вербівки: *«Написав (у проекті) два акти із балету «Озеро лебедів»* (у рукописі саме така назва).

Племінники Чайковського у своїх спогадах згадують також про дитячий одноактний балет з назвою «Озеро лебедів», який композитор написав і поставив як режисер у Кам'янці в 1871 р. для старших дітей своєї сестри. Звичайно, цей маленький одноактний балет не мав прямого відношення до знаменитого балету, але Юрій Львович, згідно з сімейними переказами, стверджував, що *«головна тема – пісні лебедів і тоді була такою ж...»* [10, с. 13]. Картина Забашти «Постановка одноактного дитячого балету «Озеро лебедів» (полотно, олія) ілюструє спогади Ю. Л. Давидова [11].

Надзвичайно важливою для П. І. Чайковського була потреба у спілкуванні з природою наодинці. Він охоче ходив пішки і в ближні, і в дальні ліси – Пляківські, Тарапун, Зрубанець. *«У нас тепер такі чудові дні. Щоранку я вирушаю в далеку прогулянку, відшукую десть затишний куточок у лісі і безмежно насолоджуюсь осіннім повітрям, насиченим запахом опалого листя, сповненого тишею і принадою осіннього ландшафту з його характерним колоритом. Взагалі я тут відпочиваю найприємнішим чином»,* – писав Чайковський із Кам'янки [9, с. 227]. І ті моменти, коли він залишався сам на сам з природою, вважав найкращими у своєму житті. В такі хвилини зазвичай приходило натхнення, і в творчій уяві поставали обриси нових творів чи віднаходились нові грані для тих, над якими він працював раніше. Картина Л. Чічкана «П. І. Чайковський у лісі Тростянка» [12].

Петру Іллічу надзвичайно подобався український колорит Кам'янки. Він часто бував на весіллях, народних гулянках, із задоволенням знайомився зі звичаями та традиціями України, яка була його батьківщиною з діда і прадіда.

Востаннє П. І. Чайковський приїхав у Кам'янку в лютому 1893 р. Без улюбленої сестри (її не стало в 1891 р.) та племінниць було сумно і похмуро там, де колись сяяло сонце і вирувало щасливе життя.

До кінця своїх днів П. І. Чайковський зберіг про Кам'янку найтепліші враження. Завжди з великою насолодою згадував затишні куточки цього невеликого містечка, але найчастіше людей, з якими тут спілкувався, в кого

знаходив опору і підтримку в житті впродовж майже 30-річного перебування в Кам'янці. До сім'ї сестри композитор прагнув всією душею, адже вона дала йому той затишок, турботу, ласку і увагу, відчуття власного дому, все те, що необхідне було для свободи і розвитку його таланту.

В експозиції представлені – особисте піаніно П. І. Чайковського німецької фірми «Eduard Fogt, Dresden» [13], родинний рояль Давидових також німецької фірми «Schiedmayer soehne, Stuttgart» [14]; особисті речі сестри композитора – гіпюрова хустинка [15], срібна ложка [16], записна книжка Л. В. Давидова [17], підручник Гармонії П. І. Чайковського [18].

Актуальними проблемами збереження та популяризації експозиції на часі є реекспозиція відділу П. І. Чайковського, реставрація меморіальних музичних інструментів, доповнення матеріалами, які розповідають про українське коріння композитора, насичення сучасними технічними та спеціальними засобами для людей із фізичними вадами. Необхідно визначити ряд головних науково-освітніх, педагогічних аспектів щодо ознайомлення екскурсантів і відвідувачів музею з унікальними експонатами та різними колекціями, що відображають елементи локальної історії і є потужним виховним чинником у формуванні особистісних якостей людини, взаємозбагаченні від одержаних знань, сприяють пробудженню національної пам'яті, формуванню історичної свідомості на засадах ідей громадянського суспільства.

Джерела та література:

1. Наказ № 132 Комітету у справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР від 14 травня 1945 року, м. Київ, Про поновлення роботи музею П. І. Чайковського у м. Кам'янці Кіровоградської області. КН 1052 (о) ДК-1.
2. Шкаліберда М. Кам'янський державний літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського : путівник / М. Шкаліберда. – Дніпропетровськ : Промінь, 1972.
3. Чайковский П. И. Письма к родным / П. И. Чайковский. – Т. 1. – 1850–1879. – М. : Музгиз, 1940.
4. Сангурський Боніфаций. Портрет П. І. Чайковського. КН № 77 (о) ОМ-60.
5. Сангурський Боніфаций. Картина: Кам'янка 80-х років ХІХ ст. КН № 28 (о) ОМ-24.
6. Сангурський Боніфаций. Картина: Береги річки Тясмин. КН № 27 (о) ОМ-23.
7. Декабристы : биографический справочник. – М. : Наука, 1988.
8. Чайковский М. И. Жизнь Петра Ильича Чайковского / М. И. Чайковский. – М. : Изд-во Юрченсона, 1900.
9. Чайковский П. И. Переписка с Н. Ф. Фон-Мекк / П. И. Чайковский. – Т. 2. – М-Л. : Академия.
10. Давыдов Ю. Л. Воспоминания о П. И. Чайковском / Ю. Л. Давыдов. – Машинопис, 1939. Із фондів Кам'янського державного історико-культурного заповідника.
11. Забашта В. Картина. Постановка одноактного дитячого балету «Озеро лебедів».
  1. Чічкан Л. Картина. П. І. Чайковський у лісі Тростянка. КН № 22 (о) ОМ-18.
  2. Особисте піаніно П. І. Чайковського фірми Eduard Fogt, Dresden. КН № 1 (о) МР-1.
  3. Родинний рояль Давидових також німецької фірми Schiedmayer soehne, Stuttgart. КН № 2 (о) МР-2.
  4. Гіпюрова хустка О. І. Давидової. КН № 1101 (о) МР-12.
  5. Срібна ложка О. І. Давидової. КН № 3 (о) МР-3.
  6. Записна книжка Л. В. Давидова. КН № 756 (о) МР-10.
  7. Чайковський П. І. Підручник Гармонії. КН № 1013(о) МР-11.

УДК 069

*Оксана ЯШАН,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*
*Олег МІЛІН,
студент спеціальності 032 «Історія та археологія»
факультету гуманітарних технологій
Черкаського державного технологічного університету*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Визначаючи перспективи розвитку ХХІ ст., дослідники відзначають, що це століття буде століттям гуманітарної культури; все більш очевидним є значення духовної складової людини і людства. Одним з каналів гуманітарної культури є музей, розвиток якого пов'язаний із набуттям свого місця в глобальному світі, подальшим зміцненням його статусу в культурі.

Інтеграція України до світового співтовариства супроводжується складним і багатоаспектним процесом відродження національної свідомості та історичної пам'яті народу. Основним завданням даного процесу є звернення до історичних витоків, відновлення традицій і духовних цінностей нації. Саме музеям як скарбницям духовної спадщини, центрам культурно-духовного відродження народу належить провідна роль у цьому процесі, оскільки вони сприяють гуманізації суспільства, ствердженню української нації як самостійної одиниці світової спільноти.

Технічний прогрес, випереджаючи гуманістичний розвиток, визначає динаміку процесів глобалізації. Протягом всього лише одного життя змінюється кілька культурних епох, глобальний світ вимагає пошуку нових підходів до вирішення завдань збереження культурної ідентичності. В таких складних умовах музейні установи зазнають значних змін, що зумовлює необхідність теоретичного осмислення та всебічного аналізу трансформації музею як соціокультурного інституту в контексті глобалізаційних процесів і пов'язаних з ними агресивних інокультурних впливів.

Зміни, що відбулися в світі, визначили звернення до інститутів, які традиційно є хранителями культурно-історичних цінностей людства. Сучасний стан суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного розвитку країни потребує нового змістовного наповнення діяльності традиційних музеїв, що визначає перспективи їх подальшого розвитку. Постає певне проблематичне питання: «як зацікавити населення ходити до музеїв, та надати таку можливість людям з обмеженими фізіологічними та розумовими можливостями?» Тому, найважливішим завданням стає пошук можливостей активної участі у вирішенні проблем глобального світу, пошук шляхів швидкої реакції на його зміни. В контексті змін, що відбуваються у вітчизняній культурі, перспективним є формування нових типів музею, основні функції

якого – акумулювання, збереження, популяризація національної та світової історико-культурної спадщини.

Процеси гуманізації культури і гуманітаризації освіти, що визначили пошук інструментів для здійснення нової культурологічної парадигми, задали загальні координати розвитку музею в просторі сучасної культури. Для того, щоб освоїти цей простір і виробити власну модель його осягнення і уявлення, що для музею особливо важливо, він змушений змінюватися. Модернізація в музейній сфері – це, перш за все, переосмислення ролі музею в сучасному суспільстві, вдосконалення форм і методів роботи з відвідувачами у відповідності з вимогами часу. Перебудовуються відносини між музейними установами і суспільством: на зміну пасивному відображенню дійсності приходить активний вплив на неї. Відбувається нова, якісна видозміна експозиційної роботи при розширенні сфери музейної діяльності, розробляються інноваційні програми культурно-освітньої діяльності, вдосконалюється інноваційні технології експозиційного дизайну. Відбувається трансформація традиційних форм музейної роботи, яка полягає у використанні «немuseumних» видів діяльності – музейного менеджменту, маркетингу; зміні кадрової політики – від класичного керівника-науковця до ефективного менеджера; застосуванні новітніх інформаційно-комунікативних технологій; створенні віртуальних музеїв.

Сучасний музей нарощує поліфункціональність, притягує на себе функції клубу, культурного центру, студії. Прогресивним результатом творчого пошуку в музейній сфері є створення нових типів музейних установ: культурних центрів, у яких діють спеціалізовані експозиції, що акцентують увагу на досягненнях різних галузей знань, окремих наук і видів мистецтва; спеціалізованих дитячих музеїв, де вся експозиційна й освітня робота проводиться з урахуванням вікових особливостей дітей і з використанням методик, запропонованих музейною педагогікою; екомuzeю, в якому відтворене з метою його збереження культурно-історичне середовище.

Використання комп'ютерних технологій у сфері дизайну, виставкової діяльності, включаючи лазерне і голографічне мистецтво, інтерактивні відеоінсталяції, анімацію, скульптуру сприяє модернізації музейного обліку шляхом створення і збереження електронних зображень музейних предметів, розширює можливості доступу публіки до музейних фондів, дозволяє створювати нові типи музейних експозицій – інтерактивні, що залучають відвідувачів до активного діалогу.

Активізувати інтерес до історичного минулого людства дозволяє «віртуальний музей», в якому реалізуються всі можливі інноваційні музейні технології. Використання і такому музеї оригінальних музейних предметів, гравюр, кінодокументів дозволяє створити принципово нову музейну експозицію, яка не лише забезпечує зорове сприйняття пам'яток матеріальної культури, а й супроводжується відповідними звуковими ефектами і навіть уможливорює тактильні відчуття. Відбувається активна взаємодія з експонатами, і тим самим відвідувач отримує відповідну персональним інтересам інформацію,

сприяючи кращому її сприйняттю через створення ефекту причетності. Такий музей стає доступним для людей із вадами органів зору і слуху.

Засоби анімації використовуються в експозиціях якої-небудь історичної епохи, де персонажі у відповідних костюмах «оживляють» місце та час. Екскурсоводи або аніматори в таких музеях – це або волонтери, або актори, які наочно демонструють уклад життя різних епох і народів. Основна мета анімаційного методу – не просто пред'явити відвідувачеві музею предметний світ минулого, але показати взаємодію людини з цим світом, залучаючи його в дію.

Характерним для усіх таких музеїв є поява в них, поряд із музейними видами діяльності, «немузейних»: організація і проведення концертних програм, шоу, фестивалів, функціонування майстерень, квестів, відкриття сувенірних магазинів, кафе, ресторанів тощо.

При цьому важливо підкреслити, що, здійснюючи різноманітні програм, сучасний музей не втрачає історично притаманні йому функції – збереження і уявлення матеріальних пам'яток, що мають історико-культурне значення. У мінливих умовах музеї продовжують залишатися центрами зберігання культурно-історичної спадщини.

Отже, нові соціокультурні умови до зміни традиційної моделі музейної установи, характерною ознакою якої була орієнтація на елітарну публіку, на інноваційну, мета якої – звернення до різних верств населення. Відбуваються зміни і у пріоритетних напрямках діяльності, тепер увага не акцентується на предметних експозиціях і колекціях, а переміщається в бік активної взаємодії і дослідження цільової аудиторії. Музеї з центрів пасивного споглядання історії та культури перетворюються на «живе», розвивається простір, «кидають виклик» глобалізму, історично властиві йому функції стають «живильним середовищем» для реалізації інноваційних програм. Глибока інтеграція сучасного музею в соціум визначає його суспільну та культурну роль в умовах глобалізації.

Наголошуємо на тому, що сучасний музей, зберігаючи та популяризуючи пам'ятки матеріальної та духовної культури, здатен запобігати посиленню тенденцій до культурної уніфікації шляхом усвідомлення нацією власної самобутності. Діяльність музею як репрезентанта культурно-історичних цінностей спрямована на формування і поширення знань, збереження пам'яті нації, підвищення рівня знань про минуле і сьогодення. Змінюються пріоритетні напрямки діяльності сучасного музею, коли увага не акцентується на предметних експозиціях і колекціях, а переміщається в сторону активної взаємодії і дослідження цільової аудиторії, але це не означає відмови від традиційних функцій музею.

Таким чином, головне завдання модернізації музейних установ полягає у збереженні сутності музею при значній видозміні форм і методів його діяльності. Сучасний музей допомагає людині подолати проблеми, пов'язані з різноманітним багатокультурного світу, формуючи терпимість, толерантність і

уміння цінувати життя, що є надзвичайно важливим для збереження історико-культурної спадщини, для збереження музеєм особливого статусу інституту, призначеного виховувати гармонійну, всебічно освічену особистість.

Джерела та література:

1. Пантелейчук І. В. Трансформація музею як соціокультурного інституту (XX – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01/ І. В. Пантелейчук. – К., 2006. – 22 с.
2. Седова Т. А. Музей истории искусства : альбом / Т. А. Седова. – М. : Изобразительное искусство, 1986. – 246 с.
3. Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи [Електронний ресурс] : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2018. – Режим доступу : <https://www.ifkm.if.ua/K%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BA%D0%B0.pdf> (дата звернення: 27.10. 2020).
4. Шляхтина Л. М. Основы музейного дела : учеб. пособие / Л. М. Шляхтина, С. В. Фокин. – СПб., 2000. – 280 с.

УДК 069.5+94(477.46) «1943»

*Наталія ПУГАЧ,
старший науковий співробітник
історичного музею Кам'янського державного
історико-культурного заповідника*

**МУЗЕЙНИЙ ЕКСПОНАТ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ПОДІЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(за матеріалами експозиції історичного музею КДКЗ)**

Одним із важливих джерел вивчення історії, зокрема подій Другої світової війни, є експонати, представлені в історичних, краєзнавчих чи тематичних музеях. Вони цікавлять дослідників, оскільки несуть у собі певну інформацію, часто за ними стоять важливі події минулого. Ці експонати сприяють формуванню історичної пам'яті, забезпечують цілісне сприйняття певної епохи. Кожна музейна реліквія є маленькою таємницею, розгадати і описати яку – важливе завдання для справжнього фахівця.

Чимало цікавих експонатів можна побачити у залі Другої світової війни історичного музею Кам'янського державного історико-культурного заповідника. Серед них – уламок фюзеляжу німецького літака Юнкерс 88-А, збитого над селом Жаботином Кам'янського району восени 1943 р. Це був дводвигунний, багатоцільовий літак Люфтваффе часів Другої світової війни, розроблений компанією Хуго Юнкерса в середині 30-х років як швидший за будь-який винищувач того періоду, адже мав розвивати швидкість до 500 км/год і підтримувати її протягом 30 хвилин.

Ju-88 був одним із найбільш універсальних бойових літаків війни. Його лагідно називали «покоївкою на всі руки», адже він справлявся з будь-якою

роллю. Як і ряд інших бомбардувальників Люфтваффе, цей літак успішно використовувався як бомбардувальник, пікіруючий бомбардувальник, торпедоносець, літак повітряної розвідки, важкий винищувач, штурмовик і навіть літаюча бомба [1].

Історія цього уламка фюзеляжу німецького військового літака досить цікава. З ним пов'язані події, спогади про які збиралися ще у 80-х роках минулого століття. Восени 1943 р., коли почалися бої за Дніпро, у небі над селом Жаботином пролетів підбитий німецький Юнкерс. Пізніше селяни розповідали, що літак з'явився нізвідки, прямо із-за хмар. Швидше за все, його підбили над Дніпром, і він намагався долетіти до аеродрому.

У ті роки німецький аеродром знаходився недалеко, в селі Ротмистрівці (нині Смілянський район). Одні джерела говорять, що побудували його нацисти під час Другої світової війни. Інші стверджують, що аеродром існував ще у 1930-х роках. Там знаходилися червоні війська, що в 1941 р., коли почався наступ на Україну, вимушені були відступити під тиском німецької армії. Знищити аеродромні споруди і злітну смугу не встигли, тому німці використовували аеродром для своїх потреб. Пізніше, коли почалося вигнання окупантів з України, важливий вузол німецької оборони – с. Ротмистрівка, де знаходився аеродром противника, – був визволений стрімким ударом, і німці так само не встигли підірвати аеродромні споруди.

До цього часу в Ротмистрівці можна побачити злітну смугу старого аеродрому, залишки стін, а сам він досі зберігає безліч таємниць. Існують перекази, що нібито німці проклали десь там золотий кабель, але де він, ніхто не знає. Ще кажуть, що на ньому заховано тисячі боеприпасів з тих далеких часів Другої світової війни [2].

Пошкодження, завдані німецькому Юнкерсові, що з'явився над Жаботином восени 1943 р., були дуже серйозними або літакові просто не вистачило пального, і він почав спускатися над селом, випустивши шасі. Коли висота була приблизно 1 км, чотири пілоти вистрибнули з літака з парашутами. Залишився ще один пілот, який чомусь не катапультиувався. Можливо, він був поранений або, як говорили місцеві селяни, Гітлер віддав наказ, щоб пілот, який керував літаком, ні в якому разі не залишав машину навіть під час надзвичайної ситуації.

Літак почав знижуватися, зачепився шасі об пагорб, вдарився носом у сусідній пагорб і вибухнув, адже в ньому були бомби. Вони вибухнули не всі, кілька покотилося в яр, і їх потім забрали. Хто й куди – невідомо.

Ті пілоти, що вистрибнули з літака, приземлилися біля сільських хат і почали жестами просити в селян лопати. В обмін на лопати німці віддали свої парашути. За розповідями жаботинців, парашути були яскраво-оранжевого кольору, виготовлені з якісної шовкової тканини. Пізніше люди шили з них для себе одяг.

А тим часом німці з лопатами пішли до літака. Селянам було цікаво, що там відбувається, і вони вирушили слідом. Побачили, що льотчики копаються в уламках, ніби щось відшуковують. Виявляється, вони шукали тіло п'ятого

члена екіпажу, який загинув разом зі своєю бойовою машиною. Знайшовши мертвого пілота, німці загорнули його в парашут і поховали неподалік.

Раптом із лісу вискочили партизани на конях. Маючи добре озброєння, вони почали стріляти в німецьких льотчиків, а ті, відстрілюючись із пістолетів, тікали. Та партизани швидко наздогнали ворогів і розстріляли усіх чотирьох, а потім повністю роздягнули їх і залишили лежати, забравши весь одяг із собою.

Зараз важко достовірно стверджувати, з якого партизанського загону були ті бійці. На той час у Холодному Яру, куди входив і Жаботин, діяло кілька партизанських загонів, найвідомішими з яких були загопи імені Москви (командир Іван Миколайович Боровиков) та загін імені Сталіна під керівництвом Петра Антоновича Дубового. Діяли вони в лісах Холодного Яру якраз у цей період (з літа 1943 до січня 1944 рр.) [3].

Мешканка села Жаботина, Коваленко Ганна, згадувала, як восени 1943 р. по вулиці села їхала підвода, на якій везли трупи розстріляних партизанами німецьких льотчиків [4].

За однією з версій, німці тимчасово поховали загиблих біля Миколаївської церкви села Завадівки, а потім, при відступі, відкопали й забрали. За іншою, останки німецьких льотчиків одразу відправили до Німеччини.

Через деякий час після розстрілу льотчиків до Жаботина приїхало п'ять німецьких машин, це була каральна група з Кам'янки. Зібравши усе населення села, нацисти відібрали молодих людей віком від 15 років і погнали до Кам'янки, на пункт відправки в Німеччину. Старих, маленьких дітей, кволих і немічних вигнали з хат і погнали, як казали люди, «у вакувацію» (в евакуацію), а хати підпалили. Спалили дві вулиці, це було якраз місце катастрофи німецького літака. Такою була помста нацистів за розстріл партизанами їхніх льотчиків.

Подібна історія трапилася в селі Райгороді Кам'янського району. За спогадами колишньої жительки села, Погрібної Агафії, німці розстріляли там кілька сімей, навіть вагітну жінку, після випадку, коли місцеві поліцаї, які охороняли залізницю, украли ковдри з німецького ешелону і вбили одного з німецьких солдатів [5].

На жаль, під час Другої світової війни такі явища на території України були не рідкістю. Один з найвідоміших прикладів – трагедія, що сталася на хуторі Буда Чигиринського району, де було розстріляно 83 мешканці, а село повністю спалено. За однією з версій, нацисти знищили людей за зв'язок із партизанським з'єднанням генерала М. Наумова, яке у березні 1943 р. на три дні зупинилося на хуторі, аби переправити на велику землю поранених та поповнити фураж і провізію. Така ж доля спіткала села Мельники та Вдовин Хутір Чигиринського району, Острівець Уманського району, Будище Черкаського району, Шестеринці Лисянського району, хутір Павлопіль Маньківського району та ряд інших [6].

Уже після визволення села від нацистів частини німецького Юнкерса жаботинці використовували для своїх потреб. Дівчата виготовляли металеві прикраси: сережки й обручки, а чоловіки використовували уламки літака в господарстві. Наприклад, дід Костелик зробив собі з частини літка погріб [4].

Жителі села Жаботина розповідали, що після закінчення війни на місце падіння літака приїжджали працівники Косарського спиртового заводу, які за допомогою різних підручних засобів повантажили два двигуни від літака на машину й повезли на завод, нібито для якихось потреб підприємства.

Навіть через багато років після закінчення війни усі місцеві хлопці ходили на місце падіння німецького Юнкерса і відшукували загублені набої, а потім заради розваги кидали їх у багаття. Одного разу, як розповідав житель Жаботина Іван Сумський, вони вкинули у вогонь великокаліберний патрон, який знайшли неподалік місця аварії. Вибух був такий потужний, що всі корови, які паслися неподалік, з переляку попадали на передні ноги, а пізніше деякі з них перестали доїтися, на що сільські жінки дуже сердилися [7].

До сьогоднішнього дня на місці падіння Юнкерса, по вулиці Гайдамацькій, люди знаходять дюралюмінієву обшивку, скло від кабіни, інші деталі літака. Деякі його елементи й зараз можна побачити у дворах мешканців села. А відвідувачі історичного музею, де зберігається уламок фюзеляжу JU-88, можуть послухати розповідь про події майже 80-річної давнини, пов'язані з аварією німецького літака.

Отже, будь-який музейний експонат, спонукаючи досліджувати місцеву історію, суттєво допомагає зрозуміти минулу епоху, зокрема події Другої світової війни. Важливим чинником тут слугують джерела «усної історії», що допомагають «зануритися» в минувшину для розуміння повсякденного життя, дій, вчинків, намірів людей, які жили багато років тому. Таким чином, музейний експонат є незамінним джерелом вивчення не лише локальної, але й загальної історії.

Джерела та література:

1. Заика П. Ударная сила Люфтваффе (Юнкерс JU-88) [Електронний ресурс]. Часть 3. Истребители / Пётр Заика // Крылья Родины. – 1994. – № 7. – Режим доступа : <http://techno-story.ru/articles/aircrafts/245-udarnaya-sila-lyuftvaffe-yunkers-ju-88-chast3-istrebiteli> (дата обращения : 05.12.2019).
2. Про одне гарне місце: Історія села [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://introtmistrivk.blogspot.com/2008/12/blog-post_08.html (дата звернення : 27.03.2018).
3. Чигирин відзначив 75 річницю визволення від фашистських загарбників [Електронний ресурс] // Чигиринські вісті. – Режим доступу : <http://chigirinvisiti.com.ua/novyny/chygyryn-vidznachyv-75-richnytyyu-vyzvolennya-vid-fashystskyyh-zagarbnykiv-6817.html> (дата звернення : 27.11.2019).
4. Науковий архів КДІКЗ: матеріали польових досліджень Ляшка Ю. Ю. Спогади Коваленко Ганни, 1921 р. н., мешканки с. Жаботина Кам'янського району Черкаської обл.
5. Матеріали польових досліджень. Спогади Погрібної А. Р., 1923 р. н., мешканки с. Михайлівки Кам'янського району Черкаської обл.
6. Клименко Т. А. Партизанський рух на Черкащині [Електронний ресурс] / Т. А. Клименко. – Режим доступу : <http://katerynopiladm.gov.ua/arhivnij-sektor/item/6813-partizanskiy-ruh-na-cherkaschini> (дата звернення : 05.12.2019).
7. Науковий архів КДІКЗ: матеріали польових досліджень Ляшка Ю. Ю. Спогади Сумського Івана, 1937 р. н., мешканця с. Жаботина Кам'янського району Черкаської обл.

Ольга БРЕЛЬ,
*старший науковий співробітник відділу
«Музей Богдана Хмельницького»
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»*

КОЛЕКЦІЯ СТАРОДРУКІВ В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ЧИГИРИНІ

Досліджуючи предмети із колекції музею Богдана Хмельницького Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», можна більше дізнатися про життя мешканців краю, їх світогляд, релігійні погляди. Немалу роль у цьому відіграють пам'ятки писемності, представлені в експозиції музею.

Всього у музеї експонується шість стародруків – два чотириєвангелія початку XVIII ст. та чотири книги XIX ст.: два «Нових заповіти», Мінея службова, фрагмент Молитвослова.

Швидше за все, усі ці примірники були у церковному використанні, оскільки на той час – XVIII–XIX ст. – книги були досить дорогими. Для прикладу, згідно з *Прибутково-витратними книгами по продажу книг Львівського Ставропігійського братства*, в останній чверті XVII ст. Євангелія коштували 20–24 злотих, Апостоли – 15–21 зл., Требник – більше 9 зл., Часослов і Служебник – в середньому 7–8 зл., Тріодь цвітна – 24 зл., Тріодь пісна – 12–24 зл. [1, с. 277, 612–630]. В *Енциклопедії старопольській* Ж. Глогера подаються наступні відомості: «Після смерті Чацького (Гадеуш Чацький помер у 1813 р.) вся його бібліотека, що складалась із 20 000 томів та 9800 рукописів, у тому числі 8500 праць, що стосуються лише Польщі, була куплена князями Чарторийськими для Пулавів за 11000 дукатів» [2]. (Виходячи з цієї інформації, кожний окремий примірник міг коштувати в середньому 0,36 дуката, або 22–29 злотих). Як бачимо, ціна на книги трималась високою протягом століть. Тому не кожна сім'я могла собі дозволити мати примірники в особистому користуванні.

Два чотириєвангелія, Новий Заповіт та Мінея були придбані при формуванні музейної колекції. Хоча книги не місцевого використання, можемо припустити, що подібні примірники використовувалися і у церквах Чигиринщини. Так, у церковній візитації 1726 р. серед майна суботівської церкви Святого Михаїла згадується «Євангеліє написане напристольне» [3, с. 103], а у чигиринській церкві Преображення Господня – «Євангеліє друковане... московське величезне, в гарний оксамит обернуте... Требник – служебник священика. Апостол позичений, Псалтир, Часослов» [3, с. 105].

Чотириєвангелія, що експонуються у музеї Б. Хмельницького, ідентичні (відрізняються лише обкладинки, оскільки книги були перелицьовані), видруковані у 1704 р. друкарнею Львівського ставропігійського Успенського братства. Про те, що книги належали до церковного майна, говорять маргіналії на їх сторінках. На жаль, нині немає можливості прочитати написи у Євангелії

(ПП-2824). Стосовно написів у Євангелії (ПП-1), видно, що воно було придбане з метою передачі до церкви. На аркушах з 1 по 29 читаємо: «Во имя Отца и Сина и Святаго Духа аминь. Сия книга рекомая Евангелие. Купила его Василиха Зелепу[р, ж]иха за свое здравіе и за преставашихся родичов *отдаетей церкви до храму Святой Покрови* [курсив авт.], а ежели Господь Бог будет даровати ей чадом здравія и жеби ... подобное котрое било албо син Гри[...] [богодан] возраст и науку жеби могл бити духовним может его отобрати без всякаго прекословія также и дочка ежели бог даст же била попадею также может одобрати его яко [...] [...] мои дети не були до того ... то будет служити храму Пресвятой Богородици по праву а борони Боже якои тривоги коли колвек то хто колвеки з моих или з самого покровних повинен его взяти и передержати поки замітаня будет а потом цим не заспокоится поможет дати до церкви де розуміти а не продати. На підписі син мой Ілія дочка Анна а бул при том підписі Иван Васичак а отец Иван иерей презвитер лисовецький. Подписовал его многогрішний Леонтій дидакал лисовецький діялося року 1715 місяця июлія дня 8, на св. Великомученика Прокопія в [Борщеві]» [4].

Подальші записи теж засвідчують, що книга перебувала у церковній власності. На аркушах з 368 по 371 міститься інформація, що власником Євангелія був «Михаил [Кохановский] парох [Кривчицкий]», а у 1842 р. книга була перелицьована «за отпущеніє їх гріхів» [4].

У церковному використанні могла бути і Мінея (ПП-2804). В цілому Мінеї – це або богослужбові книги, або книги для читання. Назва «мінеї» у перекладі з грецької означає «місяць», оскільки тексти в них розміщуються відповідно до днів пам'яті святих. Мінеї поділяються на службові та четьї. Службові призначаються для церковних служб. Четьї – для позабогослужбового читання і містять житія святих, сказання про свята та повчання. У свою чергу, службові мінеї поділяються на місячні, святкові та загальні. Мінеї місячні містять молитви на честь святих на кожний день року й урочисті служби на свята Господні та Богородичні, що припадають на певний день місяця. За кількістю 12 місяців вона поділяється на 12 окремих книг [5, с. 72].

В експозиції музею Богдана Хмельницького представлена Мінея службова на серпень (Мінея Август). Книга видрукувана на початку ХІХ ст. у Москві (друкарня Печатный двор), хоча зміст служб (згадки про патріарха всея Русі Іосифа та царя Олексія Михайловича) та запис у лівому верхньому куті на зовнішньому листі форзаца («Минейя Месячна, август. Москва 1646 г.», олівець, скоропис ХХ ст.) свідчать про те, що це передрук видання 25.VII.1646 р. Стан сторінок книги вказує на те, що вона була у використанні відносно недовго.

Також в експозиції музею Богдана Хмельницького представлено два примірники «Нового Заповіту». Один (ПП-443) було придбано при формуванні музейної колекції у 1997 р. Книга видана на початку ХІХ ст. Встановити точний рік і місце видання неможливо, оскільки відсутні перші сторінки. Ця книга могла бути як у церковному, так і в особистому користуванні.

Інший примірник «Нового Заповіту» (ПП-2806) був переданий до фондів Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» у 2002 р. жителем с. Галаганівки Мирченком В. О., виданий у 1892 р. у друкарні Києво-Печерської Лаври. Ця книга, як і зазначена вище, також спершу могла використовуватись як у церкві, так і особисто. З другої половини ХХ ст. примірник був в особистому користуванні. Такий висновок можна зробити, розглянувши записи на форзацах. Вони були переклеєні звичайними аркушами зі шкільних зошитів в лінію. Записи стосуються сімейних подій, спостережень за погодою тощо.

Яким чином церковні книги потрапляли до людей? За припущенням Ольги Сак, книгу могли приховати під час вилучення церковних цінностей у перші роки існування радянської влади. Потім люди могли користуватися книгою самі або продати її у тяжкі для них часи [6]. Отже, «Новий Заповіт» міг бути спочатку серед майна галаганівської церкви (за статистичними даними 1886 р., у селі була православна церква [7, с. 89]), а потім потрапити до рук когось із місцевих жителів.

Експонат потребує подальшого вивчення. Оскільки книга місцевого походження, то її дослідження може допомогти краще зрозуміти історію краю через історію однієї речі, однієї родини.

Не менш цінним є фрагмент Молитвослова, який представлений в експозиції музею Богдан Хмельницького. Примірник надійшов до фондів НКЗ «Чигирин» з необлікованих фондів Чигиринського краєзнавчого музею. Нині неможливо встановити, яким чином книга потрапила до фондів музею, ким була передана і звідки. Побутує версія, що книгу подарував музею хтось із жителів с. Суботів Чигиринського району. Тому можна припустити, що Молитвослов був у використанні у суботівській церкві Святого Архістратиґа Михаїла. Про цю церкву є згадки у документальних джерелах, датованих ще серединою ХVІІ ст. [8, с. 91]. Діяла церква до кінця 30-х років ХХ ст. Хоча у Суботові у цей же період діяла також церква Святого Пророка Іллі, або, як її ще називають, Богданова церква, дослідження свідчать, що у ХІХ ст. більшою популярністю серед прихожан користувалася Михайлівська церква. Був період, коли служби правилися лише у Михайлівській церкві [8, с. 95]. Тому логічно припустити, що Молитвословом користувалися саме у цьому храмі.

У фрагменті наявні аркуші з 225 по 330.

4° – Сигнатура: Оо⁴ – Іжиця іжиця⁴ Ааа⁴ –

Рядків: 12, 18, 19. Шрифти: 61, 92, 137 мм.

Друк у дві фарби (чорна, червона), церковнослов'янською мовою, кириличним шрифтом.

У виданні використано різні типи орнаментів: 38 ініціалів з 35 дощок, 9 заставок з 8 дощок, 4 кінцівки з 4 дощок, також 7 текстових кінцівок, 6 заголовків із 3 дощок.

Сторінки у гравійованих орнаментальних рамках.

У наявному фрагменті – 8 гравюр: «Оплакування Марією Ісуса Христа», «Богородиця на півмісяці», «Ангели славлять Христа на небесах», «Страшний

суд. Святі і праведні», «Богородиця печерська з предстоячими Антонієм і Феодосієм», «Покладання тіла Христа в печеру», «Воскресіння Христа», «Христос у чаші».

Здебільшого гравюри без підписів. Мають підписи лише дві з них: «Богородиця печерська з предстоячими Антонієм і Феодосієм» (гравер Єфим) та «Покладання тіла Христа в печеру» (гравер СЕ^(?)).

Відомостей про гравера Єфима досить мало. У *Детальному словнику російських граверів XVI–XIX ст.*, укладеному Ровінським Д. О., про нього сказано: «гравироваль на дереве, плохо» і згадуються три його роботи: «Собор Київських Святителів з видом на Лавру», «Покладання в гроб» і «Св. Лука» [9, с. 286]. Павло Попов у своїй монографії *«Матеріали до словника українських граверів»*, яка вийшла як доповнення до праці Д. О. Ровінського, додає, що Єфим працював у Києво-Печерській Лаврській друкарні у другій половині XVIII ст. Тут же називаються ще дві роботи Єфима: «Успіння», підпис «Ефимъ» на звороті аркуша, а не на самій гравюрі, та «Вмч. Варвара», підпис на боці її кліше «1781. Резал Ефимъ» [10, с. 39]. Датування гравюр та видань, де використовувались роботи Єфима, дозволяє припустити, що основний період його діяльності припадає на останню чверть XVIII ст.

Відомостей про гравера СЕ, на жаль, знайти не вдалося.

У наявній частині Молитвослова є наступні розділи:

Служба честному и животворящему кресту Христову;

Канон о распятии Господнем и на плачь пресвятой Богородицы;

Служба всем святым;

Канон молебный к пресвятой Богородице, поемый во всякой скорби душевной и обстоянии. Творение Феостирикта монаха;

Служба во все дни к Господу нашему Иисусу Христу;

Служба преподобным отцам печерским, и всем святым в Малой России проживающим;

Молитвы на сон грядущий;

Молитвы утренние;

Последование ко святому причащению.

Оскільки в музеї експонується лише фрагмент Молитвослова (відсутня титульна сторінка), то постає питання щодо року випуску книги і видавництва. Судячи зі змісту, можна припустити, що книга була видрукувана у період з 1801 по 1815 рр. В тексті неодноразово згадується імператор Олександр Павлович (роки правління 1801–1825), а також – прохання про його перемогу над ворогом. Наприклад, «Благослови силою твоею Благоверного Императора нашего Александра Павловича, победы дая Ему на сопостаты, пособи имущу твое, оружие мира, непобедимую победу». За час правління Олександра Павловича була лише одна масштабна військова кампанія – Вітчизняна війна 1812 р. Тому логічно припустити, що в Молитвослові вміщені прохання про

перемогу над військами Наполеона Бонапарта, і, таким чином, звузити датування друку книги до 1812 р.

Також можемо припустити, що книга була видана у друкарні Києво-Печерської Лаври. Технічний рівень цієї друкарні був дуже високим до середини XVIII ст. Однак політика російського уряду, а також низка пожеж призвели до того, що мистецьке оформлення видань Києво-Печерської друкарні погіршилося. Але навіть за таких обставин «з технічного боку Печерська друкарня... була найкращою на цілу Росію; упорядження її було надзвичайно добрим» [11]. Якщо звернути увагу на оздоблення кожної сторінки Молитвослова, то можна відзначити, що воно надзвичайно багате: велика кількість ініціалів, заставок тощо; орнаментальні рамки сторінок також досить різноманітні і вишукані.

Ще один момент полягає в тому, що, як зазначає І. Огієнко, «в печерських гравюрах усе своє, – гравери матеріал для малюнка беруть собі з свого оточення... Дуже любила Лавра давати на гравюрах своїх видань свій печерський побут. Так, часто бачимо на цих гравюрах малюнки Успенської церкви, печер, Лаврський іконостас, Антонія і Феодосія, образи з печерської церкви і т.п.» [11]. У цьому фрагменті з восьми гравюр принаймні на двох можна бачити зображення об'єктів Києво-Печерської Лаври: Собор Успіння Пресвятої Богородиці та, ймовірно, огорожа Лаври з чотирма баштами та воротами [12, с. 62]. Також на одній із гравюр є зображення Антонія і Феодосія, засновників Києво-Печерської Лаври.

До того ж, *Службник* з аналогічними заставками, ініціалами, орнаментальними рамками був виставлений на продаж на антикварному інтернет-порталі «Антика 24». Датована книга дещо ранішим періодом (між 1776 і 1796 рр.), але видана друкарнею Києво-Печерської Лаври [13].

Таким чином, стосовно фрагмента Молитвослова із експозиції музею Богдана Хмельницького, можна припустити, що видана книга була у 1812 р. друкарнею Києво-Печерської Лаври.

Досліджуючи фрагмент, можна відзначити, що найбільш активно зверталися до *Молитов вранішніх* і *Молитов на сон грядущий*, а також до *Канону про розп'яття Господнє і на плач пресвятої Богородиці* та *Канону молебного до пресвятої Богородиці, що співають у всякій скорботі душевній*. Про це свідчать забруднення від пальців на правих нижніх кутах аркушів (внаслідок перегортання), а також воскові плями на аркушах саме цих розділів.

Цікавим у фрагменті є і те, що перший аркуш 225 є першою сторінкою розділу «Служба честному и животворящему кресту Христову». Щоправда, останній розділ «Последование ко святому причащению» обривається на половині. Можливо, коли у 1929 р. у Суботові закривали Михайлівську церкву, прихожани приховали книгу і, ймовірно, розділили її на три частини (між трьома сім'ями). І, таким чином, кожна сім'я могла користуватись своїм фрагментом. Те, що фрагмент закінчується на половині розділу, можна пояснити тим, що аркуші поступово могли відриватися і губитися. На доказ цього може служити те, що до фондів заповідника книга потрапила із

відірваним 330 аркушем, який при полагодженні був помилково вклеєний між 309 і 310 аркушами.

Представлені у музеї Богдана Хмельницького стародруки доповнюють ілюстративний (наочний) матеріал про релігійне життя мешканців Чигиринщини як у XVII ст., так і в подальші періоди. Книги потребують подальшого вивчення. Робота в цьому напрямі буде продовжена.

Джерела та література:

1. Архив Юго-Западной России. – Часть первая. – Т. XI – К., 1904. – 932 с.
2. Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana [Електронний ресурс] / Zygmunt Gloger. – Warszawa, 1900 – 1903. – Т. 1–4. – Режим доступу: <https://literat.ug.edu.pl/glogers/0003.htm>
3. Кукса Н. В. Православні церкви Чигиринщини у візитації 1726 р. / Н. В. Кукса // Свідок козацької слави: погляд крізь століття : матеріали наук.-практ. конф. Нац. іст.-культ. заповідника «Чигирин», (1–2 серп. 2003 р.). – Черкаси: НДІТЕХІМ, 2004. – 280 с.
4. Брель О. В. Євангелія ранньонового часу з музею Б. Хмельницького Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» / О. В. Брель, Я. Л. Діденко // Історія релігій в Україні : наук. щорічник. – Львів, 2012. – Книга II. – С. 638–644.
5. Іванова О. А. Півчі богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] / О. А. Іванова, Л. А. Дубровіна // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2003. – Вип. 8. – С. 71–79. – Режим доступу: file:///D:/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/%D1%94%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%94/rks_2003_8_4.pdf
6. Сак О. Минея служебная на август [Електронний ресурс] / О. Сак. – Режим доступу: <https://museum.lib.kherson.ua/ru-mineya-sluzhbova-na-serpen.htm>
7. Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произведенного стат. учреждениями М-ва вн. дел [Электронный ресурс]: Вып. 1–8. – СПб.: Центр. стат. комитет, 1880–1886. – Вып. 8.: Губернии Новороссийской группы. [Екатеринославская, Таврическая, Херсонская, Бессарабская] / сост. Г. Г. Ершов. – СПб., 1886. – 157 с. – Режим доступу: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/9007-vyp-8-gubernii-novorossiyskoj-gruppy-ekaterinoslavskaya-tavricheskaya-hersonskaya-bessarabskaya-spb-1886#mode/inspect/page/107/zoom/5>
8. Кукса Н. В. До історії Богданових церков у Суботіві / Н. В. Кукса // Історичний феномен чигиринського краю : матеріали наук.-практ. конф. Нац. іст.-культ. заповідника «Чигирин», (3–4 жовт. 2001 р.). – К. : Аратта, 2003. – С. 91–102.
9. Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI – XIX вв. / Д. А. Ровинский. – СПб., 1895. – 583 с.
10. Попов П. Матеріали до словника українських граверів [Електронний ресурс] / П. Попов. – К. : Київ. Окрліт, 1926. – 137 с. – Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=231>
11. Огієнко І. І. Історія українського друкарства [Електронний ресурс] / І. І. Огієнко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Либідь, 1994 – 448 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohdruk/ohd.htm>
12. Лебединцев П. Г. Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии [Электронный ресурс] / П. Г. Лебединцев. – К. : Тип. А. Давиденко, 1886. – 113 с. – Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=5849>
13. Служебник конца XVIII века [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://antika24.ru/akafist18v.html>

*Тетяна БИЧОК,
науковий співробітник наукової бібліотеки
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

**КОЛЕКЦІЯ КНИГ БІБЛІОТЕКИ КАМ'ЯНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА,
ПРИСВЯЧЕНИХ П. І. ЧАЙКОВСЬКОМУ,
ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО**

Наукова бібліотека Кам'янського державного історико-культурного заповідника налічує більше семи тисяч примірників книг. Бібліотечний фонд є здебільшого невід'ємним джерелом для роботи наукових співробітників заповідника. Звідси вони черпають свої знання для підготовки різних тематичних екскурсій, лекцій, наукових розробок, підготовки літературно-музичних вечорів. Та ми завжди раді, коли до нас звертаються і студенти, вчителі, учні шкіл міста та району.

Багато цікавих видань у книгозбірні – з історії держави. Їх авторами є люди, творча спадщина яких донедавна замовчувалася. Серед них – вибрані неопубліковані праці В. Щербаківського про голод 1921–1923 рр. в Україні та інші. Тут чимало цікавих рідкісних видань про життєвий і творчий шлях П. І. Чайковського, одного з найпопулярніших композиторів світу, життя якого тісно переплелось з історією міста Кам'янка.

Всесвітньо відомий композитор – нащадок козака Федора Опанасовича Чайки; це вже пізніше дід композитора Петро Федорович, навчаючись у Києво-Могилянській академії, змінив своє прізвище на Чайковський (таке явище характерне для етимології українських прізвищ у XVIII–XIX ст. В Центральному державному історичному архіві України зберігається копія атестата Київської академії, який свідчить, що Петро Чайка закінчив «школу риторики», у тій же архівній справі зберігається і список студентів академії, які бажали навчатись медицини, серед яких й ім'я уже Петра Чайковського).

Впродовж 28 років композитор відвідував Кам'янку, приїжджаючи в гості до своєї улюбленої сестри Олександри Іллівни Давидової. Вона була дружиною сина декабриста В. Л. Давидова і разом з родиною жила в маєтку Давидових. Кам'янка стала найулюбленішим земним куточком для композитора, «обітованим раєм», де він мав родину в особі сім'ї сестри, не маючи власної, де знайшов те відчуття гармонії в душі, миру і спокою, якого, як сам писав у листі до рідних, марно шукав в інших місцях. Тут композитор працював більше як над 30 музичними творами, серед яких опери «Євгеній Онєгін», «Мазепа», «Орлеанська дівка», балет «Лебедине озеро», Друга (Українська) симфонія, «Дитячий альбом», присвячений улюбленому племіннику Бобу – Володі Давидову.

Бібліотека існує з 1946 р. і цікаво, що перший запис в інвентарній книзі зроблений про рідкісне і цінне видання «Дни и годы П. И. Чайковского. Летопись жизни и творчества». Книга вийшла у Москві в 1940 р. Складена вона із фрагментів листів і щоденника композитора та інших документів, які засвідчують послідовно життя, від народження до смерті, Петра Ілліча. Передана вона була за сприяння Юрія Львовича Давидова, племінника композитора із Клиньського музею П. І. Чайковського, як і третомне видання першої біографії П. І. Чайковського. Автором її є драматург, театральний критик, перекладач, оперний і балетний лібретист, молодший брат композитора – Модест Ілліч (Чайковский М. И. Жизнь П. И. Чайковского. По документам, хранящимся в архиве имени покойного композитора в Клину. – В 3 т. – Москва-Лейпциг : Изд. П. Юргенсона, 1900–1902).

Важливо, що книга написана сучасником композитора і рідною людиною – братом, який жив поруч, спілкувався з митцем з дитинства, і в житті якого Петро Ілліч відіграв значну роль. Коли їхня мати померла від холери, близнюкам Модесту і Анатолію було лише по чотири роки і відповідальність за долю братів взяв на себе 14-літній Петро. Через багато років Модест Ілліч згадував: «Наймудріший і найдосвідченіший педагог, найбільш любляча мати не могла б нам замінити Петю... Все, що було на душі і в голові, ми могли повіряти йому без тіні сумніву... Вплив його на нас був безмежний, його слово закон... Для нас він був братом, матір'ю, другом, наставником – усім на світі».

Закінчивши, як і брат, училище правознавства, Модест вирішив присвятити себе мистецтву. Петро всіляко підтримував починання брата. Пізніше Модест напише лібрето для двох останніх опер Петра Ілліча – «Юланти» і «Пікової Дами». Впродовж усього життя брати інтенсивно спілкувалися і листувалися, поміж них були близькі не тільки родинні, але й творчі стосунки. Тож після смерті брата Модест почав збирати матеріали для написання його біографії. Трикнижжя Модеста Чайковського про життя Петра Ілліча є важливим джерелом відомостей про життя Чайковського. Це найкраща до цього часу біографія композитора, в якій опубліковано багато документів із його архіву, листи відомих людей до Петра Ілліча і його відповіді, а також уривки зі щоденника Чайковського, спогади про нього, музичні рукописи і літературні праці.

У першому томі простежено становлення особистості майбутнього геніального композитора. Цікаво, що ще в дитинстві і юнацькому віці Чайковський уже проявляв хороші музичні здібності. Другий том – це біографія Петра Ілліча з 1877 по 1884 рр., роки інтенсивної праці на музичній ниві. Третій том охоплює період життя з 1885 по 1893 рр., коли ім'я Чайковського вже добре було відоме у музичному світі. Має показник імен і прізвищ, а також список творів П. І. Чайковського.

В епоху, коли основним засобом спілкування на великі відстані, та й навіть у межах міста, було листування, саме в ньому можна знайти багато відомостей про людину. В листах Чайковського відбилися як повсякденні

справи, так і етапи праці над музичними творами, критичними статтями і підручниками. Зміст листів визначається наявністю або відсутністю духовної близькості з тими чи іншими людьми. В листах до певних адресатів Петро Ілліч обмежується вирішенням питань практичного характеру, іншим розповідає про події, що відбуваються в його житті. Є в епістолярній спадщині Чайковського і листи-одкровення, в яких він ділиться своїми тривогами і почуттями, страхами і захопленнями, уявленнями про віру, музику та повсякденне життя.

У великій епістолярній спадщині Петра Ілліча його переписка з рідними за своїм обсягом і значенням посідає особливе місце, вона охоплює майже все життя композитора з десятирічного віку і документує ті періоди, з яких майже немає інших першоджерел.

У 1940 р. до ювілею композитора був виданий перший том листів Чайковського до рідних (П. И. Чайковский. Письма к родным. – Т. 1. 1850–1879 / ред. и примечания В. А. Жданова. – М. : Гос. муз. изд., 1940. – 756 с.). До цього видання включені листи 1850–1979 рр. Шкода, що видання листів з рідними обмежилось лише одним томом. Дуже сподіваємося, що в майбутньому зможемо прочитати іще кілька томів переписки композитора з рідними.

Надзвичайно цікавою і рідкісною є книга спогадів онуки відомої меценатки П. І. Чайковського Н. Ф. фон Мекк – Галини фон Мекк. – (Мекк Галина фон. Как я их помню (перевод с англ. Б. С. Никитина). – М. : Фонд им. И. Д. Сытина, 1999. – 336 с.) Без сумніву, особливий інтерес у книзі викликає історія взаємовідносин Петра Ілліча і Надії Філаретівни, яка в дуже тяжкий для композитора час прийшла йому на допомогу. Причому, моральні труднощі були не меншими, аніж матеріальні. Та саме своєю щорічною субсидією вона виручила його, забезпечила йому спокійне життя і справді повернула до творчості. Читач познайомиться з драматичною історією декількох поколінь сімей Давидових і Мекків. Книга складається з 34 розділів, перші два присвячені Кам'янці. Значну частину повісті займає розповідь про нелегку долю самої Галини та її близьких у період сталінських репресій.

Розповідь у книзі ведеться в стилі сімейних спогадів. Галина Миколаївна розповідає, як вона їх пам'ятає, пам'ятає те, що чула від старших про Чайковського, Надію Філаретівну, Давидових, але більше те, що бачила своїми очима, про трагічну долю нащадків сімей Чайковських, Мекків і Давидових. Так уже розпорядилася доля, що ці три сім'ї поріднилися. Олександра Іллівна, сестра Чайковського, вийшла заміж за Льва Васильовича Давидова, сина декабриста Василя Львовича Давидова. Надія Філаретівна, щоб поріднитися з Чайковським, одружилася сина Миколу Карловича з донькою Василя Львовича Давидова – Анною.

Спочатку Галина Миколаївна розповідає про далеких своїх предків Давидових і Мекків. Потім згадує про всі ті випробування, які випали на долю їхніх нащадків у ХХ ст. Називає факти, приховані радянською цензурою. Багато розповідає про батька, Миколу Карловича. Доля його була дуже

трагічною. Саме він став опорою залізничної справи, розпочатої батьком, і в радянський час не покидав цієї справи. Він був ініціатором ідеї будівництва метро в Москві від вокзалу до центру. Був він і ініціатором заміни паровозів на більш економні – тепловози. Та незважаючи на його заслуги, в 1928 р. був заарештований ОГПУ, звинувачений у зраді і в 1929 р. розстріляний.

Друга частина книги розповідає про її особисті тюремно-табірні митарства.

У книзі є досить цікаві свідчення про Дебюсі, Потьомкіна, Пушкіна, Врубеля, Кустодієва, Юргенсона, Пастернака, Століпіна, Шаляпіна, Сталіна та інших.

Вона була видана в еміграції в Лондоні в 1973 р., а потім у 1999 р. була перевидана російською мовою і швидко стала бібліографічною рідкістю.

Українське музикознавство накопичило багато цінних наукових і науково-популярних розвідок за темою «Чайковський і Україна». В 1990 р. до 150-річчя від дня народження П. І. Чайковського був виданий збірник «П. І. Чайковський і Україна» (П. І. Чайковський і Україна : зб. матеріалів / упоряд. Н. Ф. Семененко. – К. : Муз. Україна, 1990. – 216 с.).

Всі матеріали книжки свого часу були опубліковані чи то окремими виданнями, чи то в збірках, журналах. Це розвідки відомих музикознавців, що розкривають глибокі й різнобічні зв'язки композитора з Україною, українською музичною культурою, спогади сучасників, фрагменти з листів і висловлювань П. І. Чайковського про Україну, відгуки про його творчість в українській пресі за життя композитора.

Особливе місце в збірнику посідають розділи: П. І. Чайковський про Україну (з листів і висловлювань композитора) та спогади людей, яким доля подарувала можливість бачити композитора і спілкуватися з ним на українській землі. Це – матеріали з книги «П. І. Чайковський на Україні», що вийшла друком у ювілейні дні 1940 р. і давно стала бібліографічною рідкістю. Серед них і спогади про Петра Ілліча старожилів Кам'янки, записані В. П. Дяченком у березні 1940 р. в Кам'янці.

Про те, що родина Чайковських має українське коріння, до 80-х років ХХ століття ніхто навіть не здогадувався. У першому томі тритомної біографії Петра Ілліча, написаної його братом Модестом, яка вийшла в 1900–1902 рр., зазначається, що прадід композитора був православним шляхтичем. Джерелом свідчень слугували сімейні перекази. А вони, як виявилось, не цілком достовірні. До збірника увійшла стаття Валентини Йосипівни Пролєєвої «Петро Федорович Чайковський, дід композитора». Автору пощастило знайти в архівах унікальні документи, які свідчать, що рід Чайковських, який дав світові одного з найвизначніших композиторів, бере свій початок з Полтавщини від українського роду Чайок.

Уперше оприлюднила ці документи Валентина Йосипівна, позаштатний співробітник Воткінського музею П. І. Чайковського (Удмурдія), краєзнавець,

пенсіонерка, колишній інженер одного з місцевих заводів, у 1989 р. в книзі «К родословной П. И. Чайковского: жизнь и деятельность П. Ф. Чайковского».

Так непрофесійний історик донесла світові відомості про родовід Петра Ілліча Чайковського, за що українці їй щиро вдячні.

Все це зберігається для того, щоб майбутні покоління з достовірних видань дізналися про події минулого.

Джерела та література:

1. Дни и годы П. И. Чайковского. Летопись жизни и творчества. – М.-Л. : Музгиз, 1940. – 740 с.
2. Чайковский М. И. Жизнь П. И. Чайковского. По документам, хранящимся в архиве имени покойного композитора в Клину : в 3 т. / М. И. Чайковский. – Москва–Лейпциг : Изд. П. Юргенсона, 1900–1902.
3. П. И. Чайковский. Письма к родным. – Т. 1. 1850–1879 / П. И. Чайковский, ред. и прим. В. А. Жданова. – М. : Гос. Муз. Изд., 1940. – 756 с.
4. Мекк Г. фон. Как я их помню (пер. с англ. Б. С. Никитина) / Галина фон Мекк. – М. : Фонд им. И. Д. Сытина, 1999. – 336 с.
5. П. І. Чайковський і Україна : зб. матеріалів / упоряд. Н. Ф. Семененко. – К. : Муз. Україна, 1999. – 216 с.

УДК 903:069(477.46)

Лідія ОВСІЄНКО,

заступник директора з наукової роботи

Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника

АРТЕФАКТИ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧАСУ В ФОНДОВОМУ ЗІБРАННІ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

До кола актуальних питань з історії Русі належить питання про створення та функціонування Пороської захисної лінії (ХІ–ХІІІ ст.). Одним із джерел його дослідження є фондіві зібрання музеїв і заповідників, тому важливе значення має їх вивчення та публікація одержаних результатів.

У фондівому зібранні Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника (далі – Заповідник) налічується 1 400 предметів археології, з них 414 одиниць зберігання – давньоруського часу (ХІ–ХІІІ ст.). Переважна більшість артефактів була знайдена на території Корсунь-Шевченківського району, у межах якого знаходяться залишки сторожового пункту, валу й п'яти фортець Пороської захисної лінії, а також 2 могильники й 24 поселення, які сконцентровані, переважно, навколо неї.

Метою роботи є привернення уваги науковців до колекції артефактів давньоруського часу в фондівому зібранні Заповідника та її популяризація як важливого джерела вивчення історії створення і функціонування Пороської захисної лінії.

Початок комплектування колекції пов'язаний з роботою на Корсунщині Пороської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР (далі – ІА АН УРСР) під керівництвом Василя Довженка. Експедиція, зокрема, проводила розкопки на городищі XI–XIII ст. на горі Дівиці біля с. Сахнівка й розвідки на місцях залишків фортець у м. Корсунь-Шевченківському та селах Набутів і Стеблів. У роботі експедиції брали участь наукові працівники Музею історії Корсунь-Шевченківської битви (далі – Музей, з 1994 р. – Заповідник) Павло Федоренко, Лідія Волощук (Руденко), Микола Черненко. Головною умовою їх участі в роботі експедиції була передача ІА АН УРСР на постійне зберігання в Музей у м. Корсунь-Шевченківському артефактів, знайдених під час розкопок.

У 1950 р. у фонди Музею надійшло 36 предметів: 30 фрагментів кераміки, пряслице, цвях, фрагмент бритви, ніж без ручки, шарнірні ножиці, дужка від відра, які були знайдені під час розвідкових робіт у м. Корсунь-Шевченківському, на садибі письменника Олександра Левади, яка знаходилась на городищі XI–XIII ст. У 1952 р. ІА АН УРСР передав у фонди Музею ще 62 предмети археології. Вони були виявлені Пороською археологічною експедицією в 1949 р. на городищі XI–XIII ст. на горі Дівиці біля с. Сахнівки. Це 2 замки (фрагменти) й 4 ключі до замків, ніж, сокира, 3 цвяхи, 2 дужки від відер, кресало, гачок, фрагмент серпа, 9 фрагментів кераміки, фрагменти металевих виробів, зливок міді, а також вістря списа й 30 залізних і 2 кістяних вістря стріл.

Вістря стріл були знайдені у внутрішній стінці рову, куди вони потрапили від ворожих військ, які стріляли в захисників фортеці. Неподалік рову був знайдений кістяк людини, котра була похована з вістрям стріли в хребті. На думку Василя Довженка, цей кістяк належав одному з оборонців фортеці, який загинув під час воєнних дій і був похований на її території, бо через облогу не було можливості поховати його на кладовищі за межами фортеці. Вістря стріли, виявлене в хребті людини, за своєю формою подібне до вістер, знайдених у внутрішній стінці рову.

Артефакти з городищ XI–XIII ст. в м. Корсуні-Шевченківському й біля с. Сахнівки, які надійшли у фонди в 1950, 1952 рр., склали основу археологічної колекції з історії Пороської захисної лінії.

Подальше комплектування фондового зібрання пов'язане з роботою радянсько-болгарської археологічної експедиції 1956 року. Її Половецький загін під керівництвом Василя Довженка досліджував городище XI–XIII ст. у хуторі Половецькому (Богуславський район Київської області) й поселення та могильник біля с. Миколаївки на Корсунщині.

Комплекс пам'яток біля с. Миколаївки станом на 1956 р. складався з городища XI–XIII ст. і синхронних поселень на лівому й правому берегах р. Росі. Городище було відоме науковцям із середини XIX ст. Однак із-за підняття рівня води в річці після будівництва в 1952 р. Стеблівської ГЕС воно перетворилось на невеликий острів. Частково затоплені водою були й поселення, але значна їх

площа залишалась на суші й була придатною для розкопок. Для дослідження Василь Довженок обрав правобережне поселення. На ньому було закладено два розкопи, в яких відкрито залишки виробничої печі з припічною ямою, господарської споруди з ямою в середині й житла площею 12 м², заглибленого в ґрунт на 0,6 м. За керамікою житло було датоване ХІ ст.

Поблизу правобережного поселення під час висаджування саду місцеві жителі виявили людські кістки. На цьому місці археологи заклали 6 траншей, в яких на глибині від 0,3 м до 0,85 м розкопали 24 поховання. Серед небіжчиків були чоловіки, жінки, діти. В 10 похованнях був виявлений поховальний інвентар: скроневі кільця, браслети, перстень, пряжка від пояса. В одному з чоловічих поховань знайшли ніж, мантачку, кресало й кремій до нього. Вірогідно, ці речі були покладені в мішечок і підвішені до пояса.

Увагу багатьох вчених привернула частина речей, виявлених на поселенні й могильнику. Вони не були характерними для автохтонного населення, частіше подібні траплялися в західних областях Русі й на західнослов'янських землях. Знахідки кераміки й прикрас, характерні для західних слов'ян, стали археологічним підтвердженням літописної згадки про переселення частини мешканців Червенських градів у Поросся.

У роботі Половецького загону радянсько-болгарської археологічної експедиції 1956 р. брав участь завідувач відділу Музею в м. Корсунь-Шевченківському Микола Гупало (у 1958–1982 рр. – директор Музею). У фондах Заповідника зберігається польовий щоденник Миколи Гупала. Чому він не був переданий в Науковий архів ІА АН УРСР – невідомо. Щоденники інших членів Половецького загону експедиції зберігаються саме там. У польовому щоденнику Миколи Гупала, який налічує 75 сторінок, – описи процесу й результатів розкопок, плани розкопів, малюнки знахідок тощо. Також Микола Данилович передав у фонди Музею 146 предметів давньоруського часу: 13 вістер стріл, по одному вістря списа й дротика, вудило, 2 псалії, 5 кілець, ланцюг, 2 фрагменти серпа, 64 фрагменти ножів, 2 точильних бруски, 6 рибацьких гачків, 9 цвяхів, проколку, 24 пряслиця, фрагмент замка й 2 ключі, 4 гребінці, хрестик, перстень, монету. Усі артефакти були зібрані ним на пам'ятках біля с. Миколаївки. Це надходження має важливе значення, адже лише ним представлений миколаївський комплекс давньоруських пам'яток у фондовому зібранні Заповідника.

Одним із джерел поповнення фондової колекції стали випадкові знахідки. У фондах зберігається 42 предмети, переданих місцевими жителями, переважно в 1950-х рр. Серед артефактів – 11 вістер стріл, 3 вістря дротиків, вістря списа, шабля, 6 сокир, 12 пряслиць, 6 ножів, 2 рибацькі грузила, а також одиничні екземпляри інших знарядь праці й предметів побуту. Майже половина артефактів знайдена в м. Корсунь-Шевченківському неподалік городища ХІ–ХІІІ ст., у р. Росі або на березі річки, 7 предметів – на городищі ХІ–ХІІІ ст. в с. Стеблеві.

Оскільки комплектування колекції предметів давньоруського часу фондового зібрання Заповідника відбувалось спорадично, то, іноді, проходили

десятиліття, перш ніж надходили нові артефакти. Наприклад, у 1958–1978 рр. до фондової колекції надійшло 12 музейних предметів давньоруського часу, у 1986–1998 рр. – лише 1.

Поповнення фондового зібрання Заповідника артефактами давньоруського часу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбулось завдяки розвідковим археологічним дослідженням на території палацово-паркового ансамблю в м. Корсунь-Шевченківському, які проводились у 1996–1998 рр. під керівництвом Олександра Назарова, наукового працівника, згодом начальника археологічної інспекції управління культури Черкаської обласної державної адміністрації. У результаті проведених робіт були одержані беззаперечні докази того, що острови Коцюбинського, Деніс і Швейцарський в ХІІ–ХІІІ ст. були заселені. На островах знаходилась частина неукріпленого поселення поблизу фортеці – літописного Корсуня. У другій половині ХІІ ст. він був значним міським центром, який виконував оборонні, господарські (аграрно-ремісничі) й адміністративні функції. Навколо фортеці знаходилось неукріплене поселення, яке разом з укріпленою частиною утворювало єдиний населений пункт.

На острові Коцюбинського було досліджено два житла й кілька господарських ям ХІІ–ХІІІ ст. На дні однієї з ям виявили обгорілий кістяк людини, біля тазової кістки якої лежало вістря стріли.

Предмети матеріальної культури ХІІ–ХІІІ ст., знайдені на території палацово-паркового ансамблю, надійшли у фонди Заповідника. На облік було взято 109 предметів. Велику групу знахідок складають скляні прикраси: фрагменти браслетів і однієї каблучки, намистини. Серед інших прикрас – підвіски з мушлі й кістки, бронзовий перстень, сердолікова намистина, фрагменти мідного браслета й каблучки; серед предметів побуту – фрагменти кількох ножів, кубічного й циліндричного замків, вушко від відра й 2 мідні гудзики; серед знарядь праці – 26 пряслиць, фрагменти серпів і жорнових каменів, сокира. Також у колекції з острова Коцюбинського – мідний енкалпійон, глиняний хрестик, бронзове писало. Незважаючи на те, що поселення знаходилось поруч з фортецею, у давньоруському культурному шарі знайдено мало зброї – лише 2 вістря стріл і перехрестя до шаблі. У Заповіднику зберігається й кераміка. Саме вона складає найбільшу групу знахідок. Переважають фрагменти горщиків. Вони мають звичну форму: відхилені назовні вінця переходять в округлий тулуб, який поступово звужується донизу у вигляді зрізаного конуса. Плічка посудин прикрашені насічками, прямими й хвилястими лініями, нанесеними по сирій глині під час обертання гончарного круга. Вінця характерні для горщиків ХІІ–ХІІІ ст. Невелика кількість кераміки має західнослов'янські типологічні ознаки. З кераміки на облік взято лише одне денце з клеймом (хрест, вписаний у коло) горщика й реставрований Олександром Назаровим свічник.

Отже, у колекції давньоруського часу фондового зібрання Заповідника представлені основні категорії речей: кераміка, зброя, знаряддя праці, предмети побуту й культу, прикраси тощо. Зважаючи на значення артефактів

для відтворення історичних подій, які відбувались у Пороссі в XI–XIII ст., й атрактивність більшості предметів, 180 з них представлені в експозиції історичного музею Заповідника.

Однак одночасно з накопиченням артефактів у фондовому зібранні й публікацією в музейній експозиції не відбувалось цілеспрямоване їх вивчення та включення до наукового обігу. Нині класифіковані (за О. Медведєвим) лише вістря стріл. Результати опубліковані в журналі «Корсунський часопис» (2018, № 35–36). Необхідність подальшого вивчення колекції зумовлена насамперед тим, що більшість предметів була знайдена на пам'ятках Пороської захисної лінії.

УДК 355.134.2(73):069.51

Тетяна ПОЛЯКОВА,
*завідувачка музеєм історії Корсунь-Шевченківської битви
Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника*

АМЕРИКАНСЬКИЙ ОРДЕН «ЛЕГІОН ЧЕСТІ»: З КОЛЕКЦІЇ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

У роки Другої світової війни тисячі солдатів та офіцерів Червоної армії були нагороджені бойовими орденами та медалями. Нагороджували в роки німецько-радянської війни не лише радянськими нагородами. Багато, зокрема, учасників Корсунь-Шевченківської операції були відзначені й іноземними орденами та медалями.

У 1942 р. у нагородну систему Сполучених Штатів було введено знак «Легіон Честі», який ще називають «Легіон Пошани» або «Легіон заслуг». Така кількість назв – це особливості англійської мови, в якій одне слово в перекладі може мати кілька значень.

Нагорода має кілька ступенів розрізнення: для командного складу – це головний (шеф) командор, для старших офіцерів – командор, для молодших офіцерів – офіцер і для рядового складу – легіонер.

Нагорода планувалась як друга за значенням американська військова нагорода, але в остаточному варіанті було вирішено нагороджувати нею американців – у ступені легіонера, а вищими ступенями – переважно військових країн-спільниць.

Разом із знаком нагородженим вручалася грамота за підписом діючого президента США. Підписи зазвичай були факсимільними. Згідно зі статутом нагороди іноземці, нагороджені орденом «Легіон честі», мають право на вільний в'їзд на територію Сполучених Штатів, земельну ділянку там та довічну ренту у 30 доларів. Однак радянські військові – кавалери знаку звернулися до Президента США з відмовою від пільг, а ренту вони просили перераховувати до одного з дитячих будинків.

Одне з перших нагороджень відбулося 22 серпня 1944 р. у посольстві США у Москві.

Сьогодні неможливо встановити кількість військовослужбовців країн Антигітлерівської коаліції, удостоєних цієї почесної нагороди.

У 1944–1945 рр. знаком «Легіон честі» були нагороджені й 12 учасників Корсунь-Шевченківської наступальної операції.

У ступені командора: генерал-лейтенант Бірюков М. І. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 20-го стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії; генерал-полковник Жмаченко П. Ф. – у Корсунь-Шевченківській операції командувач військами 40-ї армії; генерал-лейтенант танкових військ Кириченко І. Ф. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 29-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії; генерал-полковник Коротєєв К. А. – у Корсунь-Шевченківській операції командувач військами 52-ї армії.

У ступені офіцера: генерал-майор Джахуа К. К. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії; генерал-майор Мошляк І. Н. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 62-ї гвардійської стрілецької дивізії 52-ї армії; генерал-майор Дричкін Д. А. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 7-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії 4-ї гвардійської армії; генерал-майор Пузіков І. М. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 136-ї стрілецької дивізії 40-ї армії; генерал-полковник Трофименко С. Г. – командувач військами 27-ї армії.

У ступені легіонера: старший лейтенант Пестерев О. І. – командир батальйону 932-го стрілецького полку 252-ї стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії; капітан Рапопорт Й. А. – начальник штабу 184-го гвардійського стрілецького полку 62-ї гвардійської стрілецької дивізії 52-ї армії; генерал-лейтенант танкових військ Савельєв М. І. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 5-го гвардійського танкового корпусу 6-ї танкової армії; генерал-майор Цветков К. М. – у Корсунь-Шевченківській операції командир 41-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії.

Серед нагороджених американським орденом «Легіон честі» були й черкащани: учасник Корсунь-Шевченківської битви генерал-лейтенант Кириченко І. Ф. та Дерев'янка К. М., котрий 2 вересня 1945 року підписав Акт про капітуляцію Японії.

Повні комплекти нагород (орден, нагородна планка і грамота) Жмаченка П. Ф. та Пузікова І. М., знак Мошляка І. Н. та нагородна планка Джахуа К. К. зберігаються у фондах Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні» у Києві. Грамота до знака Мошляка І. Н. знаходиться в зібранні державного музею політичної історії Росії (Петербург).

У фондах Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника з 1958 р. зберігається повний комплект нагороди К. А. Коротєєва.

У документах до знаку за особистим, а не факсимільним, підписом Франкліна Д. Рузвельта написано: «За вірність і заслужену поведінку при

виконанні визначних завдань» і зазначено, що в Умансько-Ботошанській операції (5.03–17.04.1944) «генерал-лейтенант Коротєєв проявив вміле керівництво військами у прориві німецької оборони на Уманському напрямку і взятті м. Умані».

Сьогодні в експозиції музею історії Корсунь-Шевченківської битви Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника представлені грамота до знака «Легіон честі», посвідчення про присвоєння звання Героя Радянського Союзу, бінокль, люлька, кисет, ложка-сувенір та вишитий рушник генерал-лейтенанта К. А. Коротєєва та фото й документи більшості учасників Корсунь-Шевченківської наступальної операції, нагороджених орденом «Легіон честі».

УДК 069(477.46 – 75)

*Таміла ЧУПАК,
заступник директора Кам'янського державного
історико-культурного заповідника з наукової роботи*

ЗАПОВІДНИК ЯК ІНТЕРАКТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СПІЛКУВАННЯ

В наш час, коли залучення відвідувачів до музейних закладів є актуальною проблемою, музеї намагаються знаходити нові інноваційні напрями роботи, створювати нові проекти, які спрямовані на ефективність системи музейної комунікації, зокрема на активізацію інтелектуальних і творчих здібностей особистості, можуть зацікавити різні категорії відвідувачів, а особливо дітей і молодь. Важливо довести молодіжній аудиторії, що музеї, заповідники є середовищем для якісного навчання та цікавого спілкування.

Саме з такою метою в Кам'янському заповіднику, який включає літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, було засновано дитячу літературну студію. Внаслідок цього вдалося об'єднати в закладі людей зі спільними інтересами для спілкування, обговорення, вдосконалення майстерності, можливості в тій чи іншій формі виносити на публіку власну творчість. Заповідник, у свою чергу, отримав можливість втілювати на практиці нові креативні задуми, пов'язані з діяльністю літературної студії.

Дитяча студія існує в Кам'янському заповіднику п'ятий рік, але за цей період вдалося втілити цікаві ідеї як працівників закладу, так і самих літстудійців. Це вилилося в нестандартні науково-освітні заходи, які викликали неабияке зацікавлення відвідувачів.

Перше засідання студії відбулося 19 березня (в день народження Ліни Костенко) 2016 р. в музеї О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського. Відтоді вона працює систематично, заняття відбуваються раз на два тижні, переважно в історичному музеї Кам'янського заповідника, з перервою на один місяць під час літніх канікул. Віковий ценз для літстудійців не було встановлено, заняття

відвідують учні шкіл, яким від 9 до 17 років, хоча нерідко на засіданнях бувають і дорослі, які також прагнуть поспілкуватися у колі однодумців і поділитися власною творчістю.

Ще у 70–80-х рр. ХХ ст. при районній газеті «Трудова слава» існував літературний гурток. Ним опікувався відомий український письменник Сергій Носань, який впродовж 20 років жив і творив у Кам'янці. Засідання в ті часи відвідували діти й дорослі, творчі зустрічі проводили відомі українські письменники, такі як Григійр Тютюнник, Костянтин Світличний, Микола Негода та інші, які приїздили до Кам'янки на запрошення Сергія Носаня. В роботі сучасної студії ми використовуємо досвід і традиції літературного гуртка під керівництвом Сергія Луковича [1].

Діяльність літературної студії моделює її керівник (Т. П. Чупак), але не лише він співпрацює з вихованцями. Діти активно взаємодіють між собою, вони тут – рівні учасники і творці, а успішний розвиток їхніх умінь базується на бажанні й самопізнанні.

Коли було засновано літстудію, виникла необхідність придумати для неї назву, яка б вирізняла саме кам'янську дитячу організацію з великої кількості літературних гуртків, студій та об'єднань з усієї України. А в письменників та людей, закоханих у літературу, Кам'янка завжди асоціювалася з ім'ям видатного українського поета Данила Кононенка, який народився в селі Ребедайлівка Кам'янського району. Тож із багатьох варіантів, які пропонували самі вихованці студії, було обрано один, з яким погодились усі – «Дитяча літературна студія імені Данила Кононенка». У такому вигляді студія проіснувала впродовж чотирьох років, а нещодавно літстудійці додали ще й назву «Брость». Тож сьогодні вона звучить як дитяча літературна студія «Брость» імені Данила Кононенка.

Багато різноманітних літературних, мистецьких, благодійних заходів, які готують і проводять літстудійці, пов'язані з ім'ям нашого незабутнього земляка. Ми популяризуємо його творчість, доносимо до кам'янчан та гостей міста інформацію про найяскравіші і найцікавіші сторінки життя письменника, беремо участь у Всеукраїнському літературному конкурсі «Ми – діти твої, Україно!» пам'яті Данила Кононенка. П'ять років поспіль вихованці студії стають переможцями цього творчого змагання в номінаціях «поезія», «проза» та «публіцистика» (див. додаток 1). До того ж, вони є лауреатами й інших літературних конкурсів районного, обласного та всеукраїнського рівнів, таких як: «Тарасовими шляхами» – районний конкурс, «Роду криниця віща» – обласний літературний конкурс, який проводиться до Дня матері, «Творчі канікули» – дитячий літературний конкурс, який включає обласний та всеукраїнський етапи, «Перодактель» – Всеукраїнський літературний конкурс, «Чернетка» – міжнародний конкурс-фестиваль.

Під час засідань літстудії практикуються рольові ігри, наприклад, – «Прокурори та адвокати». Коли студійці приносять щойно написані вірші чи прозу і потрібно дати оцінку новим творам, всіх присутніх розділяють на

«прокурорів», які будуть критикувати, і «адвокатів», які будуть захищати. Тож вихованці навчаються спокійно сприймати на свою адресу як похвалу, так і критичні зауваження. При цьому діти звикають вільно висловлювати свої думки, відстоювати їх під час дискусій, вдосконалюються у володінні українською літературною мовою.

Кам'янський заповідник нерідко організовує творчі зустрічі з відомими письменниками, влаштовує презентації книг. Вихованці літстудії не лише відвідують ці заходи, а й запрошують літераторів на свої засідання. З учнями зустрічалися відомі українські письменники НСПУ, такі як Володимир Поліщук, Людмила Тараненко, Валентина Коваленко, Ганна Синьоок, Іван Дубінін, Сергій Ткаченко, Катерина Вербівська, Надія Позняк, Юлія Бережко-Камінська та ін. Вони діляться секретами майстерності, допомагають порадами, передають студійцям багатий життєвий досвід.

Великою популярністю серед відвідувачів заповідника користуються літературно-мистецькі композиції. Вони є однією з традиційних форм музейної роботи, надзвичайно різні за тематикою: вечори, присвячені певним датам, ювілеям, історичним подіям, зустрічам з цікавими людьми. Студійці беруть активну участь у подібних мистецьких акціях. Вони звикають до ролі ведучих, опановують художнє читання, декламуючи не лише власні поезії, а й твори відомих письменників, беруть участь у створенні сценаріїв.

Особливо відвідувачам подобаються літературно-музичні композиції, в яких художнє читання поєднується з музикою, акторською грою та моментами театралізації. Одним із перших мистецьких заходів, підготовлених дитячою студією в заповіднику, був літературно-музичний вечір «Мої дороги – то мої тривоги», присвячений Данилу Кононенку. Дійство включало елементи перфомансу та флешмобу, коли діти перевтілювались у журналістів та самого поета, який відповідав на їхні питання, розкриваючи перед глядачами сторінки свого життя і творчості у формі інтерв'ю. Учні не лише індивідуально, а й колективно декламували його поезії. За роки існування студії її вихованці провели кілька вечорів пам'яті поета, а також презентацію книги спогадів про Д. А. Кононенка «Цю землю я любив», для якої підготували поетичну сторінку з творів Данила Кононенка з музичним супроводом.

У 2018 р. Кам'янським заповідником разом з Кам'янською ОТГ було засновано Всеукраїнську літературну премію ім. Данила Кононенка. В урочистостях з нагоди нагородження переможця щороку активну участь беруть вихованці дитячої літстудії, які готують літературно-музичні композиції, присвячені поетові-землякові (див. додаток 2).

До Міжнародного дня музеїв у 2018 р. вихованці літстудії «Брость» вперше підготували і провели літературно-музичну композицію-перфоманс «Весняні акварелі». Перфоманс включав чотири розділи: патріотичний, філософський, пейзажний і ліричний. Для кожного розділу було підбрано відповідну авторську поезію та уривки прози, а також використано музейні предмети із фондів заповідника: світлини земляків, учасників Революції Гідності, щит беркутівця, український прапор, шкатулки, дзеркала, віяла, жіночі прикраси, вишиті

рушники, чайний сервіз тощо. Через поезію та музейні експонати студійці спробували перевтілитися в персонажів із різних епох, набуваючи навиків акторської гри, декламації, театралізації. Застосування певних розважальних заходів у музейній практиці має як прихильників, так і противників. Все ж, «створення театральних вистав... в «натуральному» історичному музейному просторі можна розцінювати як частину... загальноєвропейської моди на автентичність в різних її проявах, як своєрідну охоронну відповідь культури на виклик технічного прогресу» [3]. Подібні заходи привертають увагу відвідувачів, спонукають їх по-іншому сприймати музей.

Тож літстудійці мають змогу проявити в заповіднику свою акторську майстерність, долучаючись до проведення екскурсії, вносять у неї момент театралізації. Діти не лише ближче знайомляться з історією Кам'янки, вони стають безпосередніми її учасниками, коли перевтілюються в історичних персонажів, наприклад, власниці кам'янського маєтку Катерини Миколаївни Давидової, її сина декабриста Василя Львовича та його дружини Олександри Іванівни Давидових, а також письменника Данила Кононенка, ім'я якого носить студія. Такий досвід надихає вихованців студії «Брость» на створення поетичних та прозових творів, присвячених історії рідного міста. Тож музейна педагогіка, спрямована на долучення до музею і до його культури, активізує творчі здібності особистості, формує естетичні смаки, а експозиційний простір перетворюється на територію співтворчості [2, 33].

З 2015 р. заповідник започаткував літературно-мистецьке свято «Поетична осінь у Кам'янці», яке відбувається в День міста, у вересні. В рамках свята проходить літературний дитячий конкурс у вигляді поєдинків, активну участь в яких беруть вихованці студії. Між собою змагаються як поети, так і прозаїки (див. додаток 2). Конкурсанти або їхні однокласники, які прийшли підтримати друзів, можуть проявити себе у літературно-краєзнавчих вікторинах, а відомі письменники Черкащини, запрошені до складу журі, знайомлять присутніх із власною творчістю. До того ж, під час свята відбувається ярмарок-продаж книг черкаських письменників. Всі зароблені кошти передаються волонтерам. За п'ять років існування міське літературно-мистецьке свято «Поетична осінь у Кам'янці» перетворилося на обласний захід. В День міста до Кам'янки приїздять вихованці інших дитячих літстудій Черкащини, щоб позмагатися з нашими студійцями.

В умовах пандемії заняття літературної студії відбувалися дистанційно, в режимі онлайн (з використанням ZOOMу і Скайпу), а також на свіжому повітрі – в парку ім. Декабристів чи Сквері Героїв. Було проведено кілька відеоконференцій в режимі ZOOM, коли вихованці літстудії «Брость» поспілкувалися з вихованцями студентської літстудії ЧНУ ім. Б. Хмельницького під керівництвом письменниці НСПУ Ганни Синьоок. Відеоконференцію у Скайпі для кам'янських дітей провела поетеса, завідувачка сектору по роботі з молоддю НСПУ Юлія Бережко-Камінська. Незвичне спілкування онлайн забезпечило всім її учасникам новий телекомунікаційний досвід з обміну досвідом та інформацією.

Таким чином, діяльність літературної студії підтверджує те, що заповідник є навчальним центром, в якому особлива роль відводиться інтерактивному середовищу спілкування в музейному просторі. У процесі обговорення, обміну думками, дружньої критики, творчих конкурсів, а також тих просвітницьких і розважальних заходів, які безпосередньо проводить дитяча літстудія «Брость» ім. Данила Кононенка, діти та молодь шукають себе, власну життєву мету. Нерідко такий досвід впливає на вибір професії філолога, журналіста, музеєзнавця в майбутньому. Кам'янський заповідник виконує функцію місця зустрічей і діалогу, допомагає творчо обдарованим дітям розкрити свою індивідуальність, повірити в себе і свої сили, реалізувати в житті надбані навички та, у свою чергу, стає, завдяки дитячій творчості, своєрідним вогнищем живого поетичного слова.

Джерела та література:

1. Матеріали польових досліджень автора. – Спогади Сергія Луковича Носаня, 1939 р. н., мешканця м. Черкаси.
2. Трофименко Т. М. Інтерактивні методи роботи з відвідувачами як різновид музейної комунікації [Електронний ресурс] / Т. М. Трофименко // XVIII Сумцовські читання: Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства. – Х. : Майдан, 2012. – С. 30–34. – Режим доступу : <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2012/article.html?n=5>. – Назва з екрану.
3. Щепеткова И. А. Театрализация музейного пространства как форма взаимодействия с посетителями : автореф. дис. [Электронный ресурс] / И. А. Щепеткова. – СПб., 2006. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/teatralizatsiya-muzeynogo-prostranstva-kak-forma-vzaimodeystviya-s-posetiteliyami>

Додатки

Додаток 1

Вихованці Кам'янської дитячої літературної студії «Брость» ім. Д. Кононенка, переможці Всеукраїнського літературного конкурсу «Ми – діти твої, Україно», з членами журі. Київ, 2019 р.

Додаток 2

Вихованці дитячої літстудії «Брость» ім. Данила Кононенка з переможцем Всеукраїнської літературної премії ім. Данила Кононенка, письменником НСПУ Анатолієм Кичинським. Кам'янка, 2018 р.

Наталія ПШЕНИШНА,
*асистент кафедри безпеки життєдіяльності
Черкаського державного технологічного університету*

Юлія ГАЙОВА,
*кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки життєдіяльності
Черкаського державного технологічного університету*

Тетяна ПОРТЯНКО,
*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки життєдіяльності
Черкаського державного технологічного університету*

ВПЛИВ ОСВІТЛЕННЯ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ МУЗЕЙНИХ ЕКСПОНАТІВ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З ЙОГО ОБЛАШТУВАННЯ

Музеї – це заклади, в яких збираються, зберігаються та вивчаються пам'ятки історії та культури; отже, одним із завдань музейництва є забезпечення належного зберігання експонатів з урахуванням усіх можливих ризиків щодо пошкодження пам'яток. Одним із важливих аспектів зберігання є освітлення – фактор, значення якого у музейній практиці важко переоцінити. Світло впливає на наше сприйняття художнього експонату, власне, воно і формує наше уявлення про музейні пам'ятки. Однак світло – це не лише необхідна умова для вивчення музейного предмета або його репрезентації, це ще й потужне джерело впливу на фізичний стан художнього твору.

Недотримання режиму освітлення є одним із найбільш впливових факторів погіршення первинного стану музейних експонатів. Під впливом світла предмети можуть змінювати колір, темніти, вицвітати, деформуватися, усаджуватися. При поєднанні неправильно підбраного режиму освітлення (включаючи використання непридатного обладнання) з недотриманням мікрокліматичних вимог може змінюватися міцність та структура експонатів, більш активно відбувається процес їх старіння та втрата матеріалів, з яких їх виготовлено. Тому у закордонній практиці враховують не тільки рівень освітленості предметів, але й «накопичення світла», тобто максимально допустимий сумарний вплив світла за одиницю часу (за принципом іонізуючого опромінення).

Основними вимогами до музейного освітлення є:

- забезпечення якісного передання кольору;
- естетичність;
- захист від впливу ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання;
- збереження світлотехнічних характеристик протягом усього терміну експлуатації;
- легкість заміни джерел світла та ремонту обладнання.

Для багатьох витворів мистецтва найбільш небезпечним є природне освітлення. Тому потрапляння прямих сонячних променів на всі види музейних предметів неприпустимо. При штучному освітленні найбільшу шкоду експонатам можуть чинити люмінесцентні лампи. Відбувається це через те, що природне та штучні джерела світла, крім видимого людському оку спектра, генерують ультрафіолетове (УФ) та інфрачервоне (ІЧ) випромінювання. Найбільш руйнівну дію на експонати чинить УФ. При впливі на експонати ІЧ, його негативний вплив збільшується зі зменшенням довжини хвилі.

Ступінь впливу освітлення на експонати залежить від багатьох факторів та їх поєднання. На теперішній час ця проблема активно досліджується спеціалістами. Важливе значення мають матеріали та сировина, з яких виготовлено предмет, якість пігменту, який використовувався для фарбування (природний або штучний), тривалість часу фарбування, кількість шарів фарби, стійкість до високих температур.

Музейні предмети за ступенем світлостійкості поділяються на три основні групи:

- 1-а група – предмети, виконані з матеріалів відносно високої світлостійкості: скло, порцеляна, емаль, кераміка, мінерали, гірські породи, дорогоцінне і напівдорогоцінне каміння, метали та їх сплави, мармур, гіпс тощо;
- 2-а група – предмети з помірною світлостійкістю: олійний живопис, натуральна шкіра, дерево, кістка, клейові фарби, лаки і т. д.;
- 3-я група – предмети з нестійких матеріалів: усі види предметів на паперовій основі (особливо рукописи і фотографії), акварелі, пастелі, давньоруський темперний живопис, тканини, вовна, фарбована шкіра, деякі види стінного розпису тощо.

На відміну від виробничих, навчальних та інших приміщень, де встановлюються нижні допустимі показники освітлення, для музеїв визначаються верхні межі норм, які не мають перевищуватися за жодних умов.

Предмети з високою світлостійкістю вимагають лише запобігання потраплянню прямих сонячних променів. Їх рівень освітлення не повинен перевищувати 150 люкс (для максимального зменшення впливу УФ), а для дорогоцінних металів і каменів – до 500 люкс.

Предмети з помірною світлостійкістю потребують особливого режиму освітлення або повного затемнення. Наприклад, деревина має бути затемнена, тому бажано її вкривати чохлами. Натомість, олійний і темперний живопис при нестачі освітлення темніє, а біле хутро і кістки жовтіють. Рівень освітлення таких експонатів не повинен перевищувати 75 люкс (для живопису олійними фарбами – до 150 люкс).

Предмети з несвітлостійких матеріалів рекомендується зберігати в захищеному від світла приміщенні. Для різних експонатів допустимий рівень освітлення – від повної ізоляції від світла до 50–75 люкс. Наприклад, для тканин, газетного паперу та акварелі освітленість не повинна перевищувати 50 люкс, а предмети, які мають зберігатися в повній ізоляції від світла, рекомендується зберігати в закритих фондах, а в експозиції розміщувати копію.

Окрім того, необхідно враховувати, що темні предмети мають вищу здатність поглинати світлові промені, тому більш чутливі до негативного впливу освітлення. Стійкість фарб до освітлення залежить і від кольору, і від типу фарби (олія, акварель, гуаш, темпера тощо).

Музейні фонди розміщуються в спеціально обладнаних сховищах: комплексних або роздільних. У комплексних сховищах зберігають різні групи музейних предметів. У роздільних сховищах зберігаються музейні предмети однієї групи або схожі за вимогами до умов зберігання музейні предмети. Система освітлення сховища має бути розрахована на два режими: звичайний робочий режим (освітленість 50–75 люкс), та режим для огляду збереженості предметів (освітленість 150 люкс). У фондосховищах на робочих столах рівень освітленості повинен становити 200 люкс.

Для контролю параметрів освітлення використовуються різні прилади, в тому числі люксметри. Цей прилад призначений для вимірювання інтенсивності світла, що створюється різними видами ламп, а також природного сонячного світла. Окремі виміри проводяться для впливу шкідливих УФ та ІЧ випромінювань. Цей спектр називається опроміненням – вимірюється він у ватах на м². Для цих цілей користуються увіметрами. Для вимірювання температури поверхні експонатів застосовуються оптичні безконтактні термометри. Ці прилади досить точні і дозволяють виконувати виміри з максимальною похибкою в 0,5°C. Одночасно з освітлювальними питаннями працівникам музею потрібно вирішувати питання правильної вентиляції приміщення, щоб компенсувати зміни вологості і нагрівання. Приміщення, в яких зберігаються або експонуються предмети, повинні бути

оснащені постами метеоспостереження, а в разі їх відсутності необхідно мати переносну апаратуру, яка в обов'язковому порядку повинна бути сертифікована і регулярно перевірятися на відповідність даним технічного паспорта. Важливим моментом є регулярність отримання даних, аналіз яких дасть змогу оцінити умови для можливості експонування музейних предметів у виставковому залі, закритих вітринах, шафах, під склом (силікатним або органічним) зі спеціальною плівкою або без неї.

Методи регулювання рівня освітлення можуть варіювати від традиційних до сучасних. Для захисту експонатів від дії природного світла всі вікна музейної будівлі мають бути забезпечені шторами. Рекомендується мати два ряди штор: зовнішні – з щільних тканин темного кольору, і внутрішні – з тонкої світлої тканини. Темні штори мають бути опущені в ті часи, коли експозиція закрита. Світлі штори призначені для захисту предметів від потрапляння прямих сонячних променів. У приміщеннях з експонатами з не світлостійких матеріалів штори мають бути з щільної темної матерії (blackout). У залах з природним освітленням окремі музейні предмети, найбільш чутливі до дії світла (акварелі, документи, тканини тощо), додатково закриваються чохлами з будь-якої декоративної тканини на світлонепроникній підкладці. Вікна в нових музейних будівлях і таких, що перебувають в процесі реконструкції, рекомендується закласти захисним склом, а на вікнах встановити жалюзі.

Експозиційне устаткування розташовується відносно вікон так, щоб експонати не піддавалися дії прямих сонячних променів. Термін експонування усіх видів паперових матеріалів залежить від режиму освітлення залів і використання засобів захисту самих творів. Незалежно від умов освітлення, загальна тривалість експонування має бути не більше шести місяців на рік, оскільки це запобігає вигоранню.

При виборі світильників необхідно враховувати спектральні характеристики ламп, але при використанні будь-яких видів освітлення варто пам'ятати, що з метою збереження предметів необхідно використовувати розсіяне світло, а точкове освітлення експонатів створює максимально небезпечні умови збереження музейних колекцій. Допускається застосування люмінесцентних ламп обмеженим ультрафіолетовим діапазоном, спектра типу ЛБ, ЛХБ, ЛТБ. Нині з'явилися сучасні джерела світла, які можуть бути рекомендовані для використання на виставках та експозиціях. Вагома роль належить LED-технологіям. Це зумовлено тим, що вони забезпечують максимальну наближеність штучного освітлення до природного, варіативність кольорового рішення. Відсутність інфрачервоного й ультрафіолетового діапазону хвиль робить таке світло безпечним для музейних експонатів і забезпечує значну економію електроенергії.

При організації освітлення в музейно-виставкових залах виключенню підлягають такі фактори, як високий блискіт, надмірна кількість світловідбивних та дзеркальних поверхонь, надлишкова контрастність.

З огляду на вищевикладений матеріал, зрозуміло, що проектування освітлення в музеях, виставках – досить клопітке і складне заняття, що потребує постійних досліджень у цьому напрямі.

Джерела та література:

1. Інструкція з організації обліку музейних предметів. Затверджено Наказом Міністерства культури України 21.07.2016. – № 580.
2. Первак В. Э. Обеспечение сохранности этнографических коллекций в музее / В. Э. Первак. – СПб, 2011.
3. Богданов А. В. Руководство по созданию комплексной унифицированной системы обеспечения безопасности музейных учреждений, защиты и сохранности музейных предметов / А. В. Богданов, В. В. Волхонский, И. Г. Кузнецова. – СПб., 2014. – Ч. 11. – С. 233–236.
4. ДБН В.2.5-28:2018 «Природне і штучне освітлення».
5. Коваль Л. М. Взаємозв'язок естетичних особливостей LED освітлення і різних технологічних прийомів його застосування / Л. М. Коваль // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: зб. наук. пр. / за ред. В. Я. Даниленка. – Х. : ХДАДМ, 2010. – № 3. – С. 66–74.
6. Северин В. Д. Сучасне освітлення в дизайні музейних експозицій / В. Д. Северин // Гуманітарний часопис : зб. наук. пр. ; Нац. аерокосмічний ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіаційний ін-т». – Харків: [б. в.], 2018. – № 2. – С. 89–98.

УДК78.071.1 «Шимановський»:908-069.4/5

*Алла ЄФРЕМЦЕВА,
науковий співробітник
науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії і культури
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

**ШКІЛЬНА МУЗЕЙНА КІМНАТА ІМ. КАРОЛЯ ШИМАНОВСЬКОГО
В С. ТИМОШІВКА КАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ
ЯК ОСЕРЕДОК ПАМ'ЯТІ СВІТОВОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Музеї – багатофункціональні заклади соціальної інформації, призначені для збереження культурно-історичних і природно-наукових цінностей, накопичення та поширення через вивчення й демонстрацію знань унікальних пам'яток матеріальної та духовної культури. Провідні музейні організації світу координують зусилля країн з проблем використання музеїв, пам'яток історії і культури в туризмі, що сприяє соціокультурному та економічному розвитку країн і регіонів, розвиває міжкультурний діалог.

Виникнення музеїв пов'язане з суспільними потребами у формуванні історичної пам'яті та національної ідентичності, збереженні і вивченні документальних пам'яток матеріальної і духовної культури народу [3, с. 5]. У нашій країні, виходячи з конкретних суспільно-економічних умов і соціально-культурних запитів, сформувалася державна музейна мережа. Серед

основних профільних груп музеїв виділяють: природничо-наукові, історичні, літературні, художні, архітектурні, меморіальні, музеї науки і техніки та ін. Поряд з державними музеями функціонує велика кількість музеїв на громадських засадах.

Різновидом громадських музеїв є шкільні музеї, які організуються в школах, будинках дитячої творчості, на дитячих туристичних станціях та ін. Надзвичайно цікавою є музейна меморіальна кімната Кароля Шимановського, що знаходиться в ЗОШ с. Тимошівка Кам'янського району Черкаської обл.

Тимошівська школа розташована на території колишнього маєтку висококультурної родини Корвін-Шимановських, де у 1882 р. народився видатний польський композитор Кароль Шимановський, який входить до сотні найкращих композиторів світового рівня.

У своєму становленні тимошівський шкільний музей ім. К. Шимановського пройшов кілька етапів.

Як відомо, після від'їзду К. Шимановського з України до Польщі у кінці 1919 р. його особистий зв'язок з малою батьківщиною припинився назавжди. Тут залишилися родинні книги, документи, цінності та раритети. Старання матері композитора щодо їх отримання були марними. У драматичні й трагічні 20–50 рр. минулого століття про К. Шимановського в його рідних місцях публічно не згадували. Посмертне повернення музики великого земляка на його малу батьківщину в с. Тимошівка сталося в 1961–1962 рр. У Києві відбулися концерт та студентська наукова конференція. Молодий український диригент та музичний діяч Ігор Блажков, московський музикознавець І. Нєстьєв, племінниця композитора Христина Домбровська побували на берегах Тясмину й Інгулу, працювали у Державному архіві Кіровоградської області, а свої враження і напрацювання оприлюднили в багатьох наукових і публіцистичних статтях. Їх приїзд був пов'язаний, з одного боку, з відзначенням ювілейних дат К. Шимановського та бажанням побувати на малій батьківщині композитора, а з другого – інтересом молодого покоління українських музикантів-шестидесятників до творчості польського митця. Візити поважних гостей дали перший імпульс популяризації творчості й особистості автора «Короля Рогера» в Тимошівці, Кам'янці, Кропивницькому (тоді Кіровограді). І. Блажков спочатку самостійно здійснив подорож по місцях, пов'язаних із композитором. Цю поїздку згадував український композитор Л. Грабовський: «Ігор Блажков здійснив на моторолері поїздку до маєтку у Тимошівці, що належав родині Шимановських, відзняв усе на фотокамеру, щоб передати племінниці Шимановського». Найбільше цікавила дослідників легендарна Тимошівка [4].

Перший етап становлення музею у с. Тимошівка припадає на 1967–1990 рр. Ще у 1967 р. директором Кам'янського літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Марією Антонівною Шкалібердою в сільському клубі с. Тимошівка було створено музей польсько-радянської дружби. Значна частина експозиції була присвячена уродженцю Тимошівки, польському композитору Каролу Шимановському, тридцятиріччя з дня смерті

якого відзначалося того ж року. Завідувачем музею польсько-радянської дружби на громадських засадах на той час був призначений директор Тимошівської середньої школи Васильченко Іван Павлович [1, с. 3].

Другий етап розвитку музею продовжився у 1990–2002 рр. У 1990 р. за ініціативи секретаря Кам'янського районного товариства охорони пам'яток історії і культури Миколи Юхимовича Тамка та старшого наукового співробітника музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Галини Михайлівни Таран музей польсько-радянської дружби було реекспоновано в музей Кароля Шимановського. Тематико-експозиційний план оновленого музею, який склала Г. М. Таран, включав такі розділи: «с. Тимошівка – родове гніздо Шимановських», «Творчість К. Шимановського в с. Тимошівка», «Кароль Шимановський і його оточення в Тимошівці», «Світова слава Кароля Шимановського». В експозиції музею на той час були представлені види села кінця ХІХ – поч. ХХ століття. На замовлення фундаторів музею була створена картина черкаським художником В. Ляпкало «Тимошівка початку ХХ століття» (1990 р.). В музеї експонуються свідоцтво про народження Кароля Шимановського (фото), світлини батьків композитора, дитячі фото його братів і сестер, твори, написані митцем у Тимошівці, фото польського письменника Ярослава Івашкевича, піаністів Артура Рубінштейна і Генріха Нейгауза, мецената Стефана Шпіса, друга і музи композитора, художниці Наталії Давидової (Гудим-Левкович), її чоловіка Дмитра Давидова, предводителя дворянських зборів Київської губернії, племінника П. І. Чайковського, внука декабриста Василя Давидова, поета, на вірші якого К. Шимановський написав три пісні «Как только восток побелеет», «Небо без звезд, ночь без луны», «Осеннее солнце». В музейній експозиції представлений цікавий документ – виписка з кріпосної книги Київського нотаріального архіву по Чигиринському повіту за 1906 р.

Велику допомогу в створенні експозиції музею надала художник-оформлювач Черкаської обласної спілки художників України Олена Миколаївна Лежньова. Значну матеріальну та фінансову підтримку новостворений музей отримав від другого секретаря Кам'янського РК КПУ Василя Миколайовича Мельниченка, голови обласної спілки охорони пам'яток історії і культури Олексія Мусійовича Дубового, голови колгоспу с. Тимошівка Василя Яковича Сварачевського, директора цукрозаводу Івана Петровича Сосновського, директора міжгосподарської шляхово-будівельної пересувної механізованої колони Володимира Івановича Тірона.

Третій етап – 2002–2010 рр. У 2002 р. директор Тимошівської ЗОШ Анатолій Петрович Могилка звернувся до директора Кам'янського історико-культурного заповідника Г. М. Таран з пропозицією перенесення музейної кімнати К. Шимановського з сільського клубу до школи. Цю ідею підтримала заступник голови Кам'янської райдержадміністрації Антоніна Григорівна Головченко. Під час перенесення музейної кімнати до школи був збережений попередній тематико-експозиційний план. За час перебування на посаді

директора А. П. Могилка разом з учнями поповнили шкільний музей унікальними експонатами. Бронзова медаль Ф. Шопена була знайдена прибитою до стільця на купі вугілля коло сільської ради. Тодішній голова сільради Анатолій Соєнко передав цю знахідку до шкільного музею. Напільна вішалка була придбана за 100 грн. з особистої колекції Мордюшенка Василя Титовича (на той час – завідувача Кам'янським архівом). Люстро було знайдено учнями школи у сараї (господар невідомий). Також у жителя с. Тимошівка Анатолій Петрович знайшов ліжко, що належало родині Шимановських, і яке потрапило до колекції шкільної музейної кімнати вже при Юрієві Андрійовичу Погорілому – новому директорі Тимошівської ЗОШ.

А. П. Могилка також доклав немало зусиль для присвоєння імені Кароля Шимановського Тимошівській ЗОШ. Влада та громадськість Кам'янського району підтримали і цю його ідею. Так, неодноразово з'являються публікації журналіста А. Тясминського в обласній пресі – в газеті «Нова доба» від 30 березня 2004 р. та газеті «Черкаський край» від 23 червня 2004 р. та у всеукраїнських ЗМІ, статті Ф. Людного в журналі «Українська культура» за травень 2004 р. і в газеті «Урядовий кур'єр» від 27 листопада 2004 р. Польський журналіст Анджей Бобкевич, який відвідав Тимошівку у грудні 2004 р., розмістив свою статтю про батьківщину Кароля Шимановського у польському виданні «Вестник Київський».

Новий етап у розбудові шкільного музею К. Шимановського розпочинається 17 лютого 2010 р., коли розпорядженням за № 236 Кабінету Міністрів України Тимошівській ЗОШ було присвоєно ім'я Кароля Шимановського і встановлено меморіальну дошку. На урочистій події були присутні гості з Польщі, в т. ч. посол республіки Польща в Україні Е. Добровольський. Саме за сприяння голови Польського культурного центру ім. К. Шимановського в м. Черкаси Геннадія Казимировича Ліневича тимошівська школа отримала почесне ім'я свого всесвітньо відомого земляка композитора Кароля Шимановського. Зустріч Г. К. Ліневича з тодішнім прим'єр-міністром Ю. В. Тимошенко мала доленосне значення для школи [8].

Створена шкільна музейна кімната ім. К. Шимановського давно вийшла за рамки навчально-педагогічного і виховного процесу самої школи. На сучасному етапі свого становлення кімната-музей стає культурним осередком села Тимошівка, Кам'янського району та всієї України. Основним видом культурно-освітньої діяльності шкільної кімнати-музею є екскурсійна та пошуково-дослідницька діяльність учнів та педагогів. Екскурсії, що проводять учні, викликають інтерес гостей школи. До музею постійно приїздять гості не тільки з України, а й з Польщі, Росії, Франції. Музей Шимановського відвідали Єжи Станкевич – голова Краківського відділення спілки композиторів Польщі, Станіслав Кравчинські – ректор Краківської музичної академії, Малгожата Яніцка-Слиш – заступник декана академії, Рафаїл Вольський – начальник консульського відділу посольства республіки Польща, Дорота Дмуховська – консул консульського відділу посольства республіки Польща. 10 жовтня 2010 р. Тимошівку відвідав музикознавець та дослідник творчості польського митця з

Великої Британії Норман Джейкобз. У червні 2011 р. підписано угоду про співпрацю в галузі освіти і культури між польською школою ім. Падеревського (м. Сулеювек) та Тимошівською школою. Під час IV українсько-польського форуму «Розвиток педагогічних наук в Україні і Польщі на початку XXI століття», що проходив 23–25 травня 2011 р. в м. Черкаси на базі Черкаського педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького, польські гості також відвідали кімнату-музей у Тимошівці. В жовтні 2012 р. на базі школи проводилась обласна краєзнавча конференція, присвячена 130-й річниці від дня народження Кароля Шимановського.

Цікавий образ Кароля Шимановського створив французький фотохудожник Жан-Франуа Клостр, який у 2016 р. на запрошення Голови ради С. А. Сундукова та в.о. голови РДА Б. М. Солошенка відвідав наш край. Він ознайомився з історичними місцями Тимошівки і Кам'янки. Влітку 2017 р. свої враження про наш край Жан-Франуа Клостр представив в експозиції фотовиставки в картинній галереї Кам'янського заповідника.

Надзвичайно актуальним на цьому етапі стає популяризація творчого надбання Кароля Шимановського. Цьому активно сприяють самодіяльний камерний хор «Кам'янка» (художній керівник і диригент – заслужений працівник культури України В. Волков) і викладачі та учні кам'янської музичної школи ім. П. І. Чайковського. Камерний хор «Кам'янка» неодноразово звертався до музики польських композиторів. Ще у 2005 р., під час днів польської культури в Україні, хор підготував для кам'янчан програму з творів польських композиторів та польської народної музики. Виступаючи в Кам'янці та Тимошівці, хор, чи не вперше, знайомив слухачів з музикою композитора Кароля Шимановського.

До відзначення 125-ї річниці з дня народження композитора-земляка (2007 р.) були залучені струнно-смичковий ансамбль музичної школи та кращі її учні: Сокурєнко Ліза, Бабак Катя (педагог Н. Лазурєнко), Мальована Віка (педагог В. Ревєнко), Коломієць Даша (педагог Н. Лиходід), Пономарєнко Максим (педагог Н. Василенко). Учні виконали дитячі п'єси К. Шимановського, що створені на основі польських народних пісень. Романси раннього періоду творчості митця на вірші К. Тетмайєра виконала польською та українською мовами науковий співробітник Кам'янського історико-культурного заповідника Алла Єфремцева. Камерний хор демонстрував твори К. Шимановського з циклу «Шість курп'ювських пісень для змішаного хору «a cappella», підґрунтям для створення яких стали оригінальні польські народні мелодії гуралів з гірської місцевості в польських Татрах. Перед урочистими заходами, які відбувалися в ДМШ ім. П. І. Чайковського, місцева громада ознайомила з експозицією виставки, підготовленою А. П. Єфремцевою та В. І. Волковим, про дитинство та життя композитора в Тимошівці, його творчий доробок і співпрацю з видатними митцями. На урочистому вечорі була присутня радник посла, керівник відділу науки і культури посольства Польщі в Україні пані Ольга Гнатюк [2, 4].

Вшанування композитора-земляка на його 130-ту річницю з дня народження в 2012 р. проходило не менш презентабельно. 10 жовтня 2012 р. камерний хор «Кам'янка» виступив з концертом у Черкаському обласному краєзнавчому музеї. 18 жовтня цього ж року в Кам'янській дитячій музичній школі ім. П. І. Чайковського відбувся ювілейний концерт на честь 130-ї річниці К. Шимановського [10]. А 10 грудня 2012 р. в державній музичній школі І і ІІ ст. ім. Кароля Шимановського в Замості (Люблінське воєводство, Польща) відбувся урочистий вечір на честь 130-річчя з дня народження К. Шимановського. На запрошення дирекції школи у заході взяли участь науковий співробітник кам'янського заповідника Алла Єфремцева та викладач кам'янської музичної школи ім. П. І. Чайковського Олена Цьома. У виконанні А. Єфремцевої та О. Цьоми прозвучали твори К. Шимановського та українські народні пісні [6].

Рішенням Кам'янської районної ради від 29.07.2016 р. за № 8-7/VII 2017 рік в Кам'янському районі оголошено роком Кароля Шимановського. Саме в 2017 р. світова музична громадськість відзначає 135-й ювілей від дня народження та 80 років з дня смерті композитора. Райрадою був розроблений план заходів по вшануванню пам'яті композитора-земляка. Велику культурно-освітню діяльність по відзначенню ювілейних дат Кароля Шимановського проводить Кам'янський історико-культурний заповідник. В березні 2017 р. в історичному музеї заповідника відбулася зустріч інтелігенції міста з директором музею музичної культури ім. К. Шимановського, головою об'єднання поляків «Полонія» ім. К. Шимановського в м. Кропивницький Олександром Полячком.

21 квітня 2017 р. Кам'янський державний історико-культурний заповідник разом з Кам'янською районною громадською організацією «Спілка краєзнавців» провели XIV районну науково-практичну конференцію «Історія рідного краю в контексті історії України», яка, поряд з іншими ювілейними датами, присвячувалася і 135-річчю від дня народження Кароля Шимановського. На конференції наукові співробітники КДКЗ та учні шкіл району представили цікаві наукові дослідження і повідомлення, пов'язані з життєдіяльністю композитора-земляка: Г. Таран, директор КДКЗ – «Кароль Шимановський, його близькі та родина у спогадах Маріанни Давидової», А. Єфремцева, науковий співробітник КДКЗ – «Хронограф подій, пов'язаних з вшануванням та виконанням творів К. Шимановського на його малій батьківщині у 1961–2017 рр.», С. Корпачова, учениця ЗОШ ІІ-ІІІ ст. № 1 – «Український період творчості Кароля Шимановського», О. Ревенко, учениця ЗОШ І-ІІІ ст. – «Роль Тимошівки в житті і творчості Кароля Шимановського», А. Луб'яна, учениця Тимошівської ЗОШ І-ІІІ ст. – «Кароль Шимановський родом із Тимошівки».

З 11 серпня по 15 вересня 2017 р. в картинній галереї заповідника демонструвалася виставка Варшавської національної бібліотеки під назвою «Кароль Шимановський – від Тимошівки до Лозанни», автором якої є Ельжбета Ясінська-Ендрюш. Виставка знайомить з образом одного з найвидатніших композиторів світу, нашого земляка К. Шимановського. Виставка була представлена у 24 містах світу. На відкритті виставки були присутні гості з Польщі: Павел Мелгесь, аспірант Люблінського католицького

університету за фахом «історія мистецтва й музеєзнавство», директор Музичної школи № 1 ім. Генріха Нейгауза у м. Кропивницькому Євгенія Малявкіна, головний зберігач фондів Музею музичної культури ім. К. Шимановського у м. Кропивницькому Олена Класова, директор музею музичної культури ім. К. Шимановського Олександр Полячок, священник Римокатолицької церкви м. Кропивницького отець Міхал. На відкритті виставки звучала музика видатного митця у виконанні учениці кам'янської музичної школи ім. П. І. Чайковського А. Семирог (педагог В. Ревенко), викладача музичної школи Олени Цьоми та камерного хору «Кам'янка» [7, 3].

Отже, учнівський і педагогічний колективи Тимошівської ЗОШ І-ІІІ ст., Кам'янський державний історико-культурний заповідник, народний самодіяльний камерний хор «Кам'янка», викладачі та учні музичної школи ім. П. І. Чайковського – вся громада нашого міста проводить велику роботу з пошуку свого місця в багатоманітному культурному просторі. Велику роль в цьому відіграють шкільний музей ім. К. Шимановського в с. Тимошівка та Кам'янський державний історико-культурний заповідник, тому що саме музеї перетворюються на важливі осередки освіти і навчання, бо забезпечують доступ до національної культурної спадщини людям різного фаху та віку. Вагомість цієї ролі визначає спроможність місцевих музейних закладів надавати громаді та гостям міста інтерактивну, предметну та ідеологічну базу для глибшого пізнання історії свого регіону, своєї нації та всього світу [5]. Завдяки наполегливій праці широкої громадськості мала батьківщина Кароля Шимановського поступово перетворюється на своєрідну «Мекку», що сприяє культурному та економічному розвитку Кам'янського району, розвиває міжкультурний діалог з іншими країнами, збільшує туристичну спроможність нашого краю.

Джерела та література:

1. Васильченко І. Музейна кімната в будинку культури / І. Васильченко // Трудова слава. – 1967. – № 61. – С. 3.
2. Єфремцева А. Ювілей композитора / А. Єфремцева // Наше місто. – 2008. – № 1. – С. 4.
3. Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід: аналітична стаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua
4. Матеріали музею музичної культури м. Кропивницький.
5. Музеї як об'єкти краєзнавчо-туристичної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1251051341952/turizm/muzu_obyekti_krayeznavcho-turistschnoyi_diyalnosti
6. Особистий архів А. Єфремцевої.
7. Путіліна Н. Виставка Кароль Шимановський: від Тимошівки до Лозанни / Н. Путіліна // Трудова слава. – 2017. – № 32. – С. 3.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 236 «Про присвоєння імені Кароля Шимановського Тимошівській загальноосвітній школі І – ІІІ ступенів Кам'янської районної ради Черкаської області» // Урядовий кур'єр. – 2010.
9. Шкаліберда М. Кароль Шимановський / М. Шкаліберда // Трудова слава. – 1967. – № 61. – С. 3.
10. Щоденник народного самодіяльного камерного хору «Кам'янка».

Валентина ГУБЕНКО,
*науковий співробітник музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

ІСТОРІЯ ОДНОГО ЕКСПОНАТА – ШПАГА В. Л. ДАВИДОВА

У музеї О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського зберігається багато цікавих експонатів, але серед них є особливий, який ще з першої кімнати привертає до себе увагу – це особиста шпага Василя Львовича Давидова [1, 2, с. 1].

В. Л. Давидов – один із керівників Південного товариства декабристів, найближчий однодумець П. І. Пестеля, товариш О. С. Пушкіна, активний республіканець, автор цікавих віршованих імпровізацій, людина, обдарована багатьма здібностями, освіченість і дотепність якого вражали сучасників [3, с. 144–150].

Декабрист народився 28 березня 1793 року в дворянській родині генерал-майора Лева Денисовича й Катерини Миколаївни Давидових. Батько Василя Львовича походив із стародавнього роду, з якого вийшли відомі громадські, військові й культурні діячі [4].

Мати Катерина Миколаївна Давидова (уроджена Самойлова) була жінкою з сильним характером і мала чималий загальний суспільний вплив. Перший шлюб у неї був з М. С. Раєвським, який тривав недовго, тому що Микола Семенович помер від тяжких ран, отриманих у бою. Від цього шлюбу вона мала двох синів, один з яких – Микола Раєвський – прославлений полководець, генерал [5, с. 294].

Катерина Миколаївна, отримавши величезний спадок від свого дядька Г. О. Потьомкіна в Київській губернії і декілька поселень на Херсонщині, після смерті свого другого чоловіка Л. Д. Давидова в 1801 р. саме Кам'янку обрала центром володінь і оселилася тут для подальшого проживання. К. М. Давидова завжди піклувалася про освіченість своїх дітей, тому для цього фінансів не жаліла. Як наставник і вихователь для В. Л. Давидова був приставлений високоосвічений аббат Фроман. Він мав великий вплив на виховання хлопчика і він же зробив великий внесок у розвиток бібліотеки сім'ї Давидових [6, с. 9].

У 1804 р. Василь Давидов разом із своїм гувернером провів три місяці мовного практикуму в австрійському місті Теплице. Можливо, саме розповіді вихователя, далекого від революційних настроїв, про Французьку революцію заклали в душі підлітка зовсім інші погляди [6, с. 9].

Військова кар'єра В. Л. Давидова починається з 11 жовтня 1807 р., коли він був зарахований юнкером у лейб-гвардію Гусарського полку. В 1810 – на початку 1811 рр. майбутній декабрист знаходився при військах М. М. Раєвського в Молдавії і Валахії. С початком Російсько-Французької війни під Вітебськом 19-річний поручик лейб-гвардії Гусарського полку

Василь Давидов почав воєнну кампанію, взяв участь у низці боїв і отримав відзнаку в багатьох з них. 22 червня він був серед захисників Волкаміру; 13 і 14 липня брав участь у кровопролитних боях в Островній і Кукувачині; 27 липня – в ар'єргардних боях при Інкові, пізнав всю важкість відступу від Смоленська. В Бородинській битві взяли участь всі рідні та двоюрідні брати Давидови. Перед боєм В. Л. Давидов був призначений ад'ютантом головнокомандуючого 2-ї армії П. І. Багратіона: «при відступі ар'єргарда з 27 серпня по 5 вересня дивізійний ад'ютант Давидов мужньо і хоробро стримував натиск ворога, переходив в контратаки, які увінчались перемогою». За успіх у цьому бою і точність виконання доручень головнокомандуючого Василь Львович був нагороджений орденом Св. Володимира 4-го ступеня. Він був серед офіцерів, майбутніх декабристів, які геройськи себе проявили в одній із найвеличніших битв того часу [6, с. 10].

З 17 січня 1817 р. В. Давидов служив підполковником в Олександрійському гусарському полку, звідки через два роки звільнився і пішов у відпустку у зв'язку з пораненнями для поїздки на мінеральні води в Теплиць. З 11 червня 1820 р. він був деякий час у складі кавалерії, а 29 січня 1822 р. в чині полковника пішов у відставку [6, с. 11].

У 1819 р. у Києві В. Л. Давидов був прийнятий в Союз Благоденства. За свідченнями декабриста І. Д. Якушкіна, в 1820–1821 рр. у Кам'янці відбувалися дуже важливі зустрічі, учасниками яких були М. Ф. Орлов, К. А. Охотніков, С. Г. Волконський, І. Д. Якушкін та інші члени товариства. В їхньому товаристві часто знаходився і О. С. Пушкін. Відомо, що це був період реорганізації Союзу Благоденства і Кам'янської управи, яку очолював В. Л. Давидов. Очолювана ним управа мала досить вагомий вплив на діяльність та розвиток таємного товариства [6, с. 13].

За участь у декабристському русі Василь Львович був приречений до 20 років каторжних робіт в Сибіру. Він пройшов нелегкий шлях, але за допомогою підтримки своєї дружини Олександри Іванівни зміг витримати свою нелегку долю та залишитися не тільки патріотом своєї справи, а й люблячим батьком та відданим чоловіком. В. Л. Давидов помер 25 жовтня 1855 р. в Красноярську, куди був відправлений на вільне поселення, та був похований на Троїцькому кладовищі.

Неймовірна доля декабриста захоплює кожного, хто про нього дізнався. Тому особиста шпага, яка є в експозиції музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, викликає неабияку цікавість і бажання дізнатися більше про цю холодну зброю взагалі.

З давніх часів людина прагнула захистити своє життя від посягань. Спочатку за допомогою примітивних видів знярядь – палиць і кийків. Згодом зброя вдосконалювалася, для її виготовлення почали використовувати міцні метали і сплави. Одним із таких удосконалених видів стала шпага, яка по праву зветься найшляхетнішою холодною зброєю [7].

Історія шпаги бере початок з XV століття. Вона прийшла на зміну громіздким і важким мечам. Для міцних і сучасних обладунків, які з'явилися в розпорядженні у воїнів тих часів, меч був не страшний. У ході довгих видозмін і конструктивних модифікацій на світ з'явилася шпага – зброя з дуже тонким клинком. З її допомогою вдавалося «проникнути» в слабкі місця обладунків – в стики, шви на латах і отвори на кольчугах.

Так шпага з XVI століття стає основною холодною зброєю, яку використовували в поєдинках протягом трьох наступних століть в часи «дуельної лихоманки». Згодом шпага стала невід'ємним атрибутом представників дворянського стану.

Довгий час її не розглядали як окремий вид зброї. У перекладі з італійської шпага звучить як «меч» ("spada").

У Росії поширенню шпаги сприяв Петро I. З його подачі колючі знаряддя з'явилися на озброєнні списоносців і піхотних полків. Потім ними стали оснащувати офіцерські корпуси і гвардійські полки.

За часів Наполеона популярність шпаги почала поступово сходити нанівець, тоді в битвах все частіше стали застосовуватися більш міцні, зручні і маневрені шаблі, а шпага почала використовуватися як нагородна зброя для генералітету або як частина парадного обмундирування.

Шпага є клинковою холодною зброєю колючого типу. Перетин двозлезового клинка вирізнявся різноманіттям – існували моделі з три- і шестиграним, ромбічним, увігнутих або овальним клинком. Середня довжина клинка становила 1 м, а вага всього знаряддя – 1,5 кг.

Шпага, як і інша клинкова зброя, складалася з двох основних частин: клинка і ефеса. Клинок – прямий і плоский з двостороннім заточуванням з долом або двома, плавно звуженим до вістря. Довжина клинка становила близько 1 м, але згодом вона зменшилася до 700–800 мм.

Як знак честі і доблесті офіцера та дворянина шпага стала вже прозивним предметом. «Продати свою шпагу» – це словосполучення прийшло від німецьких найманців і означає – продати свої знання і досвід. Зламати шпагу – значить позбавити честі. Так ця застаріла холодна зброя увійшла і в наше повсякденне життя [7].

Історія шпаги В. Л. Давидова має цікаву та незвичну історію. Передусім, особливості їй додає той факт, що вона була особистою шпагою декабриста, але вражає і той факт, яким саме чином вона потрапила до нашого музею. 26 січня 1919 р. загорівся будинок Давидових у Кам'янці. Коли на садибі спалахнула пожежа, малий хлопець Борис Узленко на подвір'ї маєтку знайшов шпагу та забрав її додому, сховавши на горищі батьківської хати. З часом він і забув про свою знахідку та більше 20 років не повертався до рідного дому, адже у 1944 р. був засуджений до 10 років виправних таборів за український націоналізм і відбував покарання в таборах «Речлага». У 1960 р. Б. Узленко повернувся у Кам'янку. Одного разу, відвідавши літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського та дізнавшись про постать Василя

Львовича, він згадав про пожежу 1919 р. і про свою знахідку у дворіщі Давидових. Шпага декабриста виявилася на тому ж місці горища будинку, куди він її поклав зовсім хлопчиськом [8].

20 грудня 1960 р. Борис Узленко приніс у дар музею шпагу В. Л. Давидова. В фондах Кам'янського державного історико-культурного заповідника зберігається акт № 5, в якому зазначено «Ми, науковий співробітник музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Христич В. І. та старший бухгалтер музею Боровиков Н. І. склали акт у тому, що у фонди музею від громадянина Узленка Бориса Йосиповича була принесена в дарунок музею сталйна шпага з ініціалами на ефесі «В.Д.» Довжина леза – 79 см, рукоятки – 14 см. Стан шпаги – середній, іржа пошкодила лезо» [2, с. 1].

16 травня 1961 р. Б. Узленко, який працював за межами Кам'янки, отримав листа на бланку Кам'янського державного літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського наступного змісту:

«Шановний Борис Йосипович! Виконуючи Ваше бажання, щоб ми повідомили по визначенню, кому належала шпага, яку ви передали в музей, повідомляю, що вчора ми отримали відповідь з московського історичного музею від фахівців по зброї 19 ст. Там повідомляється: «На надісланих Вами фотографіях зображена російська офіцерська шпага, яка була на озброєнні офіцерів російської армії першої чверті XIX століття. Це підтверджується зображеннями подібної зброї в описі форм, одягу та обмундируванні російської армії Вісковатова і альбомом затверджених зразків зброї 1834 року, що зберігається в Артилерійському Історичному музеї. Таким чином, можна з достовірністю припустити, що шпага з ініціалами «В.Д.», знайдена на території Кам'янки, належала декабристу Василю Львовичу Давидову». Таким чином, шпагу ми вже маємо право експонувати по Вітчизняній війні 1812 року. Але на цьому визначення належності її В. Л. Давидову не завершено. Ще відправимо її на визначення в артилерійський історичний музей в Ленінград. Думаю, що ленінградці підтвердять припущення, отримане нами з Москви. Як би там не було, але тепер уже Ваше ім'я пов'язане з історією поповнення нашого музею оригінальним експонатом. Наш музей, як і всі жителі Кам'янки, оголошує Вам свою вдячність за Ваш подарунок музею. Коли з'явилася замітка в газеті, в музеї без кінця стали запитувати: «Покажіть шпагу», «Де шпага?» і т. д. Весна у нас зараз у повному розпалі. В музеї море бузку і цвітуть сади. Бажаю Вам здоров'я і успіхів у роботі. З повагою Марія Антонівна Шкаліберда» [8, с. 4].

Незвичне, насичене та бурхливе життя було у декабриста Василя Львовича Давидова. Така ж доля спіткала і його шпагу, яка до сьогоднішнього дня привертає увагу та є однією з найдорожчих реліквій музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського. Пронизана неймовірною історією, шпага повернулася туди, де б мала бути, для того щоб пам'ять про Василя Львовича Давидова жила вічно. Адже, як відомо, в своїх особистих речах ми залишаємо частину себе, частину певного періоду життя.

Джерела та література:

1. Особиста шпага декабриста Василя Львовича Давидова. КН 844 (о) МР- 9.
2. Акт № 5 від 20 грудня 2020 року.
3. Савичев Н. П. Первые благовестители свободы / Н. П. Савичев. – К. : Политиздат України, 1990. – 247 с.
4. Мироненко С. В. Декабристы : биографический справочник/ С. В. Мироненко, М. В. Нечкина. – М. : Наука, 1988. – 444 с.
5. Вересаев В. Спутники Пушкина. Екатерина Николаевна Давыдова / В. Вересаев. – М. : Советский писатель, 1937. – 400 с.
6. Комарова Т. С. Давыдов В. Л. Сочинения, письма / Т. С. Комарова. – Иркутск : Мемориальный музей декабристов, 2004. – 512 с.
7. Шпага: самое благородное холодное оружие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dubki-nk.ru/sluzhba/shpaga-samoe-bлагородное-holodное-oruzhie.html>
8. Ветров О. Доля особистої шпаги декабриста В. Л. Давидова / О. Ветров // Вісник рідного краю. – 2018. – 21 вересня. – № 38. – С. 4.

УДК 623.444.2 (477) «17/18»

Надія БАБКОВА,
*кандидат історичних наук,
викладач кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства
Харківської державної академії культури*

КОЗАЦЬКІ ПЕРНАЧІ В МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ УКРАЇНИ

Артефакти козацького періоду історії України широко представлені у вітчизняних музейних зібраннях. В одних музеях зберігаються цілі колекції, в інших – лише поодинокі предмети. Всі вони залучаються під час створення експозицій чи виставок з козацької тематики. Проте є в Україні і музеї, які мають справжні уніками – козацькі клейноди, що є експозиційними окрасами. До них належать і козацькі перначі, які мають не лише історичну чи наукову, але й художню цінність як витвори мистецтва XVII–XVIII ст. На сьогодні відомо про 18 перначів, що зберігаються в дев'яти музейних установах країни. Найбільша колекція представлена у фондах Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського, і це не дивно, враховуючи колекційний хист фундатора музею.

В історичних джерелах ототожнення пернача із символом влади козацького полковника вперше зустрічається у 1650-х рр. В ході українсько-російської війни, під час баталії під Васильковим 4 вересня 1658 р., російський князь Ю. Барятинський захопив трофей – пірнач наказного гетьмана, бихівського полковника Д. Виговського. Про це в офіційній реляції повідомляв боярин В. Шереметьєв російського царя Олексія Михайловича у жовтні того ж року. Однак джерела свідчать про те, що за часів Б. Хмельницького полковники нерідко використовували булаву. Це могло бути пов'язане з тим, що під час баталій Визвольної війни козаки нерідко серед захоплених трофеїв знаходили польські булави, і в козацькому обозі їх назбиралася значна кількість.

Використання пірнача як відзнаки полковника в Україні XVII–XVIII ст. зафіксовано й у зображувальних джерелах. Так, пірначі з довгими держаками, увінчані бойовою частиною з великою кількістю ребер, зображені на портретах лубенського та переяславського полковників Л. Свічки й С. Сулими. Єдиний залізний бойовий пірнач на сьогодні зберігається у фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею. Складається він із наверця із 10 пер та держака довжиною 61 см.

Виготовлялися пірначі коштом Генеральної Військової канцелярії або, як у випадку з переяславським полковником С. Сулимою, Малоросійської колегії. Під час церемонії призначення полковника на посаду владний атрибут йому вручали делегати від гетьмана – представники генеральної старшини. На відміну від булав, пірначі нерідко позначали особистою гербовою символікою або написами – ідентифікаторами власника. Зазвичай їх розміщували на металевих деталях торцевої частини держака. У фондах Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського зберігається чотири таких пірначі, що належали прилуцькому полковнику О. Якубовичу, чернігівському полковнику П. Полуботку, білоцерківському полковнику С. Палію, переяславському полковнику Г. Іваненку. Три атрибути влади виготовлені зі срібла, а один із бронзи. Наверця складаються із різної кількості визолочених пер – від 6 до 9. Держала оформлені декоративним гравіюванням, золоченням, чорнінням, карбуванням. Всі наверця перначів мають пера S-подібної форми. Сучасні вчені відзначили, що таке оформлення – це особлива відзнака вірменських ювелірів зі Львова.

В історичному музеї Заповіді Т. Г. Шевченка м. Переяслав-Хмельницького експонується вишукано оздоблений пірнач з гербом «Косцеша» (Kościeszka). За даними «Малоросійського гербовника» В. К. Лукомського й В. Л. Модзалевського, зазначена гербова фігура в середині XVII ст. належала сім'ї Бубликів-Погорельських, що мали польське коріння. Паралельно цей герб використовувала й інша родина – Валькевичів. Їх предок, переселившись із Польщі в Україну, в 1661 р. служив стародубським полковим хорунжим. Загалом цей клейнод об'єднував понад 150 родин. Тому точно встановити, представнику якої саме сім'ї належав зазначений пірнач, неможливо.

Інший пернач, що має зображення герба, знаходиться у фондах Національного музею історії України. Проте, на відміну від попередньо зазначеного експонату, вчені досі не можуть зв'язати означений на наверщі герб з конкретною козацькою родиною.

Основна ж маса пірначів із музейних фондів України не має прив'язки до конкретної історичної особи. Спираючись на мистецьке оформлення, їх можна умовно поділити на церемоніальні й бойові. До першої категорії належать 12 екземплярів, до другої – два. Основним матеріалом для виготовлення репрезентів влади полковника було срібло – шість експонатів, бронза – чотири, рідше залізо – два. Як і булави, перначі виготовлялися технікою лиття, карбування, золочення. За побажанням замовника, для підвищення естетичної та мистецької цінності використовували кування, гравіювання, вирізування,

виточування, шліфування, чорніння, сріблення, тушування золотом. В окремих випадках – прикрашали оксамитом чи шкірою акули, всередину держала вмонтовували стилет.

Витончені ремісничі техніки й оздоблення коштовними матеріалами робили перначі справжніми шедеврами мистецтва. Зокрема, екземпляр із колекції Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського створений із гірського кришталю, оздоблений сріблом та бронзою. Традиція використання гірського кришталю у виготовленні холодної зброї й владних атрибутів тісно пов'язана з османськими церемоніальними зразками. Так, бойовий кинджал султана Селіма Грізного, що зберігається в колекції Музею палацу Топкапи, оздоблений саме цим матеріалом.

Бойові перначі створені із заліза методом лиття, кування й карбування. Якщо пернач XVII ст. має дев'ять пер округлої форми, то раритет XVIII ст. – лише шість більш фігурної модифікації. Ці експонати є наявним прикладом генези пернача від зброї до статусного предмета.

Таким чином, у вітчизняних музейних колекціях представлені козацькі перначі XVII–XVIII ст., що вирізняються різними матеріалами виготовлення, техніками оформлення та стилями оздоблення. З одного боку, вони виступають пам'ятками розвитку мистецьких тенденцій ранньомодерного часу на території України, з другого – особистих уподобань козацьких полковників як еліти тогочасного суспільства, що задавала тон у розвитку різних сфер життя.

УДК 94 (477)

Сергій ГАННИЦЬКИЙ,

*завідувач відділу історії краю Черкаського обласного краєзнавчого музею,
заступник голови Черкаської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

СВИНЦЕВІ ПЛОМБИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. У ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Економічні зв'язки міст Російської імперії на рубежі ХІХ – поч. ХХ ст. можна простежити з таких незвичайних атрибутів торгового обладнання, як свинцеві пломби. Колекція таких пломб зберігається в Черкаському обласному краєзнавчому музеї. В цьому дослідженні маємо на меті описати їхні особливості, проаналізувати вказані на них дані та ввести цю інформацію в науковий обіг.

Пломби свідчать про інтенсивність та напрямки економічно-торговельних зв'язків між населеними пунктами Російської імперії і дають підстави зробити висновки про економічний розвиток Черкащини на межі ХІХ – поч. ХХ ст. В цьому полягає актуальність дослідження.

Предметом нашого розгляду є пломби лише дореволюційного часу, які більш інформативні і дозволяють уточнити і доповнити відомості з економічних зв'язків Черкащини другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.

Пломба – це шматок свинцю або іншого пластичного матеріалу з відбитком печатки, що його навішують на замкнені двері, прилади, апарати, товари тощо.

Свинець – м'який пластичний метал, на якому легко поставити будь-який відбиток, пломбу можна зняти, не пошкодивши нанесений малюнок. Цю властивість свинцевої пломби використовують і сьогодні, незважаючи на те, що її вид і значення стали згодом простішими. Свинцеві пломби з'явилися в XIV ст., вони удосконалювалися і видозмінювалися, але існують досі, хоча їх уже неабияк потіснили сучасні запірно-пломбувальні пристрої.

За правилами тогочасної логістики, товар обов'язково мав бути опломбований. Цей спосіб забезпечував його збереження, цілісність та недоторканність. Пломбували буквально все: починаючи з тюків з мануфактурою, мішків з борошном і закінчуючи бідонами з молоком. Про ящики з чаєм або бочки з олією і говорити нема чого. Кожний фабрикант або купець мав свій, неповторний тип пломби. Крім того, за товарними пломбами можна простежити не тільки історію розвитку вітчизняного, іноземного промислового виробництва, а й історію відомих торговельних династій.

Всі пломби в колекції виготовлені зі свинцю в техніці штампування або лиття. Вони мають круглу форму, торцеві отвори для пропускання дроту або мотузки, простий профіль. Гурт гладкий.

Відбиток у вигляді написів, абревіатур, ініціалів, дат, товарних, фірмових та інших знаків, окремих букв і цифр, гербів, емблем та інших зображень розміщений, як правило, з обох боків пломби. Ці відбитки зазвичай рельєфні.

Хронологічно колекція ділиться на кілька частин. Переважна більшість знахідок датована останньою третиною XIX ст. – поч. XX ст. Також є кілька одиниць радянського часу.

Аналіз відбитків на знахідках з колекції дозволяє поділити їх на кілька умовних груп: підприємницькі, залізничні та військові. Використовувалися вони для опечатування партій товарів, контейнерів з вантажами, складських та інших приміщень, транспортних засобів з товарами, поштовими та іншими відправленнями, що прибували на Черкащину водним або залізничним шляхом.

Найцікавішою групою є пломби підприємств і окремих підприємців. Ступінь інформативності предметів з цієї групи різна – від простих ініціалів або товарного знака до повної легенди з назвою установи, прізвища власника, місця розміщення.

Вивчення цієї категорії пломб показує, що в географії економічних зв'язків Черкащини були не лише місцеві виробники, але й західні: «Фарке». м. Бахмут, «Фаб. Кабаков вь Харьковъ», «Кролевецъ. И. Е. Рындин», «Р. Липшиць. Лодзь». Царство Польське, «Филипъ Маргулієсь. Згержъ». Царство Польське, «Густав Лоренц. Лодзь». Царство Польське.

Залізничні пломби, крім позначення назви станції і залізниці містять також спеціальні шифри і точні дати, більшість із яких припадає на 1887–1913-ті рр.: «Ст. (К/Н?)АМ.КА». 1887, «Запасные № 32. 7 окт. 10. Екат. Ж.Д. 3484», «Ст. Хороль. 1913».

Ще одна категорія — це пломби військового відомства. В колекції музею є пломба органів речового постачання Російської армії «ИН.ПР.Шленській.1915».

Отже, аналіз колекції свинцевих пломб Черкаського обласного краєзнавчого музею лише частково підтверджує і розширює інформацію про економічні зв'язки Черкащини з іншими регіонами країни. Для більш ґрунтовного дослідження необхідно залучити до колекції та дослідити більшу кількість зразків, що, на нашу думку, сприятиме формуванню повної картини економічного розвитку краю на межі ХІХ–ХХ століть.

УДК 069.01

Олена ПОЛІНА,
старший науковий співробітник
КУ «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради

МАРКЕТИНГОВА СТРАТЕГІЯ ТА ЦИФРОВИЙ МУЗЕЙНИЙ МАРКЕТИНГ

Музей – це візитівка кожної громади. Він є історико-культурною та мистецькою базою, де люди можуть споживати культурний продукт, здобувати новий досвід і знання та взаємодіяти з артефактами й об'єктами минулого та сьогодення. Споживачі, їхнє світосприйняття та поведінка постійно змінюються, що означає, що музею як інституції потрібно змінюватись і взаємодіяти з громадськістю та відвідувачами відповідно до умов та реалій сьогодення.

Цифровий маркетинг та маркетингова стратегія є складовими частинами сучасного успішного музею, адже позиціонування музеїв виключно як науково-дослідних закладів наразі є недоцільним. Слід пам'ятати, що для подальшої успішної діяльності варто перейти на сторону відвідувача й споживача і будувати свої комунікаційні та маркетингові стратегії з клієнтоорієнтованої точки зору.

Розробка маркетингової стратегії музею стосується не лише продажу якомога більшої кількості квитків, а й розуміння напряму довгострокового розвитку, позиціонування музею та цільової аудиторії, створення та актуалізації музейних продуктів та послуг. Лише після цього можна почати визначати тактику та стратегію, що саме потрібно для ефективного спілкування з відвідувачами та як найкраще досягти поставлених цілей.

Кожний музей стикається з унікальними проблемами, викликами та потребами, відповідно кожна маркетингова стратегія має бути найкращим рішенням для конкретного музею. Наприклад, у деяких випадках в соціальних мережах не вистачає інформації про бренд закладу, інші ж музеї аналізують дані та ефективно використовують маркетингові метрики для досягнення своїх цілей. Довгострокове планування та аналіз допоможуть з'ясувати сильні та слабкі сторони музею, що дасть змогу розробити відповідну маркетингову стратегію.

Основні питання, які слід врахувати під час створення довгострокового маркетингового плану:

1. Які в музею сильні та слабкі сторони, можливості та загрози? Зробіть SWOT-аналіз та інвентаризацію наявних ресурсів закладу.

2. Яка місія, візія музею та його УТП (унікальна торговельна пропозиція)? Чим музей відрізняється, що унікального він пропонує?

3. Які задачі та цілі музею, куди він прямує?

4. Хто ваша цільова аудиторія, кого ще ви можете зацікавити?

5. Наскільки сильна ваша присутність в Інтернеті та соціальних мережах, які показники?

6. Наскільки міцні ваші стосунки з місцевою громадою? Як ви взаємодієте та співпрацюєте зі школами, органами місцевого самоврядування, дослідницькими групами, громадськими організаціями тощо?

7. Наскільки точна та якісна ваша аналітика? Чи використовуєте ви ці дані, щоб краще зрозуміти, хто ваші відвідувачі та що саме їх цікавить?

8. Чи є у вас освітні програми та культурні продукти, що ще можна розробити чи запозичити з суміжних сфер чи кращих закордонних практик?

9. Де розташований музей? В центрі міста чи периферійному районі, яка транспортна розв'язка? Чи знаходитесь ви в історичному місці або поруч з історичними пам'ятниками? Чи є поблизу університети або школи й дитсадочки? Яка інфраструктура довкола музею (кафе, готелі, парки, торговельні центри тощо)?

10. Хто ваші основні конкуренти? Яка в них маркетингова діяльність, як це впливає на рівень відвідуваності та комерційні показники?

11. Чи є реалістичною розроблена маркетингова стратегія? Чи відповідають ваші маркетингові цілі вашому бюджету та наявним ресурсам?

Якими б не були конкретні потреби музею, важливо розуміти, що маркетингові стратегії не можуть охопити всіх. Найбільш ефективні стратегії музейного маркетингу музею будуть базуватися навколо певної категорії відвідувачів на конкретній платформі та загального напряму довгострокового плану маркетингу. Визначивши цільову аудиторію та провівши її сегментацію,

слід означити, чим та як конкретний музей може відрізнитися від інших музеїв чи виставок, які унікальні події чи експонати ви можете представити своїм учасникам, як будете заохочувати їх до повторного візиту і рекомендацій музею.

На сьогодні, мабуть, найважливішою та найперспективнішою ланкою маркетингової стратегії музею є цифровий маркетинг (digital-маркетинг). При запровадженні його в загальну маркетингову діяльність музею слід використовувати та втілювати актуальні тренди та можливості:

1. Розробка промо-компаній, реклами, програм, контенту, орієнтованого на мобільні пристрої. За даними статистики, в усьому світі налічується 3,5 млрд. користувачів смартфонів. Враховуючи, що загальна кількість людей, які користуються телефонами в усьому світі, становить 4,8 млрд., це означає, що майже 73 % з них є користувачами смартфонів. Очікується, що кількість користувачів смартфонів зросте до 3,8 млрд. у 2021 році, що означатиме 52-відсоткове збільшення за відносно короткий період п'яти років. Також, за прогнозами, час, витрачений на мобільні пристрої, до 2021 року становитиме трохи менше чотирьох годин (3 години 54 хвилини).

2. Поєднання платного просування, гео-таргетингу та безкоштовних рекламних каналів і платформ для більшої ефективності та раціонального використання ресурсів.

3. Розробка та публікація відео-контенту та візуального контенту, які наразі є більш ефективними. Коли люди чують або читають інформацію, вони, швидше за все, згадають лише 10–20 % цієї інформації через три дні. Однак, якщо відповідне зображення чи відео поєднується з цією ж інформацією, люди пам'ятатимуть 65 % інформації через цей же період часу.

4. User-generated content (контент, створений користувачами) є одним із основних трендів цифрового маркетингу останніх років за рахунок його ефективності та довіри користувачів до такого типу інформації. Варто відстежувати його в мережі та розміщувати на власних сторінках у соціальних мережах, заохочувати відвідувачів закладу створювати такий контент та ділитися ним. Збільшити кількість такого контенту можна завдяки розміщенню спеціальних зон для селфі на території музею, проведенню тематичних акцій та конкурсів, активній взаємодії з підписниками, розробці фірмових хештегів, співпраці та партнерстві з місцевими блогерами та інфлюенсерами тощо.

5. Розробка та використання чат-ботів у соціальних мережах, месенджерах та веб-сайтах. Чат-боти – це програми, які можуть імітувати спілкування користувача зі співрозмовником. Вони автоматизують процеси, що повторюються при інтерактивному спілкуванні з користувачем, водночас економлять ресурси та час.

6. Інтерактивне онлайн-навчання для дітей, а також інших цільових аудиторій. Запровадження як курсів, так і разових освітніх заходів. Важливо розробити різну тематику з метою охоплення різних сегментів цільової аудиторії.

7. Розробка та проведення віртуальних виставок, подій та віртуальних турів, в тому числі платних. Обов'язкове використання високоякісних відео та аудіо, додаткових деталей та інформації для віртуальних туристів і відвідувачів, які хочуть дізнатися більше.

8. Запровадження сучасних технологій оплати: банківський термінал на касі музею, можливість онлайн- та безконтактної купівлі квитків, сувенірної продукції тощо. Більше половини (51 %) користувачів Інтернету використовують свої мобільні телефони для придбання товарів та послуг через Інтернет, і дві третини користувачів (66 %) використовують спеціальні додатки для цього на своїх мобільних пристроях.

COVID-19 завдав негативного впливу на туризм та галузь культури в зв'язку з обмеженням відвідування та втратою значної кількості відвідувачів. Незважаючи на економічні збитки, ця криза є чудовою можливістю для переосмислення та запровадження нових маркетингових тактик і стратегій, модернізації музеїв та налагодження тіснішого контакту з відвідувачами та цільовою аудиторією. Саме зараз акцент на цифрових каналах є чудовою можливістю для ефективних короткострокових і довгострокових маркетингових ініціатив, а також ребрендингу музею як сучасної культурної інституції та його подальшого розвитку.

Джерела та література:

1. Управление музеем: практ. руководство [Электронный ресурс] // Unesdoc.unesco.org [веб-сайт]. – Режим доступа : https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141067_rus?fbclid=IwAR1oeb3copByhsXbJ3hYsNhcJyggQqmusl1X0BjGxkrGjpNN7Nepz9NBaEY
2. A new world for museum marketing? Facing the old dilemmas while challenging new market opportunities [Online] // Researchgate.net [веб-сайт]. – Available from: https://www.researchgate.net/publication/271829654_A_New_World_for_Museum_Marketing_Facing_the_Old_Dilemmas_while_Challenging_New_Market_Opportunities
3. How marketers can win with Gen Z and Millennials Post-COVID-19 [Online] // Bcg.com [веб-сайт]. – Available from: <https://www.bcg.com/publications/2020/how-marketers-can-win-with-gen-z-millennials-post-covid>
4. Mobile learning and art museums: A case study of a new art interpretation approach for visitor engagement through mobile media [Online] // Researchgate.net [веб-сайт]. – Available from: https://www.researchgate.net/publication/291318264_Mobile_learning_and_art_museums_A_case_study_of_a_new_art_interpretation_approach_for_visitor_engagement_through_mobile_media
5. Research & Planning for Museum Marketing Success [Online] // Researchgate.net [веб-сайт]. – Available from: <https://www.museumnext.com/article/research-planning-for-museum-marketing-success/>
6. 10 mobile usage statistics every marketer should know in 2020 [Online] // Oberlo.com [веб-сайт]. – Available from: <https://www.oberlo.com/blog/mobile-usage-statistics>
7. 50 visual content marketing statistics you should know in 2020 [Online] // Hubspot.com [веб-сайт]. – Available from: <https://blog.hubspot.com/marketing/visual-content-marketing-strategy>
8. 16 creative marketing ideas to attract museum visitors [Online] // Webfx.com [веб-сайт]. – Available from: <https://www.webfx.com/industries/tourism-hospitality/museums/marketing-ideas.html>

*Галина ДАВИДЕНКО,
завідувач науково-методичного відділу освітньої роботи
Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника*

**КОМПЛЕКТУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ
КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА
МУЗЕЙНИМИ ПРЕДМЕТАМИ З ІСТОРІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ
НА КОРСУНЩИНІ**

Серед основних актуально-пріоритетних напрямів наукових досліджень науковців Заповідника є вивчення історії волонтерського руху на Корсунщині й на його основі комплектування музейної колекції. Революція Гідності, анексія Криму й російська агресія на Сході України об'єднали суспільство, згурпували людей, які взяли на себе проблеми держави по захисту суверенітету, відновленню боєздатності української армії. Серед українських волонтерів є наші земляки, діяльність яких ми маємо навечно закарбувати в історії волонтерського руху. Метою цього наукового повідомлення є привернення уваги широкого кола дослідників до волонтерства. Наукова новизна полягає в тому, що нами запропоновано напрями дослідження історії цього руху.

Дослідження історії волонтерства на Корсунщині ми розпочали в 2016 р. За цей час нами зібрано понад 200 музейних предметів і записано понад 30 спогадів. Це все є вагомим сегментом у комплектуванні фондової колекції, яка в майбутньому стане базою для об'єктивного вивчення історії російсько-української війни ХХІ століття.

Допомога волонтерів українській армії багатогранна, однак ми виокремили такі напрями, які допомогли нам зосередитись на основних питаннях діяльності корсунських волонтерів:

- збір коштів і речей для воїнів АТО й ООС;
- ремонт техніки для військових підрозділів української армії;
- волонтерська допомога українській армії сільськими громадами Корсунщини;
- допомога релігійних громад Корсунщини українській армії;
- допомога освітніх закладів району українській армії;
- доставка зібраної і закупленої благодійної допомоги військовим підрозділам української армії за місцем їх дислокації;
- збір коштів і благодійної допомоги на допомогу пораненим бійцям АТО й ООС;
- співпраця з військовими шпиталями, лікарнями й українськими діаспорами в США, Німеччині, Польщі;
- допомога сім'ям учасників АТО, багатодітним родинам і сім'ям вимушених переселенців.

Оснoву музейної колекції становить волонтерська документація, початок якої датується квітнем 2014 року, а саме: звіти, інформація про збір коштів, продуктів харчування, закупівлю військової амуніції, розписки, записники, списки з розподілом закупленої і зібраної благодійної допомоги, товарні й банківські чеки, експрес-накладні тощо.

Так, згідно з записами Людмили Сімшаг (з 20 червня 2014 р. – координаторка волонтерського штабу Корсунь-Шевченківського району зі збору коштів на потреби армії), упродовж квітня – серпня 2014 р. й квітня – жовтня 2015 р. благодійну допомогу одержали 102 воїни-уродженці Корсунщини. На той час бійці гостро потребували військової форми (зимової і літньої), термобілизни, спідньої і теплої білизни, футболок, теплих светрів, зимових курток, дощовиків, берців зимових і літніх, спецодягу, бронежилетів, наколінників, налокотників, рукавиць, балаклав, тактичних рукавиць, плащ-наметів, спальних мішків, карематів, рюкзаків, біноклів, касок, тактичних окулярів, розгрузок, планшетів, генераторів, тентів військових і маскувальних, акумуляторів, маскувальних сіток тощо. Надання допомоги суворо обліковувалось і підтверджувалось особистим підписом одержувача із зазначеною датою отримання.

Важливе значення для дослідження волонтерського руху на Корсунщині має й інший документ – записна книжка Л. Сімшаг, в якій вона вела облік зібраних волонтерами коштів і їх витрати. Перший запис було зроблено в травні 2014 р. Упродовж двох днів, 9–10 травня, волонтери зібрали 3770 грн. Із записника також дізнаємося, що «1 червня було зібрано 10 783 грн. Гроші збирали на вулицях, на базарах, на Соборній площі, у скриньки в магазинах. Упродовж місяця 4235 грн благодійних коштів було використано на закупку продуктів харчування; 5510 грн – на придбання військової амуніції, спідньої білизни та засобів особистої гігієни; 3780 грн – на пальне...»

За підрахунками Л. Сімшаг, з травня 2014 р. по жовтень 2016 р. волонтери за підтримки всіх небайдужих жителів Корсунщини зібрали на потреби військових 591 856 грн 60 коп. і понад 100 000 грн по безготівковому рахунку.

У наступні роки збір коштів і продуктів харчування для потреб армії тривав, хоч і не так активно, як у перші три роки російсько-української війни.

Важливим інформативним джерелом музейної колекції є спогади. З них особливо ґрунтовними й цінними є свідчення протоієрея Ростислава (Било), настоятеля Спасо-Преображенського храму Православної Церкви України в м. Корсунь-Шевченківському, благочинного Корсунь-Шевченківського району й голови парафіяльної ради; підприємців Сергія Роги і Юрія Тимошенка й колишнього працівника Квітчанського лісництва Михайла Кравченка, які об'їздили майже весь Схід України і доставили в зону АТО й ООС сотні тонн вантажу. Тільки за період з квітня до кінця грудня 2014 р. – понад 200 т провізії. Корсунці бачили війну зсередини, на власні очі. Вони часто спілкувалися з військовослужбовцями, знали їхні проблеми. Тому у спогадах волонтерів і біль, і захоплення силою духу наших захисників, і роздуми про

майбутнє України. Особливо пам'ятними і вражаючими для них були перші поїздки в зону АТО. Для Сергія Роги і Юрія Тимошенка вона відбулася на початку травня 2014 р. Тоді вони їздили в розташування 24-ї окремої механізованої бригади. По дорозі волонтери вперше побачили військові колони з нашими воїнами. Одні їхали на фронт, інші – з фронту. Враження від побаченого були болючими й тяжкими. С. Рога у своїх спогадах писав: «Запам'яталось, що наші бійці були виснаженими, втомленими, брудними й запиленними. Одягнені, хто в чому: тільняшках, сорочках, футболках, шльопанцях. Верхній одяг на грудях і спині буквально розлазився від поту. Наші воїни потребували негайної допомоги. Побачене справляло гнітюче враження». Волонтерів вражали умови, в яких жили й воювали наші захисники. Особливо тяжкими вони були в 2014 р. Сергій Рога пригадував: «Умови проживання бійців були різні. Де кращі, де гірші. Жили, хто де: у залишених хатах, на фермах, у палатках, вагончиках, землянках. Якщо блокпост знаходився в полі, то серед поля рили яму, робили дерев'яне перекриття. У землянку спускалися по східцях, вхід закривали якоюсь ковдрою, всередині робили ніби шафу і там стояли збиті на двох нари. У землянці не було куди поставити чобіт, не було на чому їх висушити, а коли йшли дощі, то взуття, буквально, плавало. Восени землянки починали точити миші і в сезон дощів через нори всередину потрапляла вода. Тож під час дощів бійцям доводилося вичерпувати й виносити її разом з грязюкою, щоб не обвалились стіни. А було й так, що землянки повністю засипало землею».

Перша поїздка на Схід запам'яталась і протоієрею Ростиславу (Било). Вона відбулася 19 червня 2014 р. Разом з курсунцями на Схід до м. Щастя їздили й волонтери з міст Черкаси й Золотоноші. У своїх спогадах протоієрей Ростислав (Било) писав: «Колона не раз потрапляла під обстріли бойовиків. Там ми вперше побачили справжню війну. З траси майже неможливо було відійти убік, бо земля була замінована. Ми бачили трупи терористів, яких ніхто не ховав. Одне слово – війна». На волонтерів скрізь чатувала небезпека. «Дорогою нас заледве не перестріляли», – писав у своїх спогадах Юрій Тимошенко. Про побут і настрої вояків писав протоієрей Ростислав (Било): «Бійці спали на землі, під танками, машинами. Однак налаштовані вони були дуже рішуче і відступати не збиралися».

Цікаву інформацію про діяльність сільських волонтерських груп Курсунщини ми дізнаємося зі спогадів Михайла Кравченка з Квіток, Зінаїди Горової із Селища, Наталії Лагодзінської із Стеблева, Лариси Піскової із Саморідні, Ніни Новохацької з Гарбузина, Ірини Коваленко з Нетеребки, які були організаторами волонтерської роботи у своїх селах.

У музейній колекції є спогади волонтерів Павла Марченка й Сергія Чередніченка з інформацією про курсунців, які сприяли покращенню матеріально-технічного забезпечення військових підрозділів, що вели бойові дії на Сході України. Волонтери й патріотично налаштовані курсунці купляли й передавали особисті автомобілі воїнам АТО, ремонтували військову техніку, відправляли на Схід запасні частини, пальне, пускозарядні пристрої для

акумуляторів, акумулятори, кабель, будівельну плівку, запчастини до двигунів і для ремонту військових автомобілів, слюсарні ключі для ремонту танків, цвяхи, різні інструменти тощо. Окрім спогадів, у фондовій колекції є світлини, які зафіксували ці події.

Значну частину колекції становлять документи (квитанції, накладні та експрес-накладні, товарні чеки тощо), які свідчать про співпрацю волонтерів Корсунщини з компанією «Нова Пошта», яка від початку бойових дій на Сході України надавала можливість волонтерським організаціям безкоштовно відправляти в зону АТО частину вантажів з благодійною допомогою. Згідно з наявними в Заповіднику документами упродовж 2014–2016 рр. волонтери через «Нову Пошту» відправили в зону АТО 35 718 кг гуманітарної допомоги, у т. ч. 28 747 кг – безкоштовно. Основну масу відправлених вантажів становили одяг для військовослужбовців, продукти харчування, документи, медичне обладнання, оптика й радіостанція. Відправки гуманітарних вантажів у зону ООС за рахунок квот «Нової Пошти» продовжуються й до сьогодні.

У зібраній колекції є комплекс документів, які розповідають про допомогу релігійних громад Корсунщини українській армії. Це – подяки, листи, дитячі малюнки, вірші, списки з обліком пожертвувань, світлини тощо. Важливим джерелом інформації є відомості з обліком благодійних коштів, які велися в Спасо-Преображенському храмі ПЦУ. Суми пожертви записувалися за датами й знаходилися в храмі на видному місці. Згідно зі зробленими записами, на березень 2019 року вона становила 102 182 грн. За значний внесок у справу захисту України волонтерська група Спасо-Преображенського храму ПЦУ була нагороджена грамотами від воїнів 14-ї ОМБр й полку спецпризначення «Азов», які зберігаються у фондовій колекції Заповідника.

Постійно підтримувала воїнів АТО й ООС Сотницька церква євангельських християн-баптистів. У музейній колекції зберігається інформація про збір коштів на допомогу воїнам АТО. Зокрема, у вересні 2016 р. християнами-баптистами було зібрано на допомогу українським військовим 2360 грн і різну сільськогосподарську продукцію, а також листи, малюнки дітей громади.

Науковці Заповідника зібрали значну колекцію музейних предметів, які всебічно розкривають діяльність ГО «Солдатські матері Корсунщини», яку очолює відома волонтерка й громадська діячка Тетяна Перетятко. Серед них – нагороди й нагородні документи, звіти, облікові відомості, спогади, чеки, квитанції, акти, розписки, речі, виготовлені руками волонтерів, світлини тощо. Вони є важливим джерелом інформації про волонтерську діяльність корсунців, спрямовану на допомогу українським військовим шпиталям, лікарням і опіковим центрам, пораненим бійцям АТО й ООС та їхнім сім'ям, підтримку родин загиблих воїнів АТО й допомогу сім'ям вимушених переселенців і малозабезпеченим родинам, дітям-сиротам і дітям учасників бойових дій та волонтерів, організації Червоного Хреста й будинкам престарілих, школам-інтернатам.

Волонтерська діяльність курсунців належно оцінена Церквою, державою, громадськістю. Багато курсунців нагороджені медалями, грамотами, відзнаками Президента України.

Частина зібраної музейної колекції експонується на постійно діючій виставці «Україна – понад усе!», яка діє в художній галереї Заповідника в розділі «Волонтери Корсунщини – українським військовим», інша частина постійно використовується під час створення стаціонарних і пересувних виставок.

Науковці Заповідника продовжують збір музейних предметів про діяльність курсунських волонтерів, які в роки російсько-української війни допомагають зміцнювати обороноздатність України. Ми переконані, що без таких патріотів, як вони українська нація не довела б світу свою міцність духу, незламність і волю до перемоги.

УДК 069.6

*Парасковія СТЕПЕНЬКІНА,
кандидат історичних наук,
директор Корсунь-Шевченківського
державного історико-культурного заповідника*

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В РОБОТІ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Серед основних завдань, які стоять перед Корсунь-Шевченківським державним історико-культурним заповідником (далі – Заповідник), є підвищення його соціальної значущості, формування конкурентоспроможності музейного продукту. Дискурсивним маркером для цього, зокрема, є маркетингові дослідження, однією з форм яких є проведення анкетування. Воно дає можливість отримувати об'єктивну інформацію стосовно ефективної роботи колективу Заповідника, визначати подальше просування об'єктів і музейного продукту серед різних цільових аудиторій, оперативне реагування на зміни в соціально-політичних подіях. *Метою* повідомлення є використання форм і методів маркетингових досліджень для підтримування й розвитку власного позитивного іміджу, збільшення кількості потенційних споживачів музейного продукту. *Наукова новизна* повідомлення полягає в тому, що в ньому аналізуються перші маркетингові дослідження в умовах карантинних обмежень.

На цей час музейні заклади опинилися в новій реальності, пов'язаній зі спалахом коронавірусної інфекції COVID-19, що внесла свої корективи в нашу діяльність. Основне для нас – це гарантування особистої безпеки кожного відвідувача і члена колективу.

Проводячи анкетування, для нас важливим було визначити цільову аудиторію відвідувачів, отримати зовнішні дані від респондентів про ефективність роботи колективу Заповідника, простежити за змінами, що відбулися в психології відвідувачів.

Анкетування, проведене нами в період адаптивного карантину, проходило з 12 по 24 серпня 2020 р. Ним було охоплено 10 % від загальної кількості відвідувачів музею історії Корсунь-Шевченківської битви, історичного музею, художньої галереї, ландшафтного парку.

Насамперед, розглянемо цільові аудиторії. Найперша – це міські жителі. Якщо порівняти з попередніми результатами проведених анкетувань, то серед респондентів ми бачимо значне зростання їх кількості: з 60 % до 85 %. Збільшення кількості міських жителів на той час можна пояснити відсутністю зовнішнього туризму, учасниками якого були переважно жителі міст, а також значним зростанням сімейних подорожей. Родини пересувалися власним транспортом, дотримуючись особистих засобів захисту. Для багатьох із них нові знайомства з історією, культурою того чи іншого регіону давали змогу залишатись у звичному емоційному полі, не піддаватися депресивним проявам.

Основною причиною зменшення відвідувачів із сільської місцевості в період карантинних обмежень була відсутність постійного транспортного сполучення між населеними пунктами. Однак необхідно брати до уваги й те, що серед сільських жителів постійно збільшується частка *людей похилого віку*, які перестають бути потенційними відвідувачами наших об'єктів. Тобто надалі кількість міських жителів серед відвідувачів музейних закладів буде зростати.

Наступною цільовою аудиторією стали респонденти з вищою освітою. Їх кількість становила 75 %. Переважно це були індивідуальні відвідувачі, бо лише 14 % із них скористались екскурсійним обслуговуванням. Однак тут може бути пояснення: згідно з вимогами МОЗу в експозиційних залах могло знаходитись одночасно лише 3–4 особи. До того ж, туристичні фірми на той час призупинили свою діяльність. Враховуючи високий освітній рівень своїх респондентів, ми ставимо перед собою завдання вдосконалення існуючих експозицій відповідно до викликів часу, оновлення текстів актуальних екскурсій, розроблення більше авторських. Також ми враховуємо те, що відвідувачі з вищою освітою значну увагу звертають на культуру обслуговування. Оскільки індивідуальні відвідувачі переважно бачать роботу музейних доглядачів, то нами були розроблені для них спеціальні «Правила поведінки». Як показує практика, дотримання правил сприяє якісному обслуговуванню відвідувачів.

Нашою цільовою аудиторією в основному були відвідувачі віком від 10 до 50 років (64 %), з них найбільше – респонденти віком від 31 до 40 років (23 %). Тобто ми маємо категорію відвідувачів, переконання яких сформувалися за часів незалежності України. А отже, їхнє мислення позбавлене радянських стереотипів. Це знову мотивує нас вносити елементи

динаміки до існуючих експозицій, запровадження, по можливості, сучасних технологій. Завдяки участі в програмі «Культура в часи кризи: інституційна підтримка» Українського культурного фонду, ми вже в цьому році зможемо запровадити аудіогіди, розраховані, насамперед, на англомовного відвідувача. Тобто, не маючи анломовних екскурсоводів, ми зможемо задовольняти потреби іноземних туристів в отриманні інформації. Аудіогідами також можуть скористатися всі, хто володіє українською мовою. Якщо аудіогіди матимуть попит, ми включимо до них тексти екскурсій іншими іноземними мовами.

Проведення анкетування дало нам змогу визначити мотиви, які були передумовою чи спонуканням до відвідування об'єктів Заповідника респондентами, а також задоволення ними освітніх, пізнавальних, культурно-естетичних і дозвіллевих потреб. Респондентам пропонувалося назвати мотив відвідування об'єктів Заповідника (не більше двох позицій). Як показав аналіз анкет, 58 % респондентів вибрали об'єкти Заповідника для проведення дозвілля, 48 % – для відвідування музейних об'єктів, 26 % – зацікавив відпочинок у парку; відвідування 8 % респондентів мало чисто професійний інтерес. Звідси можна зробити висновок, що значна кількість респондентів, маючи намір відвідати Заповідник, бажала знайти тут душевний спокій, побути наодинці з природою. Тобто вагомим чинником у відвідуванні нашого Заповідника на момент анкетування для респондентів все-таки була природа, а також бажання отримати позитивні емоції, що є важливим для збереження психологічної рівноваги й внутрішнього балансу в період карантинних обмежень.

Очікування від відвідування об'єктів Заповідника справдились у 91 % респондентів. На запитання анкети «Що Вам найбільше сподобалось?» 18 % респондентів відповіли, що сподобалось усе. Серед відповідей, зокрема, були наступні: «Це один із гідних об'єктів історичного спадку, природи», «Не очікував побачити стільки цікавого», «Усе дуже сподобалось, дуже цікаві музеї». В окремих анкетах, відповідаючи на зазначене вище питання, респонденти називали відчуття радості від спілкування з природою; зазначали конкретні експонати, указуючи на їх автентичність, у т. ч. військову техніку; підкреслили вшанування в експозиціях героїв АТО; відзначили доглянутий парк, палацовий комплекс; схвально відгукувались про наявність на території дитячого майданчика, і, що для нас досить важливо, усі респонденти були задоволені обслуговуванням персоналом. Правда, в окремих анкетах респонденти просили наш персонал більше посміхатися. Це може свідчити про те, що люди втомилися від постійного нагнітання обстановки, спричиненої COVID-19, і хочуть якнайшвидше повернутися до колишнього спокійного життя.

Для подальшої мотивації своєї роботи в обслуговуванні відвідувачів ми поставили питання: «Що Вам не сподобалось?». Респонденти переважно вказали на невідреставровані об'єкти архітектури. Це цілком слушне зауваження, адже, зокрема, реставрація палацу-пам'ятки національного

значення XVIII–XIX ст. проведена в 1968 р., триповерхового флігеля – у 1984 р. Однак це залежить не від колективу Заповідника, а від відсутності фінансування на капітальні видатки. Окрім цього, як недолік 9 % респондентів назвали відсутність на території Заповідника вказівників. Дійсно, у нас велика територія, й відвідувачу важко орієнтуватися, де знаходиться той чи інший об'єкт. Сподіваємось, що наступного року ми цей недолік виправимо.

В анкетах є багато побажань стосовно діяльності музейних об'єктів, зокрема, введення в експозицію історії національних меншин; осучаснення музеїв; запровадження нових інтерактивних заходів, зокрема майстер-класів; показ хронікально-документального фільму про Корсунь-Шевченківську битву; можливість безкоштовно фотографувати в експозиціях на телефон; розширення асортименту сувенірної продукції; облаштування зон відпочинку на березі Росі; створення додаткових фотозон. Деякі із зауважень ми вже почали реалізовувати. Зокрема, на острові Коцюбинського вже цього року з'явилася додаткова фотозона, її облаштовано за ініціативи приватного підприємця п. Віталія Мацюка.

Ураховавши всі плюси й мінуси побаченого, 98 % респондентів порекомендують відвідати Заповідник своїм друзям і знайомим. Для нас це висока оцінка роботи, яка мотивує нас до подальшого збереження позитивного іміджу.

Серед питань анкети необхідно було відповісти на джерело інформації про Заповідник. Як і в попередніх дослідженнях, лідирує Інтернет – 32 %, від знайомих – 23 %, від друзів – також 23 %, з інших джерел – 20 %. Як і раніше, на останньому місці – це інформація зі ЗМІ (2 %). За нашими підрахунками, наші сторінки в Інтернеті щоденно відвідує понад 400 користувачів. Участь у програмі «Культура в часи кризи: інституційна підтримка» Українського культурного фонду дасть можливість оновити наш сайт, зробити його привабливішим, а отже, сприяти подальшій популяризації нашого Заповідника, створенню привабливого його образу як скарбниці мистецтва і культурної спадщини шляхом презентації музейних продуктів серед громадськості. Зваживши на рекомендації Управління культури та охорони культурної спадщини Черкаської ОДА, ми створили власну сторінку в соціальній мережі Інстаграм, сподіваємося, що це також буде сприяти популяризації Заповідника та формуванню комунікаційного середовища у віртуальному світі. У 2021 р. плануємо розміщення Wi-Fi точок доступу до Інтернету, що певною мірою добавить нам наших прихильників.

Таким чином, проведений аналіз анкет показав доцільність проведеного анкетування, котре, насамперед, дало можливість виокремити цільові групи, дізнатися про сучасні потреби відвідувачів, позитивні й негативні сторони в роботі колективу Заповідника, а також простежити психологічні настрої респондентів. Усі зауваження й пропозиції, висловлені респондентами, будуть враховані при розробці стратегії розвитку Заповідника.

Оксана ЛИКОВА,
науковий співробітник

Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

КУРИШКИ МИХАЙЛА КИТРИША В МУЗЕЙНІЙ КОЛЕКЦІЇ

У статті проаналізовано куришки, які виготовляв видатний український гончар Михайло Китриш. Зокрема, зосереджено увагу на тих виробах, що зберігаються у Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному. Визначено шляхи їх потрапляння до музейної колекції, проаналізовано їхні формотворчі та декоративні особливості.

Куришка – це ритуальна посуда, яку використовували для обкурювання ладаном хати на свята, худоби, з метою вигання нечисті з приміщення чи подвір'я, а також під час випалювання глиняного посуду в горні. Тож переважну більшість часу нею не користувалися – куришка стояла з ладаном на покутті, як «символічний образ храму» [4, с. 242]. У багатьох родинах вона могла бути єдиною впродовж усього життя. Це пояснює той факт, що гончарі виготовляли їх значно менше, ніж інших видів глиняних виробів. Окрім того не всі майстри їх робили. До речі, працівники Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному й нині під час церемоній офіційних відкриттів керамологічних симпозіумів за участю художників-керамістів та майстрів обкурюють куришкою етнографічне горно, розташоване на території установи.

Одним із опішненських гончарів, хто робив куришки, був Михайло Єгорович Китриш. Найбільша збірка глиняних виробів гончаря знаходиться в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному (далі – Музей-заповідник) – 320 одиниць збереження, основна частина яких передана до Музею-заповідника самим автором [1]. У колекції зберігається п'ять куришок майстра. Прикметно, що куришок Михайла Китриша немає в інших музеях – ні у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, ні у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, тоді як інші форми, які виготовляв гончар, представлені майже всі. Немає зображення куришки і в приватному міні-альбомі фотографій власних виробів, що зберігається у гончаря вдома. Пояснити це можна тим фактом, що сам гончар не приділяв достатньо уваги виготовленню куришок і дуже рідко до них звертався. Донині дослідники не звертали увагу на ритуальні вироби, які робив гончар, хоча Агнія Колупаєва, яка досліджувала куришки з усієї України, стверджувала, що «...в останнє десятиліття ХХ ст... залишаючись невід'ємною часткою побуту, обрядовості окремих районів Лівобережної України, посуда у вигляді храму, будівлі стала об'єктом творчих зацікавлень художників, особливо починаючи з 1990-х років. На основі

інтерпретації їх форми, художньо-виражальних засобів створюються як обрядові, так і декоративно-ужиткові вироби» [2, с. 97]. Тож проаналізую цей вид посуду опішненського майстра в колекції Музею-заповідника.

Михайло Китриш (21.10.1936 р. н.) – потомственный гончар. У дитинстві ліпив свистунці на продаж. Згодом працював на місцевому заводі «Художній керамік» (1963–1996), де навчався у відомого гончаря Йосипа Марехи. Спочатку працював гончарем, пізніше – майстром творчої лабораторії. Міг виготовити практично все з гончарського асортименту: посуд, іграшки, скульптури, прикраси. Дружина – Галина Сергіївна – за давньою традицією, оздоблювала вироби свого чоловіка.

З середини 1960-х років почав приймати участь у різноманітних обласних і всеукраїнських виставках, і майже на всіх із них глиняні твори майстра були відзначені різноманітними нагородами. Неодноразово Михайло Китриш був учасником міжнародних художніх виставок у Бельгії, Болгарії, Великобританії, Канаді, Нідерландах, Норвегії, Польщі, США, Франції, Югославії, Японії. Приймав участь у симпозіумах гончарства, конкурсах художньої кераміки, днях ремесел, у традиційних «Днях гончаря» та святах народної творчості, що відбуваються в Україні.

Його глиняні твори зберігаються в українських музеях Полтавщини, Києва, Запоріжжя, Донеччини. Є його роботи й у музеях за кордоном – Москві, Санкт-Петербурзі, Єкатеринбурзі (Росія) та в чисельних приватних колекціях в Україні та за кордоном. Михайло Китриш стверджує, що, хоча роботи й дорогі його серцю і з ними завжди важко розставатися, проте «якщо робота зберігається в музеї чи в якійсь оселі, то, значить, вона комусь потрібна».

Вправність Михайла Єгоровича у створенні глиняних шедеврів неодноразово була відзначена на державному рівні. Це проявилось у присвоєнні майстрові почесних звань та премій – член Національної спілки художників України (з 1971), заслужений майстер народної творчості України (з 1985), лауреат премії імені Данила Щербаківського (1995), член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (з 1998), лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999). Нині майстер перебуває на заслуженому відпочинку і, за станом здоров'я, не гончарює.

Агнія Колупаєва відзначала, що «значна частина цих обрядових виробів походить з Середнього Подніпров'я Чернігівщини і Полтавщини з другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Традиція їх виготовлення триває й донині» [2, с. 84]. Олесь Пошивайло, у свою чергу, акцентував увагу на сезонності виготовлення куришок: «Виготовлення куришок, вірогідно, носило сезонний характер. Оскільки, за етнографічними спостереженнями, попит на них, зокрема, на Полтавщині, зростав напередодні різдвяних свят» [4, с. 175]. Яскравою ілюстрацією цього твердження нині постає гончарний спадок відомого опішненського гончаря Михайла Китриша. У персональній колекції майстра у Національному музеї-заповіднику українського гончарства в

Опішному, як уже зазначалося, зберігається п'ять авторських куришок, виготовлених протягом 1999–2005 рр. Ці вироби автор як дарував сам, так і продавав до колекції музею.

Вперше зовнішній вигляд полтавських куришок описав етнограф Михайло Русов, досліджуючи гончарство Опішного [5]. Згодом, з інтервалом у сто років до їхнього опису повернувся опішенський керамолог Віктор Міщанин: «...гончарі виготовляли також «куришки» (по-тамтешньому їх називали «кадильницями»). Це були вироби конусоподібної форми, що зовні нагадували одно-, дво- чи трибанну церкву. Вони мали вушко і багато фігурних наскрізних отворів на поверхні» [3, с. 243]. Агнія Колупаєва в описі куришок зосередила увагу на обов'язковій наявності хрестика на верхівці цих виробів: «хатні кадильниці вирізняє фігурне завершення у вигляді хреста. Цей мотив є детермінуючим художньо-семантичним атрибутивним елементом композиції даних обрядових керамічних виробів [...]. Це прості рівноконечні хрестики типу «грецького»... Їх поверхні гладкі, начебто зроблені з брусків» [2, с. 94].

Куришки Михайла Китриша – це невеликі за розміром (висота – до 20 сантиметрів) горщикоподібні посудини зі зміщенням найбільшої опуклості до денця, на верхівці яких розміщено хрест. Вони подібні до церковних куполів. У їх формі оптимально втілено традиційні уявлення про узагальнений образ храму. Прикметно, що окремі куришки Михайла Китриша за зовнішнім виглядом нагадують куришки Остапа Ночовника, зафіксовані в альбомі «Украинское народное творчество: Гончарные изделия» [6, с. 10], який був надрукований 1913 р. завдяки діяльності Полтавського губернського земства. Хоча є й вироби, тулуб яких зроблено у формі циліндра, що не характерно для давніх виробів.

Зазвичай куришки Михайла Китриша мають вушко для зручності тримання. Інколи зверху на вушкові розміщується ріжок для свічки. З одного боку на тулубі розміщено напівкулястий отвір, через який закладається матеріал для димлення. Уся поверхня виробу прикрашена наскрізними прорізаними отворами різної конфігурації – переважають круглі та видовжені отвори, які, поєднуючись, створюють геометричні чи рослинні композиції. Окрім декоративної функції, ці отвори виконують і суто практичну – через них виходить дим у процесі обкурювання. На думку керамолога Агнії Колупаєвої, саме наявність декоративних елементів стала принциповою відмінністю куришок від димарів (підкурювачів), що застосовувалися у бджільництві для обкурювання вуликів [2, с. 85]. Сам Михайло Китриш ніколи не говорив, що використовував куришки для своїх потреб.

Отже, нині збережено мало куришок Михайла Китриша. Це пояснюється перш за все тим, що гончар мало їх виготовляв. За своїми морфологічними і декоративними ознаками вони схожі на вироби, що виготовлялися місцевими гончарями на початку ХХ століття, хоча є й елементи новаторства.

Джерела та література:

1. Інвентарні книги // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному.
2. Колупаєва А. Хатні кадьничі, курильничі (До типології української кераміки) / Агнія Колупаєва // Народознавчі зошити. – двомісячник. – 2006. – Зошит 1–2 (61–62). – С. 84–97.
3. Міщанин В. Д. Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина ХІХ-ХХ століття) / Віктор Данилович Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 2005. – 304 с.: іл.
4. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства : Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.
5. Русов М. Гончарство в селі Опішні у Полтавщині / Михайло Русов // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1905. – Т. VI. – С. 54.
6. Украинское народное творчество. Гончарные изделия (Главнейшие формы). – Серия VI. – Вып. 1. Типы украинской гончарной посуды. – Полтава : изд. Кустарного склада Полтавского губернского земства, 1913. – 28 с.

УДК 793.31:069

*Анатолій БОГОРОД,
старший науковий співробітник
відділу нематеріальної традиційної культури
Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара»*

ОСОБЛИВОСТІ МУЗЕЄФІКАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ЕТНОХОРЕОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНЦІВ

Питання збереження хореографічної інформації завжди турбувало мистецькі кола різних країн, починаючи з появи древніх великих держав: Єгипту, Древньої Греції, Древнього Риму, Древньої Індії, Древнього Китаю та ін. Не менш важливим воно сприймалося й нецивілізованими племенами, в яких була розвинула танцювальна ритуалістика [6].

Загалом ці ідеї були тісно пов'язані з проблемами нотування і нотації – створення універсального хореографічного письма (так би мовити, «хореонотації»), за допомогою якого відомі хореографи і балетмейстери намагались записати і зберегти визначні балети для майбутніх поколінь.

Враховуючи увесь наявний хореографічний досвід України і світу – від найдавніших рисунків на скелях і до методу відеофіксації, від використання музичної нотації – нотного стану («бенешографії») до «лабанотації» [7, с. 80; 4], варто зауважити: що кращого і найбільш практичного способу запису і збереження хореографічної інформації, аніж відео чи кінофіксація, людство нічого досі не створило. У зв'язку з цим, перші практичні методи нотації хореографічного матеріалу почали з'являтися і масово використовувати переважно на початку ХХ століття.

В Україні спробами зафіксувати будь-яку хореографічну інформацію першими переймалися переважно етномузикологи і композитори (М. Лисенко, В. Верховинець, А. Гуменюк), які нотували найпростіші форми танцювальної

культури українців – хороводи та танки-ігри. Проте, основним і визначним писемним джерелом, в якому повноцінно і всебічно використано кілька методів запису етнохореографічної інформації, можна вважати підручник з традиційного танцю українців – книгу Василя Верховинця (Костіва) «Теорія українського народного танцю» [2], опублікована в 1919 році.

Варто зауважити, що подібні методи запису хореографічної інформації були створені, в першу чергу, для нотації класичних балетів, але відомі балетмейстери-постановники минулого і, зокрема, ХХ століття не наважувалися записувати величезні художні хореографічні «полотна» жодним із існуючих методів нотування танців. Більше того, наявні методи фіксації танців могли згодитись більше для нотації простих хореографічних форм – традиційних народних танців. У радянський період виходило багато репертуарних збірників зі сценічними (чи як тоді було прийнято називати – «народно-сценічними») танцями. Для фіксації бальної хореографії та зразків класичного балету ці способи запису народної танцювальної творчості виявились незручними, непридатними і непрактичними.

Якісною, і чи не єдиною достойною та серйозною заміною різноманітним графічним способам фіксації хореографічної інформації стала відеофіксація і кінофіксація, з обов'язковим залученням (використанням) інших допоміжних методів нотації танцю: фотографічного, графічно-візерункового, літературно-описового, потактного та інших способів.

Таку методику фіксації етнохореографічної інформації пропонував і перший український етнохореограф-теоретик Василь Верховинець (Костів) ще на початку ХХ ст. у праці «Теорія українського народного танцю». Але для сучасної хореографічної науки його поради є найвнищими і малопрактичними: «Щоб зафіксувати народний танець однієї пари, яка танцює в гурті, потрібні кіноапарат і два фахові записувачі танцю. Кіноапарат сприймав би танець у цілому, як картину, один фахівець записував би рухи парубочі, а другий – рухи дівочі. Така колективна праця – це праця майбутнього» [2, с. 87]. Практично і багаторазово доведено: що відеокамер чи кінокамер має бути кілька, включно з камерами, які записують «великі (крупні) плани» чи окремі ділянки тіла танцівників та їх емоційний стан. Робота тих двох запланованих фахівці-хореографів, які стежать під час виконання танцю один за рухами парубка, а інший – за рухами танцівниці – зайва і її варто було б перенести в хореографічну лабораторію чи кабінет (за письмовий стіл), з можливістю багаторазового перегляду відзнятих танців чи їх конкретних елементів. Без правильної наукової організації процесів записування, розшифрування і збереження, всіх існуючих танців, питання музеєфікації піднімати недоречно або передчасно. Або ж доведеться задовольнитись лише загальними кіно- чи відеозаписами зафіксованих танців.

У 2004 р. в Україні, зокрема в Кропивницькому (колишньому Кіровограді), нарешті, почали реалізовувати ідею створення Музею Танцю [8]. Провінційний музей сценічного танцю із претензійною назвою «Музей історії українського хореографічного мистецтва» був створений на території державного заповідника-

музею І. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія». Музей працює на правах відділу обласного краєзнавчого музею і його фонди нині налічують понад 4800 експонатів з України та української діаспори. Основну кількість фондowego зібрання складають матеріали, які протягом тривалого часу збирали Б. Кокуленко та керівник заслуженого ансамблю народного танцю України «Ятрань» В. Босий. Окрім того, частину матеріалів надіслали керівники відомих українських хореографічних колективів А. Кривохижа, М. Вантух, А. Коротков (автор книги «Все про танець»), А. Червінська та ін. Загалом, це – документи, фото, афіші та програми виступів, газетні та журнальні матеріали, оригінальні предмети, зокрема танцювальні костюми, нагороди та сувеніри з багатьох країн світу. Так, у шести експозиційних залах музею задумано і вже частково наповнено і представлено музейними матеріалами такі розділи:

- театр корифеїв та зародження українського сценічного танцю;
- перший тріумф українського танцю у світі (1935 р., м. Лондон) [3];
- професійні хореографічні колективи України від П. Вірського та до тепер;
- заслужені самодіяльні колективи українського танцю в Україні;
- український танець за кордоном, колективи української діаспори;
- найкращі хореографічні школи України;
- діяльність Національної спілки хореографів України та її осередків на місцях [8].

Загалом, Україна відстала на більше як пів століття в питанні «музеєфікації» хореографічної спадщини народу. Бо, наприклад, Музей танцю у Швеції (у Стокгольмі) був створений ще у 1953 р., хоч і був відкритий у підвалі Королівського оперного будинку [9].

Все почалося з Міжнародного архіву танцю, зібраного в Інституті танцю, який був створений у 1933 р. в Парижі. Так ідея створення і відкриття Музею танцю була реалізована вже через 20 років.

Перспективна мета і завдання Музею дуже амбітна – «показати танець у всіх його формах і проявах в усьому світі», хоча перші його фонди склалися лише з матеріалів Балету Сайдос і неєвропейської хореографічної експозиції – приватної колекції, зібраної засновником Балету Сайдос – шведом Рольдом Марі [9].

На диво чи на жаль, у Києві й досі не існує Музею танцю, хоч танцювальні традиції і танцювальна спадщина українців, принаймні сценічна, дивує світ ще з 1935 р. [3].

Але 2017 р. в стінах Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» виникла ідея створення «Музею традиційного танцю», враховуючи вагому і важливу обставину, що кожної весни (набличено до дати відзначення Дня Музеїв), починаючи з 2015 р., в Музеї організовується і проводиться «Ніч традиційного танцю» із залученням найкращих інструментальних етногуртів (т. зв. «троїстих музик») з Києва, Полісся, Гуцульщини, Бойківщини і Поділля.

Відеохроніки цих «Ночей традиційного танцю», організованих і проведених під керівництвом Мирослави Вертюк (керівника дитячого фольклорного гурту «Орелі») поступово і постійно накопичуються в Інтернеті, хоч одночасно зразки традиційного танцю у первинному і вторинному виконанні безсистемно і безумовно з'являються на приватних та офіційних каналах YouTube. Найбільші з них:

- колекція традиційних танців з українських сіл, зібрана у фольклорно-етнографічних експедиціях пісенно-інструментальним етногуртом «Божичі» (керівники: Ілля Фетисов і Сусанна Карпенко);
- колекція традиційних танців, зібрана Олегом Бутом (кер. інструментального етногурту «Буття»);
- колекція традиційних танців, зібрана Ганною Коропниченко (кер. етногурту «Многая літа»);
- колекція традиційних танців, зібрана співочим гуртом «Муравський шлях» (кер. Галина Лук'янець);
- колекція традиційних танців, зібрана етнохореографом Анатолієм Богородом, упорядником першої колекції відеозразків традиційних танців;
- колекція традиційних танців сьогодення, зібрана Катериною Міщенко, адміністраторкою співочого етногурту «Хор «Гомін»», старшим науковим співробітником НЦНК «Музей Івана Гончара»;
- деякі зразки традиційних танців з фондів НЦНК «Музей Івана Гончара», записані професійним відеооператором Володимиром Хоменком (на замовлення відділу традиційної нематеріальної культури Музею).

Окрім цього, варто зазначити інших музикознавців та поодиноких ентузіастів, які свої записи традиційних танців розміщують в інтернеті (Віктор Ковальчук, Михайло Хай, Вікторія Гавриленко, Маргарита Скаженик, Олег Коробов, Ірина Клименко, Ірина Данилейко, окремі професійні відеооператори та аматори, які постійно записують сучасні і традиційні українські весілля, народні забави, фольклорні фестивалі, конкурси і концерти.

Варто згадати і потужну діяльність окремих етнохореографів-аматорів, які постійно цікавляться, стежать і записують етнохореографічні заходи великих українських міст Києва, Львова, Рівного, Франківська, Тернополя, Вінниці, окремих співробітників Обласних центрів народної творчості і особливо – Андія Ковшера (м. Київ).

Для збереження і поширення зникаючої і занепадаючої етнохореографічної спадщини українців, в НЦНК «Музей Івана Гончара» за сприяння керівництва (зокрема, Генерального директора українського художника-реставратора Петра Гончара), з 2005 р. активно функціонували і функціонують дві нині відомі етнохореографічні школи: Школа традиційного танцю Іллі Фетисова («Божичі») і Школа традиційного танцю Олега Бута («Буття») – учня Іллі Фетисова.

Маловідомою, майже непоміченою і замовчуваною стала «Школа українського традиційного танцю» (кер. А. Богород – провідний фахівець-етнограф Центру фольклору та етнографії КНУ ім. Т. Шевченка), яка була

створена за активного сприяння визначної української фольклористки професорки Лідії Дунаєвської при кафедрі фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка [5]. Нині чільне місце в діяльності Центру займає проведення майстер-класів з традиційного танцю (кер. С. Лещинська)» [10].

Ось тому і виникла амбітна ідея «музеєфікації» етнохореографічної інформації на базі Музею Івана Гончара спочатку у вигляді створення, упорядкування і документування найповнішого Каталогу всіх різновидів традиційної етнотанцювальної спадщини України.

Практичні кроки, спрямовані на повноцінну каталогізацію, музеєфікацію і професійну класифікацію етнохореографічної традиційної спадщини України, позбавленої руйнівних догм радянської академічної хореографії і надбань сценічної професійної та самодіяльної творчості, вражають своєю сміливістю, неповторністю та об'ємністю.

Так в НЦНК «Музей Івана Гончара» в 2019 р., із благословення і безумовної підтримки Генерального директора Петра Гончара, було розпочато розробку повноцінної, повномасштабної класифікації усієї традиційної етнохореографічної спадщини українців (А. Богород) для створення музейної Бази з найкращих та найпрезентабельніших відеозразків традиційної танцювальної культури України.

Одночасно було оцифровано і зібрано в електронних бібліотеках інтернет-простору більшість книг і публікацій, присвячених питанням і проблемам української традиційної етнохореографії та етнохореології. Близько 500 публікацій, з яких створена найповніша і найкраща електронна наукова інформаційна База НЦНК «Музей Івана Гончара» – найбільша етнохореографічна електронна бібліотека, аналогів якій не існує в Україні, ні в діаспорі, ні загалом у світі.

Окрім цього був створений і почав функціонувати в деморежимі відео-канал-каталог на YouTube – «Традиційні танці України» [1], який нині налічує близько 1500 відеозразків традиційного танцювального фольклору, яких майже 800 з України. Мета цього YouTube-каналу – створити найповнішу колекцію традиційних танців, танцювальних мелодій і танцювальних пісень у первинному і вторинному побутуванні (існуванні, виконанні).

Крига скресла. На часі створення найпотужнішого наукового етнохореологічного електронного ресурсу, на якому планується розмістити найповніші відомості про українські народні несценічні танці – обрядові та побутові (пост-обрядові, необрядові, позаобрядові). Це ті танці, які, насамперед, створювалися, з'явилися і побутували для участі в них всіх охочих. Також на ньому будуть міститися відомості про дослідників народного традиційного танцю та про етнохореографів, які у своїй творчій діяльності вдало використовували й використовують український танцювальний фольклор. Зокрема, буде зібрано окремо танці у первинному, вторинному і сценічному побутуванні (існуванні, виконанні) та музичний супровід до них і найповніший словник традиційних назв танців з науковим коментарем до кожного з них.

Джерела та література:

1. UA Tanci: [Традиційні танці України] [Електронний ресурс] / упоряд. старші наук. співробітники: А. Богород, К. Міщенко [Мережеве джерело]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/channel/UC3vCpZvnW4rkJc5Jz7McLvg>
2. Верховинець В. Теорія українського народного танцю / В. Верховинець. – К. : Музична Україна, 1990. – 149 с.
3. Верховинець Я. Як виник і був заборонений «Лондонський гопак»/ Ярослав Верховинець, Марія Сівкович // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 4. – С. 17–22.
4. Кажан В. Власні імена та їх похідні в термінології хореографічного мистецтва / Валентина Кажан, Раїса Калініна // Філологічні студії. – 2012. – № 8. – С. 57–67.
5. Кафедра фольклористики Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка [Мережеве джерело] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://philology.knu.ua/struktura-if/kafedry/kafedra-folklorystyky/>
6. Королева Э. Ранние формы танца / Э. Королева. – Кишинев : Штинца, 1997. – 216 с.
7. Мостова І. Художньо-мистецькі аспекти ідентифікації народних танців Слобожанщини в контексті соціокультурного розвитку регіону: дис. ... канд. мист. / Ірина Мостова. – Х., 2019. – 212 с.
8. Музей історії українського хореографічного мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.regionalmuseum.kr.ua/muzh01_u.html
9. Музей танцю у Стокгольмі (2019) [Мережеве джерело] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dance.knukim.edu.ua/muzej-tancyu-u-stokgolmi/>
10. Центр фольклору та етнографії [Мережеве джерело] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://philology.knu.ua/struktura-if/tsentry/tsentr-folkloru-ta-etnohraf/>

УДК 069.4+94 (477.46) «1918/1922»

Лариса ВИСОЦЬКА,

*старший науковий співробітник картинної галереї
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

**З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ НА ЧЕРКАЩИНІ
СТАЦІОНАРНОЇ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ
ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
(1918 – 1922 рр.)**

Основною формою популяризації колекцій і пропаганди історичних знань музейними засобами є стаціонарна музейна експозиція. Експозиція – це цілеспрямована демонстрація музейних предметів, яка дає наочно-образне уявлення про основні події, явища, факти і ґрунтується на чітких наукових і художніх принципах. Це предметно-документований образ відображуваної епохи, періоду або окремої події чи явища. Експозиція як частина музейного зібрання є обличчям музею. Вона має вплив на відвідувачів різних вікових категорій та виконує просвітницьку, виховну функцію і пропонує нові теми для вивчення та осмислення. Тому важко переоцінити значення створення якісної, високохудожньої, змістовної експозиції в музейній діяльності [9].

Мета даної роботи – привернути увагу до історії створення першої на Черкащині стаціонарної музейної експозиції про діяльність Холодноярської повстанської організації (1918–1922 р.) як складової Української революції в історичному музеї Кам'янського державного історико-культурного заповідника (далі КДКЗ). Актуальність дослідження полягає в тому, що оприлюднення та об'єктивне висвітлення через музейну експозицію правдивої інформації про боротьбу українців за свою незалежність у 20-х роках ХХ століття на території Черкащини допомагає сформувати цілісне уявлення про революційні події 1917–1922 рр. в Україні. Це дослідження є своєрідним підсумком двадцятип'ятирічної наукової, пошукової, збиральницької роботи музейного закладу.

Історичний музей КДКЗ розташований в одному із будинків колишнього маєтку родини Давидових – «будинку управителя», який побудований у 60-х роках ХІХ ст. Саме тут, гостюючи у своєї сестри О. І. Давидової, жив всевітньо відомий композитор П. І. Чайковський. У 20-х роках минулого століття в колишньому будинку родини Давидових розміщувалась Надзвичайна комісія (ЧК) Чигиринського повіту. Пізніше тут розташувалась поліклініка й лікарня, а з 60-х років ХХ ст. діяла дитяча музична школа імені П. І. Чайковського. У 1995 р. в будинку було відкрито Кам'янський районний історичний музей, який з 1 січня 1996 р. увійшов до складу Кам'янського державного історико-культурного заповідника. На сьогодні історичний музей має сім експозиційних залів, де представлено більше 3000 експонатів, які розповідають про історію нашого краю від найдавніших часів до сьогодення.

Візитною карткою історичного музею КДКЗ можна назвати експозицію, присвячену подіям Визвольної боротьби 1917–1922 рр. та діяльності Холодноярської повстанської організації.

В той буремний час потужним осередком селянсько-повстанського руху проти загарбників (кайзерівських військ, денікінців, більшовиків) став Холодний Яр – урочище, розташоване у межах Чигиринського та Кам'янського районів. У 20-х роках ХХ ст. тут існувала Холодноярська повстанська організація, яка під українським національним жовто-блакитним прапором УНР та чорним прапором Холодного Яру, на якому було написано «Воля України – або смерть!», вела запеклу збройну боротьбу за Українську державу [3]. Це був живий приклад того, «як невеликі числом, але незламні духом можуть успішно боротися з незрівнянно сильнішим ворогом» [1, с. 22].

Цей період нашої історії був особливо замовчуваний радянською владою. Перша експозиція на Черкащині, відкрита у 1997 р. в історичному музеї КДКЗ, мала на меті музейними засобами розкрити історичну правду, оприлюднити раніше не відомі факти про епоху Визвольних змагань 1917–1922 рр. на теренах нашого краю, діяльність Холодноярської повстанської організації та участь наших земляків у доленосних подіях для України. Втілити задум вдалося після того, як у 1996 р. на посаду завідуючого історичним музеєм було призначено Ю. Ю. Ляшка. Слід зазначити, що створенню музейної експозиції передувала

значна пошукова робота. Свого часу, ще на початку 90-х рр., Юрій Ляшко почав збирати матеріали про діяльність на теренах Черкащини Холодноярської повстанської організації. Розпочалося все із прочитання роману Горліса-Горського «Холодний Яр» та знайомства з Віктором Гуглею (тоді завідуючим відділом «Суботівський краєзнавчий музей»). Під час однієї з перших поїздок Юрія Ляшка до Суботова Віктор Гугля показав йому стару світлинку. На ній був зображений дуже вродливий юнак у козацькому вбранні, за спиною у нього – рушниця, у руці – шабля. На звороті фотографії гарним почерком написано «Де ти, доле?» і підпис «І. М. Компанієць». Спочатку не вірилось, що це той самий Іван Компанієць, сотник кінної сотні полку гайдамаків Холодного Яру, герой роману Горліса-Горського. Далі було знайомство зі зведеною сестрою І. Компанійця Палажкою Мінською, запис спогадів та підтвердження того, що на світлинці справді один з героїв роману «Холодний Яр». З цього все почалося. Спершу дослідник обійшов із зошитом майже весь Суботів, потім були поїздки в інші села краю [8]. З часом інтерес до теми Холодного Яру збільшувався, і вже до початку роботи в історичному музеї було зібрано значну кількість матеріалу. На посаді завідуючого історичним музеєм КДКЗ Ю. Ляшко продовжив пошукову роботу та збір експонатів. Ознайомившись із фондами заповідника, дослідник розпочав опрацювання матеріалів про перебіг подій 1917–1922 рр. на території краю, зібрані ще у 50-х – 60-х рр. минулого століття заслуженим працівником культури України, краєзнавцем, багаторічним директором музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Марією Антонівною Шкалібердою. Записані нею спогади Туренка Є. С. (1887 року народження), Шелеста М. Г. (1883 року народження), Сидорчука М. А. (1886 року народження) та інших про встановлення радянської влади у Кам'янці стали основою для дослідження роботи Чигиринської Надзвичайної комісії (ЧК), діяльності її начальника Сергія Бергавінова, роботи Кам'янської міліції та коменданта міста Федора Лещенка. Ці дослідження стали цінним матеріалом для створення майбутньої музейної експозиції. Згодом на життєвих дорогах дослідника постійно зустрічалися люди, які також були не байдужі до теми розкриття правди про оборонців державної незалежності України. Одного разу Олександр Нестерчук, член Кам'янського осередку Народного руху України, показав Ю. Ляшку газетну статтю Бориса Козленка «Отаман Холодного Яру» про діяльність отамана Івана Гонти (Лютого-Лютенка). Юрій Юрійович відшукав автора, який виявився родичем отамана Гонти. Спілкування з журналістом було приємним і результативним: Борис Козленко передав світлинку отамана для експозиції та надав адресу сина Івана Лютого-Лютенка – Юрія, який жив у США. Зав'язалося листування, а у 1996 р. Юрій Лютий-Лютенко приїхав до України. Син отамана Гонти відвідав місця, пов'язані з іменем його батька, а саме Холодний Яр – «столицю» Холодноярської організації. Тоді ж Юрій Лютий-Лютенко привіз карту повстанської території, багато світлин, документів, книг, газет [8]. Матеріали, надані ним, стали значним підґрунтям для наукової концепції музейної експозиції.

Наступним важливим етапом у дослідженні теми діяльності Холодноярської повстанської організації було знайомство з Романом Ковалем,

українським громадським діячем, дослідником історії Визвольної боротьби, президентом історичного клубу «Холодний Яр». Результатом цієї співпраці стали взаємні консультації, обмін матеріалами, участь в експедиціях та пам'ятних заходах.

Слід зазначити, що поява експозиції в історичному музеї КДІКЗ відбулася завдяки ентузіазмові по-справжньому відданих справі людей. Цей задум підтримала заступник директора заповідника з наукової роботи Л. О. Бондаренко, вона буквально «захворіла» цією ідеєю. Розпочалася робота. Основою для втілення задуму стали експонати та матеріали, зібрані завідуючим історичним музеєм Ю. Ю. Ляшком. Фінансової підтримки для створення у 1997 р. першої експозиції не було. Монтувалася вона на старих стендах краєзнавчого відділу музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, які обтягувалися звичайною мішковиною. Художник заповідника О. В. Деревко зробив написи, оформив витримки з енциклопедій, книг та ін. На стендах розміщувалися копії документів, ксерокопії світлин, прикріплювалися експонати та ін. [8]. Оформлення залу, виходячи з тогочасних можливостей музею, виглядало досить примітивно. Але, не зважаючи на це, експозиція, яку відвідувачі називали просто «Холодний Яр», викликала значний резонанс у суспільстві. У книзі відгуків історичного музею вже за перші роки існування експозиції знаходимо такі записи: *«Ми приїхали спеціально для того, аби побачити історичні місця Холодного Яру. Зал, присвячений повстанцям Холодного Яру, вразив до глибини душі; родина Маркай, Київ, травень 2001 р.»*; *«Цікава експозиція про період боротьби за незалежність України у Холодному Яру. Хай всі знають і справедливо оцінюють боротьбу земляків за Волю! Дякуємо самовідданим працівникам музею! туристи, Вінниця, липень, 2004 р.»* і т. д. [4, с. 75, 90]. Як бачимо, за перші роки свого існування музейна експозиція зуміла зацікавити відвідувачів темою Холодного Яру, розкрити раніше невідому і заборонену тему музейними засобами, донести правду про боротьбу українців за землю і волю, а також відкрила перспективи для вивчення та переосмислення нашої історії.

У 2007 р. розпочався новий етап у створенні експозиції залу Визвольної боротьби 1917–1922 рр. та діяльності Холодноярської повстанської організації. В цей час для КДІКЗ із фонду депутата Черкаської обласної ради О. В. Ветрова надійшли кошти для реалізації нагальних завдань. Частина з них була виділена історичному музею заповідника для придбання музейного обладнання та експонатів. Для експозиції залу Визвольної боротьби 1917–22 рр. було куплено шість сучасних стаціонарних скляних вітрин. З появою нового обладнання завідуючий історичним музеєм Ю. Ю. Ляшко розробив нову наукову концепцію та тематико-експозиційний план музейної кімнати. Сучасна експозиція відрізняється від попередньої, в першу чергу, досконалим художнім оформленням, яке здійснив О. В. Деревко (художник заповідника). Однак найважливішим, на нашу думку, в сьогоднішній експозиції є її наповнення новими матеріалами та експонатами, які вражають насиченістю,

різноплановістю та цікавими історіями. Заходячи до залу, ми бачимо велику світліну 1920 р., з якої на нас дивляться мужні холоднорці. Цю світліну, на якій зображено козаків-повстанців з с. Івангород, передав до музею любитель старовини з м. Кропивницький Володимир Нагірний. В кутку кімнати стоїть стовбур дуба, до якого прибито дошку з попереджувальним написом «Володіння Холодного Яру. Проїзд чекістам суворо заборонено!» Цей експонат у колишньому приміщенні Чигиринського ЧК виглядає по-особливому (іл. 1). Центральне місце експозиції займає карта повстанської території, обрамлена прапорами Холоднорської організації. Привертає увагу відвідувачів інсталяція, де стоять поряд, ніби переплетені, кулемет «Максим» і селянський плуг. Ця композиція розкриває всю сутність боротьби повстанців Холодного Яру: за землю і волю (іл. 2). Серед цікавих речових експонатів музейного залу – американська друкарська машинка із закладеним аркушем бойового зведення холоднорців, підписаним Петром Чучупакою. Цю машинку до музею передав колишній партизан часів Другої світової В. Мушта, який зазначав, що зберігалася вона в Мельниках ще з часів братів Чучупаків. Револьвер, який нині в музейній експозиції, колись знайшли замазаним у глиняну стіну старенької хати в с. Жаботині, чудово збережений обріз гвинтівки – під стріхою у с. Леськах, парабелум – теж під стріхою, але в с. Косарах, інший парабелум – на дні Тясмина. А з гвинтівкою-трюхлінійкою, яку знайшли під стріхою хати, знесеної в с. Грушківці, місцевий лісник навіть ходив на полювання, поки її не забрала й не передала до музею міліція... [5]. І ці історії можна продовжувати. Особливу групу експонатів нинішньої експозиції складають матеріали про наших земляків, доля яких пов'язана з подіями Української революції. Серед них світлина Федора Швеця, яку віднайшла і передала до музею позаштатний кореспондент газети «Голос України» Лідія Титаренко. Цей знімок дуже важливий для експозиції в розділі державотворчих процесів в Україні і в нашому краї зокрема. Адже Федір Петрович Швець – член Директорії УНР, талановитий вчений і громадсько-політичний діяч – народився в колишньому сотенному містечку Жаботин (нині с. Жаботин Кам'янського району Черкаської області). Саме йому 22 січня 1919 р. випала честь виголосити на Софійській площі Києва важливий історичний документ – Акт Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки [2]. Свого часу президент історичного клубу «Холодний Яр» Роман Коваль передав до музею «Списки козаків Вільного козацтва» нашого краю. Завдяки пошуковій та дослідницькій роботі завідуючого історичним музеєм Ю. Ю. Ляшка ми дізналися про долі багатьох із них, а в експозиції з'явилися унікальні світлини наших земляків – оборонців незалежності України. Особливо вартісними є експонати та матеріали, які з'явилися в експозиції завдяки рідним та близьким учасників доленосних подій в історії нашої держави. Одного разу до музею завітав житель села Телепине Б. М. Борисенко. Ознайомившись з експозицією залу Визвольного руху, чоловік розповів, що його родина також пов'язана з цими подіями. Наступного разу Борис Миколайович приніс до музею зошит, на

титульній сторінці якого було написано: «Спогади ворога народу». Ознайомившись зі змістом рукопису, ми дізналися про долю двох рідних братів із села Вербівки (нині Кам'янського району, Черкаської області) – Івана і Артема Харченків. Іван Борисович Харченко, дід Бориса Миколайовича, у 1917–1919 рр. був козаком полку ім. Б. Хмельницького армії УНР. В одному полку з ним служив майбутній поет Володимир Сосюра. Після демобілізації мирне життя Івана Харченка було недовгим: у 1937 р. за доносом «провіщування українського націоналізму» він був засуджений на десять років без права листування. Іван Борисович пройшов довгі етапи таборів ГУЛАГу – вистояв, витримав і вижив [7]. Трагічно склалася доля його брата Артема Борисовича Харченка, учасника Холодноярського повстання, козака полку отамана Чорного Ворона. Він був репресований та розстріляний у 1937 р. [7]. За порадою завідуючого історичним музеєм Ю. Ляшка, Борис Борисенко звернувся до архіву СБУ, щоб віднайти документи у справі свого двоюрідного діда Артема Харченка. Як родичеві репресованого, Б. Борисенку надали документи для ознайомлення. Згодом онук передав для експозиції світлини своїх рідних та копії матеріалів у справі А. Б. Харченка, до арешту соліста Большого театру у Москві. Серед документів – копія анкети засудженого та обвинувальний вирок, підписаний наркомом внутрішніх справ УРСР, комісаром держбезпеки II рангу Леплевським від 21 листопада 1937 р. А. Б. Харченка розстріляли як учасника націоналістичної терористичної організації. Окрема група експонатів, представлених в експозиції, – це знахідки, привезені з пошукових експедицій. У 2014 р. завідуючий історичним музеєм Ю. Ляшко приєднався до експедиції, яку організували учасники громадського об'єднання «Вільне козацтво Холодного Яру» (керівник О. Островський). Під час розкопок дослідники віднайшли табір холодноярців-«залишенців» [10]. Повстанці-«залишенці» – це ті, хто залишився воювати у лісах Холодного Яру, вірні своїм поглядам та переконанням. Вони не піддалися на брехливі обіцянки більшовиків про «амністію», продовжили боротьбу навіть тоді, коли в Україні утвердилася диктатура чужинців і не було вже надії на визволення. Не виборовши перемоги для своєї власної держави, вони все ж не здавалися і стояли за волю України до останнього [11]. Табір «залишенців» являє собою унікальну систему оборонних укріплень зі схронів і траншей, що розташовані між глибоких ярів на високому пагорбі, так званій Кривенковій горі. Там розташовані понад тридцять обвалених схронів. По всьому периметру збереглися окопи. Пошуковці встановили, що загін повстанців складався приблизно з 50–70 бійців. У 20-х рр. за триста метрів від табору був великий бій [10]. Учасники експедиції знайшли дуже багато гільз від зброї російського, австрійського, німецького, італійського, французького і навіть японського виробництва. Останні – це гільзи від патронів карабіна системи «Арісака». Такі О. Колчак передавав «братній» Добровольчій армії Денікіна, яку, в свою чергу, вдало громили холодноярські повстанці. Серед знайденого – уламки посуду і деякі особисті речі повстанців: шмат скла від

посудини з-під ліків, з царським орлом на ній і написом «Аптека»; денце від скляної пляшки з написом «Сміла»; гудзики, частина з яких з двоголовими орлами; кришечка корпусу годинника, два перочинні ножики, два натільні хрестики, перстень-обручка [6]. Саме ці знахідки з табору холодноярців-«залишенців» знайшли місце в експозиції історичного музею. Експозиція залу Визвольної боротьби 1917–1922 рр. в історичному музеї КДІКЗ на сьогодні не є сталою. Вона постійно поповнюється цікавими матеріалами, новими експонатами, адже дослідження теми продовжується.

Підсумовуючи, слід зазначити, що експозиція залу Визвольної боротьби 1917–1922 рр. та діяльності Холодноярської повстанської організації в історичному музеї КДІКЗ поєднала в собі майстерно виконане оформлення з цікавими матеріалами, речовими експонатами. З її появою відкрились нові перспективи для вивчення, пізнання, аналізу, переосмислення минувшини нашого краю. Завдяки експозиції створено образ бурхливих, але доленосних подій 1917–1922 рр. та віддано належне учасникам Національно-визвольного руху 20-х рр. ХХ ст. на території нашого краю. Також експозиція залу Визвольної боротьби 1917–1922 рр. в історичному музеї КДІКЗ стала осередком патріотичного виховання молодого покоління.

Джерела та література:

1. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр / Ю. Горліс-Горський. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2006. – 432 с.
2. Зубко В. 2013 рік: 131-і роковини з дня народження Ф. П. Швеця (1882 – 1940) [Електронний ресурс] / В. Зубко. – Режим доступу : <http://www.history.univ/kiev/ua/images/rizne/pdf/Chasopis/nomer29/12.pdf>
3. «І повіє новий огонь з Холодного Яру...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodne-slovo.te.ua/2010/08/13/i-rovie-ohon-novuj-z-holodnoho-yaru.../>
4. Книга відгуків історичного музею 1998–2005 рр. Науковий архів КДІКЗ, вхідний № 1936. – 103 с.
5. Кравець А. Звичайний сміянин Вільгельм Дітц [Електронний ресурс] / А. Кравець. – Режим доступу : <http://pres-centr.ck.ua/tape/25650/>
6. Кравець С. «Скарби» табору холодноярців-«залишенців» / С. Кравець // Вечірні Черкаси. – 2017. – 10 березня. – С. 3.
7. Ляшко Ю. Чи згадає нас Україна / Ю. Ляшко // Трудова слава. – 2006. – № 79–80. – С. 3.
8. Матеріали польових досліджень автора. – Спогади Ляшка Ю. Ю. 1968 р. н., м. Кам'янка Кам'янського району Черкаської області.
9. Нестеренко В. І. Методичні рекомендації на допомогу керівнику музею [Електронний ресурс] / В. І. Нестеренко. – Режим доступу : <http://refs.in.ua/metodichni-rekomendaciyi-na-dopomogu-kerivniku-muzeju-pri-zakl.html?page=3>
10. Островський О. На Чигиринщині відновлено частину укріплень холодноярських борців / О. Островський // Козацький край : Всеукр. незалежна суспільно-політ. газета. – 2015. – 28 березня. – С. 1.
11. Старовойт Л. В. Художннє відображення українського національно-визвольного руху у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» [Електронний ресурс] / Л. В. Старовойт. – Режим доступу: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/10/19.4.6.pdf>

Ілюстрації

*Алла ЛИСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*
*Юлія ПОНОМАРЕНКО,
студентка спеціальності «Історія та археологія»
факультету гуманітарних технологій
Черкаського державного технологічного університету*

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

Формування понятійно-термінологічного апарату, який вміщує природу поняття «культурні цінності», розпочинається з другої половини ХХ ст. Насамперед, звернемось до його трактування в міжнародному правовому полі. Такий акцент пояснюється важливими чинниками: під час Гаазької конференції 1954 р. було прийнято «Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту». Характерною ознакою даного міжнародного документу стало те, що його трактування відрізнялось широтою охоплення складових. Так, стаття 1 Конвенції чітко окреслила, що культурними цінностями є:

по-перше, рухомі чи нерухомі цінності, що мають вагоме значення для культурної спадщини кожного народу. До цього пункту було віднесено пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні, археологічні місцевості, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес. Сюди ж було віднесено твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій зазначених цінностей;

по-друге, будівлі, головним і справжнім призначенням яких є зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей (зокрема музеї, великі бібліотеки, сховища архівів), а також укриття, призначені для збереження культурних цінностей на випадок збройних конфліктів;

по-третє, центри, в яких є значна кількість зазначених культурних цінностей. В конвенції вони трактуються як «центри зосередження культурних цінностей» [1].

Розширені обсяги змісту поняття «культурні цінності» є і в інших нормативних документах. Зокрема, широке визначення культурних цінностей, яке включало як рухомі, так і нерухомі об'єкти, ми зустрічаємо в «Рекомендації ЮНЕСКО щодо збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських або приватних робіт», прийнятих на засіданні генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, яка проходила в м. Париж (Франція) 15 жовтня – 20 листопада 1968 р.

В першому розділі Рекомендації було зафіксовано зміст терміна «культурні цінності», до яких було віднесено нерухомі об'єкти, які становлять історичну, наукову, мистецьку чи архітектурну цінність. Також в зміст терміна було включено й етнологічні споруди попередніх культур, руїни, що збереглися на поверхні землі, археологічні чи історичні залишки, виявлені в землі, тощо. Поняття також включало й рухомі цінності, що мають культурне, археологічне чи історичне значення. В першому розділі Рекомендації також було зазначено, що термін «культурні цінності» охоплює не тільки виявлені й зареєстровані архітектурні, археологічні та історичні місцевості й споруди, а й незареєстровані залишки минулого, а також сучасні місцевості й споруди, що мають мистецьке значення [2].

Роз'яснення змісту терміна зустрічається й в інших міжнародно-правових документах. Що стосується аналізу поняття «культурні цінності» в національному правовому та науковому просторі, то маємо вказати на те, що після проголошення незалежності в 1991 р. Україна ратифікувала міжнародні конвенції і трактування багатьох понять і термінів було взято з цих документів. Щодо визначення «культурні цінності» в українському законодавстві, то першим таким нормативно-правовим документом стали «Основи законодавства України про культуру» 1992 р. Поряд з визначенням правових, економічних, соціальних та організаційних засад розвитку культури в Україні в статті 14 визначався зміст терміна «культурні цінності», до яких було віднесено об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення [3, с. 17].

Більш деталізований зміст поняття «культурна цінність» надає Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» 1999 р., згідно якої до культурних цінностей було включено достатньо широкий перелік складових. Насамперед, важливою є стаття 1 даного Закону, так як в ній прописано трактування культурних цінностей як поняття. В статті зазначено, що культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України. Щоб уникнути двояких трактувань визначення, було чітко перераховано складові елементи змісту поняття. Вони включали наступне:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;

- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фотодокументи, окремо чи в колекції;

унікальні та рідкісні музичні інструменти;

різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;

рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;

родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів [4].

Різноманітні трактування поняття «культурні цінності» ми зустрічаємо в сучасному науковому просторі України. Найбільш узагальненим є визначення в «Енциклопедії сучасної України», де поняття трактується наступним чином: культурні цінності – це фундаментальні світоглядні засади життєдіяльності будь-яких людських спільнот та їхні історичні, інституційні форми й обсяги: від великих культур давнини і сучасності, від країн чи регіонів, носіїв цих культур до виокремлених у них осередків, етнічних, соціальних, релігійних груп і середовищ [5].

Вартим уваги є також наступний момент. В офіційних документах Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури використовуються два терміни: «cultural property» та «cultural heritage», які українською мовою традиційно перекладаються, відповідно, як «культурні цінності» та «культурна спадщина». С. Кот, автор наукової розвідки «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури», вказує, що поняття «культурні цінності» значною мірою кореспондується з поняттям «культурна спадщина», яка визначається як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь культурних цінностей. Це і пам'ятки архітектури, археології, історії та монументального мистецтва й пов'язані з ними природні об'єкти; і найрізноманітніші визначні місця; а також рукописи, книги, архівні матеріали, всілякі предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення. Також, як зазначає автор вище зазначеної розвідки, вирізняють нематеріальну культурну спадщину, під якою розуміють традиції, звичаї, обряди, святкування, традиційні ремесла, інші форми показу та вираження знань і навичок, що мають значення для окремих спільнот і передаються з покоління в покоління [3, с. 13].

Таким чином, розглядаючи зміст поняття «культурні цінності», ми бачимо, що єдине розуміння сутності поняття «культурні цінності» відсутнє й нині. Проте з впевненістю маємо констатувати, що це є всі матеріальні та духовні здобутки людства, що є продуктом життєдіяльності людського суспільства, створені у процесі його розвитку.

Джерела та література:

1. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, прийнята Гаазькою конференцією 14 травня 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text
2. Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт, прийнята на Генеральній конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, м. Париж, 19 листопада 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723#Text
3. Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури / С. І. Кот // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 20. – С. 10–26.
4. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року, № 1068-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>
5. Скуратівський В. Л. Культурні цінності. Енциклопедія сучасної України / В. Л. Скуратівський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esu.com.ua>

УДК 94:008:7.074

*Алла ЛИСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

ВИТОКИ ТА НАПРЯМКИ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Під колекціонуванням зазвичай розуміють цілеспрямований збір однорідних предметів, що мають певну наукову, історичну або художню цінність. В основі колекціонування найчастіше лежить як пізнання, так і задоволення певних особистих інтересів. Якщо говорити про предмет колекціонування, то ним є в основному пам'ятки матеріальної і духовної культури (рукописи, книги, монети, марки, картини та ін.), об'єкти природи (мінерали, рослини, комахи тощо). Колекціонування – це не просто збирання, адже воно включає не лише виявлення та збір, а й вивчення та систематизацію певних культурних цінностей.

Потреба зберігати культурні цінності не є ознакою власне сучасності, бо бажання накопичувати естетичні цінності, документальні предмети сягає своїм корінням в сиву давнину, адже перші колекції з'явилися ще задовго до античності. Підтвердженням цього слугують дані про те, що в Африці і на островах Океанії археологи знайшли залишки колекції предметів релігійного культу епохи неоліту.

Б. Платонов у науковому виданні «Колекціонування культурних цінностей» зазначає, що історія колекціонування культурних цінностей налічує тисячоліття. Дослідник зауважує, що до нас дійшли відомості про наявність ще до нашої ери різноманітних колекцій, які склалися з речей, що в сучасному розумінні становлять культурну цінність [1, с. 8]. Яскраво і повномасштабно феномен колекціонування вперше розкрився в античну епоху. Відомий представник античного світу Цицерон вперше вжив і обґрунтував суть поняття «колекціонування». Він називав колекцією збір різнорідних предметів, що мають якусь спільну ознаку, в єдине ціле [2].

Збирання старожитностей було однією з характерних рис суспільного життя давньогрецької цивілізації. Вже в V ст. до н. е. в античній Греції існували картинні галереї, які називали пінакотеками. Пінакотекі – сховища цінних пам'яток, книг, творів мистецтва, перші з яких було влаштовано на Афінському Акрополі, у Дельфах, у Коринфі. В галереях пінакотек поряд із портретами предків досить часто розміщували скульптурні та живописні зображення правителів, державних діячів, знаменитих сучасників, прославлених поетів, письменників, філософів минулих епох. Перші колекції, в яких чітко простежується мистецьке та наукове спрямування, було створено в Александрії.

Середньовіччя характеризується тим, що переважна більшість пам'яток живопису, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва зберігалися при королівських, княжих, вельможних дворах, а також при церквах та монастирях. Часто колекційні предмети ставали невід'ємними атрибутами інтер'єру приміщень, створюючи разом з архітектурою єдиний ансамбль. Відомими колекціонерами того часу були, передусім, римський імператор Карл I Великий та візантійський імператор Костянтин Багрянородний, які заснували визначні колекції і часто демонстрували їх з тієї чи іншої нагоди своїм гостям. Як і за часів античності, колекційні зібрання мали основну значиму мету: свідчити про могутність та політичне становище їхніх власників. Із занепадом античного світу та зростанням впливу християнства античні предмети втратили на деякий час своє значення, їхнє місце посіли різноманітні екзотичні та дивовижні об'єкти.

Епоха Відродження відкрила нові перспективи для розвитку колекційної діяльності, зокрема в напрямі переосмислення античної спадщини. Характерною її особливістю стало те, що було сформовано засади системного колекціонування предметів. На відміну від античних часів, коли колекційними предметами виступали, як правило, предмети мистецтва, епоха Відродження відкриває нові цікаві можливості для колекційних зібрань мінералів, зразків рослинності, предметів побуту і зброї різних країн. В цей час у країнах Західної Європи з'явилися перші протомузеї, в яких зберігалися колекції зразків тваринного і рослинного світу, мінерали, геодезичні та астрономічні інструменти. Колекційні речі стали предметом суспільного престижу та сакрального значення у суспільстві, виникли перші антикварії, студіоло (приватні кабінети), галереї, кунсткамери, натур- та мюнц-кабінети [3, с. 11]. Колекціонування стало модною справою, елементом високого аристократичного стану та освіченості.

Наприкінці XVII ст. з'явилися перші публічні музеї, в яких почали демонструвати різноманітні колекції культурних цінностей. Поштовхом до цього були щедрі пожертви об'єктів збирання заможних бюргерів. Наприклад, перший англійський музей було створено з метою науково-освітньої діяльності у 1683 р. в Оксфордському університеті, який пізніше отримав назву Музей Ашмола. Його основу становили колекції, зібрані батьком і сином Трейдескантами. Їх будинок на околиці Лондона славився прекрасним садом і кабінетом, де експонувалися зразки екзотичної флори і фауни, геми, мінерали, монети, медалі, зброя, картини, етнографічні матеріали з багатьох регіонів світу [3, с. 13].

З диференціацією наук у XIX ст. почали створюватися спеціалізовані колекції однорідних предметів, об'єднаних загальною пізнавальною метою. Великий вплив на колекціонування природничо-наукових об'єктів зробила розробка основ наукової систематизації.

В процесі розвитку колекціонування зміцнювалися його зв'язки як з природними науками, так і з допоміжними історичними дисциплінами. Колекціонування сприяло розвитку нумізматики, геральдики, а також археології, етнографії тощо. Оформилися самостійні напрями колекціонування: наукове, навчальне, аматорське (непрофесійне).

Що стосується напрямків колекціонування, то, як доцільно зауважує Б. Платонов, характеризуючи існуючі напрями колекціонування культурних цінностей, – єдиної класифікації таких напрямків на сучасному етапі немає, та й створити її, очевидно, неможливо. Проте автор наукової розвідки «Колекціонування культурних цінностей» переконливо обґрунтовує, що інформацію про існуючі напрями колекціонування можна отримати, вивчаючи різного типу матеріали, що видають у друкованому або цифровому вигляді видавництва, музеї, галереї, магазини різних країн [1, с. 17].

Як приклад наведемо одну з так званих «робочих» класифікацій напрямків колекціонування. Вона включає колекціонування паперових грошових знаків (боністика), колекціонування монет (нумізматика), колекціонування знаків, що не мають статусу грошей (екзонумія), колекціонування цінних паперів, що втратили цінність (скрипофілія), колекціонування нашивок і шевронів (сігнуманістика), колекціонування військових предметів (мілітарія), колекціонування мундирів та уніформи (уніформологія), колекціонування орденів, медалей, значків (фалеристика), колекціонування гудзиків (філобутоністика), колекціонування книг (бібліофілія), колекціонування прапорів (вексилологія), колекціонування туристичних наклеюк (кофрокартія), колекціонування квитків на транспорт (перидромофілія), колекціонування поштових марок (філателія), колекціонування непоштових марок (еррінофілія), колекціонування поштових конвертів (сігіллатія), колекціонування поштових листівок (філокартія), колекціонування кишенькових календариків (філотаймія), колекціонування сірникових етикеток (філуменія), колекціонування книжкових знаків (екслібристика), колекціонування аудіозаписів (філофонія), колекціонування різної упаковки:

кришки, етикетки (філолідія), колекціонування пивного приладдя: етикетки, пробки, бірдіклей, посуд, рецепти (бірофілія), колекціонування обгортки і вкладишів жувальної гумки (філогамістика), колекціонування обгортки від морозива (гелатофілія), колекціонування цукрових пакетиків (глюкофілія), колекціонування фігурок з кіндер-сюрпризів (кіндерфілія), колекціонування брелоків для ключів (коноклефілія), колекціонування письмового приладдя (стілофілія), колекціонування взуття (філоботія), колекціонування печаток (сфрагістика) [1, с. 18–19].

Маємо зазначити, що наведене вище акцентує увагу на найбільш популярних видах колекціонування, перелік яких є загалом невичерпним. Перелічені види колекціонування – це стислі визначення, за якими – цілий дивний світ досить розгалужених інтересів колекціонерів і, відповідно, розширена система відповідних піднапрямків колекціонування.

Джерела та література:

1. Платонов Б. О. Колекціонування культурних цінностей : курс лекцій / Б. О. Платонов. – К. : НАКККіМ, 2016. – 108 с.
2. Історія формування музею [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://studopedia.com.ua /1_281968_Istoriya-formuvannya-muzeyu.html
3. Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України / І. В. Шидловський / за ред. Й. В. Царика.– Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – 112 с.

УДК 069.51(908)

Світлана КИСЛЕНКО,

науковий співробітник фондів

Кам'янського державного історико-культурного заповідника

РАРИТЕТНІ РЕЧІ ПОЧАТКУ ХІХ СТ. РОДИНИ М. М. РАЄВСЬКОГО ІЗ ФОНДІВ КАМ'ЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

У фондах Кам'янського державного історико-культурного заповідника зберігаються раритетні речі родини Раєвського, сина власниці Кам'янки – Катерини Миколаївни Давидової. Саме з Раєвськими-Давидовими пов'язані найяскравіші сторінки Кам'янки ХІХ ст.

Микола Миколайович Раєвський – один із найпрославленіших генералів, який здобув собі славу у французько-російській війні 1812 р. під Смоленськом та в Бородинській битві. Він був людиною легендарної хоробрості, про якого ходили легенди, складалися вірші. Маєток Раєвського – села Бовтишка і Розуміївка, подаровані матір'ю у 1805 р., знаходилися неподалік від Кам'янки. У с. Розуміївка (нині Олександрівського району) і похований генерал.

Пропонуємо розглянути детально кожну річ.

СУПНИЦЯ – має вигляд чаші з кришкою. Її основа складається із хвилястого овалу з двома ручками, випукла до вінця і дна, звужена до основи. Супниця прикрашена вертикальними смугами-заглибленнями, які підкреслюють випуклості. Ручки супниці зроблені досить цікаво у вигляді двох з'єднаних кленових листків. На місці з'єднань – орнамент, виконаний у вигляді віялоподібного малюнка, підкресленого лініями-заглибленнями. Кришка має круглу форму, яка злегка випукла до середини. Ручка кришки також має круглу форму із двох з'єднаних дужок. Біля ручки рельєфний малюнок у вигляді завитків, від яких розходяться промені-заглиблення. Супниця білого кольору і має гладеньку поверхню.

БЛЮДО – білого кольору з гладенькою поверхнею, має еліпсоїдну форму, неглибоке з рівними лініями. Виготовлене із порцеляни. Без клейма.

СОУСНИК – має вигляд човна з фігурною ручкою, на низькій овальній основі з підставкою у вигляді продовгуватого листка. Соусник з'єднаний з підставкою. Він, так як і підставка, прикрашений смугами-заглибленнями. На ньому вгорі горизонтально нанесена смужка золотистого кольору. Підставка прикрашена рельєфними кленовими листками, на яких також нанесені тоненькі золотисті смужки. Ручка соусника біля основи також зроблена у вигляді кленового листка. Соусник білого кольору з гладенькою поверхнею.

ПІДСТАКАННИК – різьблений, ажурний з фігурною ручкою, трішки розширений доверху корпус із хвилястим вінцем. На зовнішній стороні днища видно клеймо PLEWKIEWIZ WARSAWIE. Сіточка підстанканника має вигляд "X"-подібного малюнка, він невеликий. На ручці чеканка у вигляді кіл та невеликих вигнутих смуг.

ПІДСТАКАННИК – різьблений, ажурний, трохи розширений до верху із гладеньким вінцем і вигнутою ручкою. Має суцільне дно.

На дні із зовнішньої сторони нанесено клеймо PLEWKIEWIEZ WARSAWIE. Сіточка підстанканника зроблена у вигляді різних кіл, дуг, ромбів та квітів. Малюнок ажурної сіточки досить великий. Обидва підстанканники були вкриті сріблом, але, на жаль, з часом срібло стерлося, залишившись трішки на дні.

Всі ці речі знаходилися у будинку Миколи Миколайовича Раєвського і були подаровані жителем села Бовтишка Линником Петром Трохимовичем.

Ще одна цікава раритетна річ – **ТАРІЛКА** – неглибока, виготовлена із порцеляни білого кольору, круглої форми, на якій зображено візерунок із синіх квітів. На зворотній стороні нанесена марка фабрики, зображена голова лева і зроблений підпис під малюнком PAPIS WHITEIR ONE TONE.

Що стосується тарілки, то відомо, що вона була подарована музею Подольською Євгенією Олександрівною, жителькою міста Кам'янка. Її прабабуся була служницею в будинку генерала спочатку в Бовтищі, а згодом у Києві, і коли вона виходила заміж, то родина Раєвських подарувала їй в день весілля саме цю тарілку.

Всі ці речі, які належали родині Раєвських, є надзвичайно цінними експонатами і розміщені в постійній експозиції музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Кам'янського державного історико-культурного заповідника в кімнаті «Пушкін і Україна».

Джерела та література:

1. Обліково-фондова документація Кам'янського державного історико-культурного заповідника.

УДК: 75.036.2

Валентина СПАСІБУХОВА,
студентка ІV курсу

спеціальності «Історія та археологія»

Черкаського державного технологічного університету

РІЗНОВИДИ ТЕХНОЛОГІЙ ВИГОТОВЛЕННЯ ІКОНИ

Ікона як живописне, мозаїчне або рельєфне зображення та елемент релігійного культу пройшла довгий та складний шлях від першого написаного євангелістом Лукою образу до розтиражованого сучасною поліграфією зображення. Історія християнської церкви також знала періоди активізації іконоборства, визнання культу шанування ікон ідолопоклонництвом, нині ж практика поклоніння іконам відсутня в культових діях протестантських релігійних організацій.

Натомість культ шанування вірянами ікон, на яких зображено Ісуса Христа, Божу Матір, ангелів або святих, є важливою складовою релігійної традиції православного християнства.

Найбільш поширеною технікою виготовлення ікон є живопис на дерев'яній основі.

Одним із методів виготовлення ікон були карбування, пресування та також лиття. Для цього використовувалися переважно бронза, мідь, дорогоцінні метали. Пізніше з'явилися рельєфні металеві ікони, зроблені методом гальванопластики. Ще одним видом ікон, при виготовленні яких використовується метал, є ікони в ризах. Саме ж зображення може виконуватися різним способом виготовлення.

Ще одним способом виготовлення ікон є різьблення по дереву різних порід. На дерев'яній дошці вирізається об'ємний малюнок. Зверху ікона вкривається шаром лаку. Також різьблені ікони можуть виготовлятися з різних інших матеріалів, найчастіше природного походження, таких як граніт, дорогоцінні й напівкоштовні камені. Використовується при виготовленні невеличких нагрудних (натільних) ікон також метод гравіювання.

Цікавою ювелірною технікою, що також використовувалися при виготовленні ікон, є фініфть, де використовується спеціальні емалі й метал. Ікони в техніці фініфть відрізняються особливою яскравістю фарб, багатими та детальними сюжетами. Часто ікони фініфть декоруються різними окладами і рамками, зробленими з дорогоцінних металів з тонкою карбуванням різних візерунків і орнаментів, а також дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння.

З-поміж поширених нині технік виготовлення ікон є вишивання нитками та бісером, макраме, офсетний або поліграфічний друк, шовкографія.

Отже, ікони як елементи релігійної обрядовості й донині зберегли своє сакральне значення. При виготовленні цих культових предметів майстрами використовувалися найрізноманітніші техніки та матеріали.

УДК 069:7](460)

Алла ЛИСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету
Назар БОНДАРЕНКО,
студент спеціальності «Історія та археологія»
факультету гуманітарних технологій
Черкаського державного технологічного університету

МУЗЕЙ ГУГГЕНХАЙМА У БІЛЬБАО

В сучасному соціумі склалася тенденція розглядати музей як один з найважливіших структуроутворюючих елементів культури. Традиційно в суспільній свідомості музей розумівся як організація, що займається збиранням, зберіганням, вивченням, демонстрацією, популяризацією історико-культурних цінностей. Сучасна епоха радикально трансформувала цей стереотип. Музей став мислитися як лабораторія, яка формує критерії художності, як інституція, що включає художню спадщину в контекст

сучасного мистецтва і культури. В результаті сучасний музей є не тільки хранителем соціально-культурної пам'яті, але і культуротворчим елементом. Прикладом цього може слугувати музей Гуггенхайма – музей сучасного мистецтва в Більбао (Іспанія).

Варто розпочати із історичної складової: перш за все, Більбао було маленьким, непримітним іспанським містом, яке завдяки всього одній будівлі набрало значної популярності в світі.

Говорячи про передумови створення музею, варто вказати, що процес було запущено ще за 6 років до його відкриття. Мова іде про те, що у 1991 р. уряд Басків запропонував Фонду Соломона Гуггенхайма фінансування музею, який планувалося побудувати в старому портовому районі Більбао. Уряд Басків погодився покрити витрати на будівництво в розмірі 100 млн. дол. США і субсидувати щорічний бюджет музею в розмірі 12 млн. дол. США. Натомість Фонд погодився керувати установою, виставляти частини своєї колекції зібрань і організовувати тимчасові виставки.

Музей побудовано компанією Ferrrovial, вартість будівництва склала 89 млн. доларів США. Близько 5000 жителів Більбао відвідали попередню феєрію перед музеєм в ніч перед офіційним відкриттям, в якій було представлено світлові шоу і концерти на свіжому повітрі. 18 жовтня 1997 р. музей відкрив король Іспанії Хуан Карлос I [1].

Щодо питання, чим музей так приваблює туристів, то серед відповідей на нього є цікавість до його історії та архітектури. Фонд вибрав архітектора, і ним став Френк Гері, якому директором фонду було запропоновано створити щось інноваційне та нове. Зокрема, криві на внутрішній стороні будівлі повинні були здаватися випадковими.

Варто сказати, що поєднання незвичайних об'ємів, покритих відблискуючими титановими пластинами, нагадує футуристичний корабель або ж квітку. Тут варто відзначити, що сам архітектор і називав свій атріум Квіткою, який із-за своєї форми являється центром музею.

Ця будівля викликає позитивні емоції та здається для багатьох відвідувачів культурним апогеєм. Говорячи про такі яскраві епітети, варто виокремити те, що критики зазначали, що будівля своєю появою створює незвичайний для погляду ефект контрастної мізансцени за участі історичного оточення [2, с. 131].

Маємо також відзначити, що даний музей відразу привернув багато уваги. Як тільки музей став відкритий для публіки в 1997 р., його назвали однією з самих захоплюючих будівель в світі, виконаних в стилі деконструктивізму. Музей Гуггенхайма проголосили шедевром ХХ ст. Так, архітектор Філіп Джонс під впливом емоцій назвав цей музей «найвеличнішою будівлею нашого часу», «Індепенданс» – «захоплюючим архітектурним подвигом», а відомий критик Кальвін Томкінс в журналі «Нью-Йоркер» назвав його «фантастичним кораблем мрії хвилястої форми в плащі титана».

Варто зауважити, що, дійсно, архітектура дивовижна і недаремно сама будівля має значну кількість позитивних відгуків. Проте найбільшим її досягненням на нашу думку, являється те, що вона слугує для багатьох джерелом

натхнення. Так, досить значна частина архітекторів, надихнувшись архітектурою музею, почали створювати свої, схожі за дизайном будівлі по всьому світу.

Щодо будівлі, то її площа складає 24 тис. м², з яких половина – це виставкові площі. Останні включають 19 галерей, десять з яких слідує класичному ортогональному плану, який можна ідентифікувати за кам'яними покриттями. Інших дев'ять галерей мають неправильну форму і можуть бути ідентифіковані ззовні своїми закрученими органічними формами та титановим покриттям. Варто відзначити, що найбільша галерея має розміри 30 метрів ширини і 130 метрів довжини.

Щодо експонатів, то потрібно вказати, що постійна колекція музею складається з робіт як місцевих, так і зарубіжних авторів. Проте варто зазначити, що картин і скульптур тут мало. У виборі виставкових об'єктів основний акцент робиться на інсталяції та цифрових аудіо- та відео-роботах.

Символом музею в Більбао стала інсталяція «Суть часу» американського скульптора-мінімаліста Річарда Серра. Фактура роботи – композиції з 8 металевих фігур – дублює фактуру зовнішньої обробки незвичайної будівлі. Місцеве мистецтво в блоці найбільш важливих експонатів представляють твори баскського скульптора Едуардо Чільди. Найбільш відома скульптура «Lo profundo es el aire». Також значною частиною постійної експозиції є картина «Земля двох річок» Ансельма Кіфера, німецького художника, який присвятив життя осмисленню міфів самосвідомості німецького народу, що призвели до катастрофи в першій половині ХХ ст.

Завершує серію найбільш відомих експонатів Музею Гуггенхайма в Більбао «Інсталяція для Більбао» неоконцептуалістки Дженні Хольцер. Вона відома великомасштабними роботами, які розміщуються на білбордах і фасадах будівель. Відмінна риса – часте використання світлодіодів. «Інсталяція для Більбао» – не виняток.

Варто зазначити, що це лише основні та самі відомі композиції. Сам музей, відповідно до його масштабів, містить досить значну кількість експонатів, тому відповідно до порад, які містяться на сайті музею, перш ніж іти на екскурсію, варто обрати сферу, яка найбільше цікавить і переконатися, що в той день в тій залі не буде проводитися заміна експонатів. Також в рекомендаціях із офіційного сайту зазначено, що при відвідуванні музею з гідом необхідно попередити спеціаліста, про які аспекти сучасного мистецтва вам хотілося б почути більше [3].

Підсумовуючи вищезазначене, варто вказати, що даний музей поєднує у собі і величну архітектуру, і не менш величні витвори мистецтва. І хоча сучасне мистецтво вважається складним для сприйняття, це не заважає даному музею закохувати у себе всіх туристів і, що досить суттєво, абсолютно різної вікової категорії. Хтось їде подивитись на величність дизайну та архітектури, а хтось – отримати насолоду від неперевершеного мистецтва сучасності.

Джерела та література:

1. Удивительный музей современного искусства Гугенхайма в Бильбао [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://budtex.com.ua/interesno/66-udivitelnyj-muzej-sovremennogo-iskusstva-guggenkhajma-v-bilbao.html>
2. Чобан С. 30:70. Архитектура как баланс сил / С. Чобан, В. Седов. – М. : Новое лит. обозрение, 2017. – 208 с.
3. Офіційний веб-сайт музею Гуггенхайма в Більбао [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://planetofhotels.com/guide/ru/ispaniya/bilbao/muzey-guggenhayma>

УДК 069.4/.5:378.091.212:94]:378.018.8:069-051(045)

Лариса СИНЯВСЬКА,

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

**МУЗЕЙНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ
ЯК СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
З ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ
(на прикладі Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького)**

Музеї у сучасному суспільстві розглядаються як невід’ємна складова його соціокультурного простору. Основним призначенням музеїв є збереження пам’яток минулого для майбутніх поколінь, а розвиток музейної справи є найбільш перспективним напрямом для досягнення цієї мети. У статті другій першого розділу Закону України «Про музеї та музейну справу», прийнятого у 1995 р. (із наступними змінами), музейна справа характеризується як спеціальна галузь культурно-освітньої й наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам’яток природи, матеріальної і духовної культури. Музейна справа уособлює національну музейну політику, музеєзнавство і музейну практику.

Музейна практика займає помітне місце в системі підготовки фахівців історичного профілю у вищих навчальних закладах. Предметом вивчення навчальної дисципліни є основи музеєзнавства (музейної справи), структури й форм роботи різних відділів музею, а також принципи й правила оформлення виставок та експозицій.

Розвиток музейної галузі всебічно сприяє духовному вдосконаленню суспільства, утвердженню його гуманістичних цінностей, інтеграції національної спадщини у культуру світового співтовариства. Музей як специфічний, багатофункціональний соціокультурний механізм спрямований на збереження історико-культурної спадщини, дослідження музейних пам’яток, разом з тим проводить значну науково-просвітницьку діяльність, здійснює експозиційну роботу. Музейна діяльність передбачає широкі контакти з громадськістю, і комунікативна функція набуває особливої ваги у взаємозв’язках музею та суспільства. Поряд із традиційними формами музейної комунікації, такими як експозиційно-виставкова, просвітницько-освітня, видавнича, в умовах інформаційно-технологічного розвитку

з'являються сучасні способи взаємодії музею і суспільства, спрямовані на розширення сфери впливу закладів культури серед громадськості. Отож музейна практика є складовою частиною навчально-виховного процесу.

Музейна практика поглиблює знання і вміння, отримані під час вивчення базових історичних дисциплін, які пов'язані зі специфікою музейних установ. Насамперед, це: історія України, історія української культури, історія світової культури, естетика тощо. Проходження музейної практики тісно пов'язано із засвоєнням таких нормативних курсів, як музеєзнавство, краєзнавство, археологія, етнологія, культурологія та інших дисциплін.

Організація навчально-музейної практики на всіх етапах спрямована на забезпечення безперервності та наступності оволодіння студентами знань і практичних навичок відповідно до вимог, які висуваються до рівня підготовки студента-історика.

Практика повинна ознайомити студентів з організацією, станом та перспективами музейної справи для наступної науково-просвітницької діяльності та використання отриманих навичок у виборі майбутнього фаху. Метою музейної практики є вивчення основ музеєзнавства (музейної справи), структури й форм роботи різних відділів музею, а також принципи й правила оформлення виставок та експозицій.

Основними завданнями навчально-музейної практики студентів-істориків є:

- евристичні завдання музейної практики, які зводяться до сприяння професійній орієнтації та науково-дослідницькій адаптації студентів-істориків;
- освітні завдання, що полягають у розвитку інтересу до історії самопізнання сучасного суспільства в репрезентації сучасного музею, збереженні цінностей національної культури;
- навчально-методичні завдання практики – передбачають ознайомлення студентів з основними принципами комплектування музейних зібрань, засобами забезпечення збереженості фондів, організацією їх експедиційної, науково-дослідницької, експозиційно-виставкової, культурно-просвітницької діяльності, роботою з реставрації та консервації пам'яток історії і культури;
- прогностичні завдання, що полягають у формуванні нової концепції музейного будівництва, яка має сприяти у майбутньому збереженню пам'яток та предметів старовини, залученню громадськості до історії України.

Окрім вищезазначеного, проведення практики сприяє:

- поглибленню і закріпленню теоретичних знань з дисциплін предметної підготовки (історії України, спеціальних історичних дисциплін, археології тощо);
- оволодінню основами музеєзнавства, музеєзнавчого дослідження експонатів;
- ознайомленню студентів з експозиціями та фондами історичних і краєзнавчих музеїв Черкаської області;
- формуванню у студентів умінь, необхідних при організації музеїв та проведенні екскурсій, набуттю знань та практичних навичок використання експозицій музеїв у дослідницькій роботі, викладанні історії в школі, позакласній роботі з учнями.

У результаті проходження практики у музеї студенти набувають знання щодо структури музею, його основних відділів, фондів, бібліотеки тощо; наукової та краєзнавчої роботи музею; історії музею, його партнерських зв'язків з іншими музейними установами України та Європи; набору послуг, наданих музеєм населенню й організаціям; інформаційної бази музею, методики опису, класифікації, каталогізації експонатів; ролі меценатства й спонсорства в роботі музею; технологій зберігання й консервації предметів старовини; історії великих музеїв України та світу (Ермітаж, Лувр, Третьяковська галерея, Прадо й ін.); питань організації безпеки музейних фондів; бази правових та нормативних документів, що регламентують музейну діяльність; мережі музеїв Черкащини.

У результаті проходження практики студенти засвоюють професійні навички роботи з музейними фондами з урахуванням сучасних методик вітчизняних та іноземних спеціалістів. Водночас музейна практика стимулює інтерес до колекцій і фондів Черкаського обласного краєзнавчого музею та інших місцевих музейних колекцій і пам'яток культури, розвиває інтерес до краєзнавчої та науково-практичної діяльності. В процесі проходження практики студенти набувають навичок науково-дослідницької роботи з документами і матеріалами музейних колекцій і фондів через їхню безпосередню участь у різних видах практичної діяльності музею. Це відкриває широкі можливості використання документальних матеріалів у науково-дослідницькій роботі студентів, стимулює інтерес до місцевої історії та культури та допомагає розкрити науково-дослідницькі навички студента-історика з різними видами музейних зібрань, стимулюючи при цьому можливості міждисциплінарного синтезу.

Згідно з навчальним планом тривалість практики визначено у два тижні у шостому семестрі, й основною базою є Черкаський обласний краєзнавчий музей, який створено у 1985 р., а також студенти ознайомлюються з іншими музеями Черкащини. Практикою студентів традиційно керують професор Лариса Синявська, доценти Юрій Михайлюк та Андрій Темченко.

Дирекцією музейної установи залучаються до участі у навчальному процесі найбільш кваліфіковані працівники, які координують свою роботу з керівником-методистом практики від університету.

Окремо варто зазначити останній проект, який реалізовується між Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького за підтримки завідувача кафедри історії України професора Віталія Масненка та Черкаським обласним краєзнавчим музеєм, зокрема із науково-дослідним відділом етнології, що очолює Вікторія Наумчук, який був розпочатий ще влітку 2019 р. в межах проходження музейної практики. Зокрема, студенти-історики працюють над текстовим розшифруванням аудіозаписів польових досліджень, які здійснювалися протягом 1970–2000 рр. співробітниками відділу етнології. Це унікальні матеріали, оскільки на нинішній час практично не залишилося «живих носіїв» традиційної культури початку ХХ ст. А збережені записи містять цінну інформацію про щоденне життя українців, традиційну звичаєвість і обрядовість. Лише через 20 років вдалося

технологічно реанімувати архів аудіозаписів, який становить понад 180 касет, та залучити до важливої наукової праці студентів. При відтворенні текстів студенти-практиканти намагаються ретельно зберегти автентичність говірки кожного регіону Черкащини. Наразі до опрацювання записів також долучилися магістри-етнологи, які здобувають фахові компетентності на місці майбутньої професії. У зв'язку з цим важливо згадати, що випускники магістратури попередніх років спеціальності «етнологія»: Марина Салюк, Лесь Меланіч, Антон Демент'єв вже успішно працюють у відділі етнології Черкаського обласного краєзнавчого музею.

На завершення наукового проекту планується здійснити унікальне видання, яке дасть можливість відтворити етнічне обличчя регіону, простежити трансформацію традиційної культури мешканців Черкащини. Варто зазначити, що майбутню працю буде доповнено аудіозаписами фольклору, який характерний для нашого краю.

Сподіваємося, що це дослідження буде органічним продовженням праці Агатангела Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Відтворення з авторського макету 1930 р.», яка побачила світ у 2009 р. за сприяння і підтримки голови обласної державної адміністрації, а наразі ректора Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Олександра Черевка.

Отже, музейна практика займає важливе місце в системі професійної підготовки майбутнього історика в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького. Необхідність проходження студентами музейної практики пояснюється потребою актуалізувати дослідження історико-культурної спадщини етносу, формувати бережливе і шанобливе ставлення до культурної скарбниці народу, розвивати емоційно-моральну сферу особистості, її духовні потреби і ціннісні орієнтації. Будучи складовою частиною навчально-виховного процесу, вона поглиблює раніше набуті знання з історії та етнографії.

Джерела та література:

1. Артемов Е. Г. Музейно-педагогические технологии : пособие-справочник / Е. Г. Артемов. – Изд. 2-е, доп. – СПб. : ФГУК ГМПИР, 2006. – 32 с.
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : посібник / Ф. Вайдахер ; перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. – Л. : Літопис, 2005. – 632 с.
3. Валенкевич О. В. Становлення та розвиток музейної педагогіки / О. В. Валенкевич // Проблеми освіти : наук-метод. зб. ; Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 85. – С. 48–52.
4. Кепін Д. В. Історія формування музеєзнавства як наукової дисципліни у Європі / Д. В. Кепін // Праці центру пам'ятокознавства. – Київ, 2003. – Вип. 5. – С. 135–147.
5. Ключко Ю. Сучасні освітні практики музеїв України / Ю. Ключко // Агора. – 2015. – Вип. 14. – С. 70–74.
6. Ковальчук Г. Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу» : діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документального надбання / Г. Ковальчук, Л. Муха // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 2. – С. 42–47.
7. Мельниченко В. М. Музеї як центри історико-краєзнавчого руху / В. М. Мельниченко // Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство. – Черкаси, 2002. – С. 56–59.
8. Салата О. О. Основи музеєзнавства : навч.-метод. посіб / О. О. Салата. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. – 164 с.

ПРАВОВА ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК. ТРАДИЦІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 341.24 (477)

***Інна ЯКОВЕЦЬ,**
доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри дизайну
Черкаського державного технологічного університету
Анна ГОЛОВЧУК,
студентка спеціальності «Дизайн»
Черкаського державного технологічного університету*

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ

На території України знаходиться велика кількість об'єктів культурної спадщини. Культурна спадщина – це фундамент, на якому сьогодні стоїть національна культура, що включає пам'ятки історії, архітектури, монументального мистецтва, археології, садово-паркового мистецтва та ландшафтів. Ретельно збережена й належним чином представлена культурна спадщина є немирущим джерелом зростання і духовного розвитку українського народу, національної самосвідомості.

Пам'ятки історії та культури – значний і своєрідний пласт культурної спадщини, літопис життя народів, свідчення їх самобутнього розвитку. Втілюючи в собі досвід, життєві та естетичні ідеали різних поколінь, вони являють собою справжню енциклопедію пізнання минулого і сучасного. За загальною кількістю пам'яток, наявністю шедеврів культури Україну без перебільшення можна віднести до країн з багатою історико-культурною спадщиною.

Важливою проблемою в галузі збереження культурної спадщини є узгодження інтересів, пов'язаних із її охороною, та інтересів, пов'язаних із розвитком населених пунктів та економічною діяльністю, зокрема, будівництвом і землекористуванням. Створювати баланс між цими інтересами покликане законодавство у пам'яткоохоронній сфері, зокрема базові закони «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», ратифікованих парламентом України міжнародних конвенціях та законодавчих актах тощо.

Однак на практиці інтересами збереження культурної спадщини часто нехтують в інтересах забудовників та інших суб'єктів економічної діяльності, і відбувається це не лише шляхом порушення або маніпулювання чинним законодавством, а й шляхом його змін, спрямованих на створення обмежень для пам'яткоохоронної та дослідницької діяльності.

У фондах 550 загальнодержавних, республіканських та місцевих музеїв зберігається понад 8 млн рухомих пам'яток усіх видів і типів [1]. В Україні 1399 населених пунктів та понад 8 тис. сіл, 1020 парків становлять історико-архітектурну й культурну цінність [2], налічується близько 150 тис. пам'яток археології, історії, архітектури і містобудування, монументального мистецтва [3]. Багато з них мають загальнодержавне значення, найбільш видатні – собор св. Софії і ансамбль будівель Києво-Печерської лаври, включені до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО [4].

Сьогодні в умовах глобалізації проблема охорони культурної спадщини набуває все більшого значення. За даними МВС України за 2001–2012 рр. було вчинено більше трьох тисяч злочинів, пов'язаних із викраденням антикваріату, творів мистецтва, з яких майже половину розкрито [5]. Об'єктом посягання є предмети фалеристики, геральдики, образотворчого мистецтва, архітектурні пам'ятки. Злочинці виявляють інтерес до друкованих видань, предметів релігійного культу, архівних документів, музичних інструментів. До Каталогу викрадених культурних цінностей з державних музеїв та приватних колекцій потрапило більше 1000 предметів [6].

Однією з найважливіших проблем у сфері охорони культурної спадщини є збереження в автентичному вигляді історичних населених місць. Їх спотворення негармонійною сучасною забудовою зменшує їх привабливість для туристів, підриває туристичний потенціал країни та її культурний престиж, а в перспективі завдає значних збитків місцевим та державному бюджетам. Потрібно також згадати, що історичні населені місця є важливим елементом гуманітарного простору України, матеріальною основою патріотичного виховання, джерелом натхнення для митців і об'єктом наукових досліджень. Тому їх охорона є справою державного значення. Останнім часом у цій сфері відбулися важливі зміни правового характеру.

21 лютого 2018 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову, згідно з якою проектна документація на нове будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт у межах історичних ареалів населених місць розробляється з урахуванням вимог затвердженого в установленому законом порядку історико-архітектурного опорного плану [7].

На жаль, сьогодні практично немає дієвих механізмів покарання за порушення Закону «Про охорону культурної спадщини», зокрема доведення до аварійного стану або знищення пам'яток, будівництво в охоронних зонах тощо. Штрафні санкції не є дієвими, оскільки порушники закону завжди мають можливість відбутися за згадані дії штрафом від тисячі неоподатковуваних мінімумів або 17 тис. грн. до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів або 170 тис. грн. (ст. 44 Закону «Про охорону культурної спадщини»). Такі суми, враховуючи загальний обсяг фінансів, задіяний у великих забудовах, а також обсяг передбачуваних прибутків, навряд чи виглядатимуть серйозною перешкодою для забудовників [8].

Необхідно створити єдину систему охорони культурної спадщини, а саме визначити в системі центральних органів виконавчої влади єдиний орган з питань формування та реалізації державної політики у сфері охорони культурної спадщини з відповідною управлінською вертикаллю. До компетенції зазначеного центрального органу виконавчої влади та підпорядкованих йому органів обласних, районних державних адміністрацій і виконавчих органів міських рад мають входити не лише облікові, дозвільні та контрольні-наглядові функції, але й питання дослідження, реставрації, збереження і використання пам'яток.

Головною проблемою узгодження інтересів збереження культурної спадщини та інтересів суб'єктів господарчої, зокрема, будівельної діяльності є не стільки відсутність чи недосконалість документації, яка визначає обмеження такої діяльності в історичних ареалах населених пунктів, скільки слабкість чинного законодавства в частині визначення санкцій за порушення Закону «Про охорону культурної спадщини» і нехтування окремими представниками органів державної влади та місцевого самоврядування інтересів збереження історичного та культурного середовища своїх населених пунктів.

Сьогодні йде активне обговорення та прийняття Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини на 2012–2022 рр., яка дозволить забезпечити охорону та сучасний стан збереження об'єктів історико-культурного надбання. Програма передбачатиме комплексне вирішення актуальних проблем збереження культурної спадщини України, забезпечення його ефективної взаємодії з державними та громадськими інститутами, що провадитиметься в рамках програми. Об'єднання ресурсів держави, місцевих громад, громадських організацій, наукових і архівних установ дозволить забезпечити ґрунтовне дослідження, збереження та ефективного використання об'єктів культурної спадщини, популяризацію історичних і культурних надбань, виховання шанобливого відношення до культурної спадщини.

Джерела та література:

1. Музеї України. Довідник. – К., 1999. – С. 3.
2. Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. 1. – Ч. 1. – К., 1999. – С. IX, XXII.
3. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (Досвід, проблеми і перспективи) / П. Т. Тронько. – К., 2000. – С. 105.
4. Бевз М. Львів – у списку всесвітньої культурної спадщини / М. Бевз // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2001. – № 1-2. – С. 3.
5. Дані Управління статистичної інформації та аналізу Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України.
6. Каткова Т. Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину / Т. Г. Каткова, Т. В. Каткова. – Х. : Право, 2011. – С. 4. – 240 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 92 від 21 лютого 2018 року «Про внесення змін до Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npsas/pro-vnesennya-zmin-do>
8. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /2341-14>

УДК 74

*Надія ЛЕВЧЕНКО,
екскурсовод відділу «Музей Б. Хмельницького»
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»*

СИМПОЗИУМ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА «ХОЛОДНИЙ ЯР» – 2017

Духовну пам'ять поколінь суттєво збагачує народне мистецтво, яке становить невід'ємну складову національної культури. Чигиринщина – це не тільки козацький край, але й мистецький, адже не випадково майстри збираються саме тут, бо ця земля надихає їх на творчість. Традиційно на Чигиринщині проходять симпозиуми народного мистецтва, які направлені на збереження та розвиток традиційної народної творчості. Варто зазначити, що протягом 12 років було проведено сім симпозиумів.

10 серпня 2017 р. розпочав свою роботу Симпозиум народного мистецтва «Холодний Яр». Його метою було підвищення професійної майстерності учасників, залучення творчої молоді до справи збереження, відродження й популяризації народного мистецтва в Україні. Ініціатором цього заходу був Голова Черкаської обласної державної адміністрації (Ткаченко Ю. О.). Організаторами виступили Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю (Шабатін О. О.), Черкаський осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва України (Мартинова О. М.), Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» (Полтавець В. І).

Серед учасників симпозиуму були не тільки майстри-наставники, а також молодь, що представили різні галузі народного мистецтва. Серед них: петриківський розпис, витинанка, гончарство, народне малярство.

Ольга Михайлівна Мартинова (м. Черкаси), заслужений майстер народної творчості України, голова Черкаської спілки майстрів народного мистецтва України. Близько 30-ти років Ольга Мартинова присвятила викладацькій діяльності. Спочатку працювала в Черкаському вищому художньо-технічному коледжі №20, потім – на кафедрі дизайну Черкаського державного технологічного університету. 2009 року Ольга Мартинова очолила Черкаський обласний осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Ольга Михайлівна – неодноразовий лауреат міжнародних та національних конкурсів народного мистецтва, майстер народної вишивки та писанкарства. Про неї кажуть: унікальна людина, адже в її особі поєдналися непересічний талант організатора і творча іскра митця. Її писанки, рушники та вишиванки знані як в Україні, так і за її межами. Чимало робіт майстрині зберігаються в Черкаському, Тернопільському та Коломийському краєзнавчих музеях, а також у численних приватних колекціях України, США, Австралії, Польщі, Італії, Франції [6, с. 3].

Колесник Лідія Миколаївна (м. Черкаси) – досвідчена майстриня, яка неодноразово брала участь у симпозіумах в м. Чигирин, с. Суботів. Пані Лідія працює вчителем малювання в Черкаській спеціалізованій школі №18. Персональна виставка «Творчі вечорниці» (виставка ілюстрацій) відбулася в музеї Кобзаря (2013 р.). Також вона брала участь у Всеукраїнській виставці до Великодня (Музей І. Гончара), в художньому музеї та в Галереї народного мистецтва в м. Черкаси. Лідія – Стипендіат Президента України в галузі народного мистецтва, переможець Всеукраїнського конкурсу на кращу традиційну ляльку в музеї І. Гончара [3, с. 3].

«У роботі віддаю перевагу натуральним матеріалам. Прагну поєднати традиційні прийоми виготовлення ляльки з вишивкою рушниковими, лічильними швами, в'язанням гачком, ткацтвом», – розповідає Лідія [5].

Під час симпозіуму майстриня займалася писанкарством – улюблена техніка – витравлювання оцтом коричневих яєць. Також полюбляє виготовляти ляльки за народними мотивами; вона створила серію ляльок у народному вбранні Чигиринщини.

Урбан Наталія Вікторівна (м. Черкаси) – талановита майстриня, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Персональна виставка «Родинне свято Великодня» (писанки та витинанки) відбулася в Черкаському краєзнавчому музеї (2014 р.). Майстриня постійно проводить майстер-класи для дітей та дорослих. На симпозіумі в Чигирині розписувала писанки.

Черноус Олена Борисівна (м. Чигирин) – талановитий педагог, керівник гуртка дитячої творчості «Український сувенір». Серед її найрізноманітніших захоплень – виготовлення традиційної вузлової ляльки. Як зазначає майстриня, бажання творити вузлову ляльку прийшло інтуїтивно, коли з'явилася сім'я, народився син Владислав. Виникла атмосфера затишку, спокою, любові – все це сприяло зверненню до народних звичаїв, традицій, перевірених віками і підсвідомо захотілося зробити ляльку. Спочатку було декілька ляльок, потім – спробувала виготовити ляльку з дітками в школі, далі – класи майстерності для вчителів обслуговуючої праці та образотворчого мистецтва. З'явилась невеличка колекція робіт, яку майстриня представляла на різноманітних виставках та в благодійних фестивалях [2, с. 1].

Ляльки майстрині – традиційні вузлові. Але є і авторські – змотується лялька, а потім додаються модні аксесуари, одяг. Пані Олена надзвичайна людина, в руках якої оживає навіть неживе, вона має золоті руки: не тільки в мистецтві виготовлення ляльки-мотанки, а й в інших жанрах народної культури [7, с.1]. Любов до мистецтва їй прищепила в дитинстві її мама, яка також займалася виготовленням іграшок українського типу. Виставки Олени Борисівни завжди мають великий успіх, адже відродження українського мистецтва – це благородна справа.

Філь Марина Геннадіївна (м. Сміла) – майстер народної творчості, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, очолює громадське об'єднання клуб народних ремесел «Дивина» [4, с. 8].

Філь Вікторія Олександрівна (м. Київ) – майстер народної творчості, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, співзасновник

Клубу народних ремесел «Дивина», працює науковим співробітником НДВ народного мистецтва та фольклору в Національному музеї народної архітектури та побуту України. Займається виготовленням авторської ляльки-мотанки, декоративним розписом, вишивкою, живописом.

У 2008 р. майстрині передали в дарунок Черкаському обласному краєзнавчому музею рушник «Велич роду». Марина Геннадіївна разом з донькою проводять родинні виставки: «Творчий доробок родини Філь» Канівський музей декоративно-прикладного мистецтва (2012 р.); «Народне мистецтво очима жінки» в музеї Пирогова Київ (2014 р.); Національний музей літератури України в Києві (2015 р.); Мистецький арсенал (народні ремесла, 2016 р.). Майстрині постійно беруть участь в виставках-ярмарках в Києві, Каневі, Чигирині, Черкасах, проводять майстер-класи: «Лялька-мотанка» з трави, «Лялька-мотанка» з текстилю.

Шанобливе ставлення до традицій Середньої Наддніпрянщини та творчий потенціал майстринь заслуговує на особливу увагу. Бездоганність виконання засвідчує рівень їхнього професіоналізму. А ще від їх робіт віє любов'ю, бо коли про них розповідають авторки, то розумієш, що кожна з них – наче жива істота з аурую позитиву та власним «характером». Родину об'єднує безмежна любов до народного мистецтва. Спілкуючись із мисткинями, розумієш, що вони перебувають в постійному творчому пошуку, досліджують та систематизують матеріал і постійно популяризують матеріальну та духовну культуру нашого краю.

Бублій Тетяна Юріївна (м. Черкаси) – художник-кераміст, працює викладачем в художній школі ім. Данила Нарбути. Брала активну участь у виставках, які проходили в м. Черкаси. Персональних виставок поки що не було. Сфера діяльності майстрині – кераміка, витинанка, декоративний розпис, народний розпис на склі.

Драч Анжела Петрівна (сmt Буки) – майстриня, яка займається відродженням стародавньої кераміки. Праця гончаря нелегка, але пані Анжела не боїться важкої праці, адже скільки себе пам'ятає, відтворює в глині давню народну іграшку, викручує на гончарному колі ужиткову кераміку, створює ліпний посуд у стилі давніх культур [1, с. 15].

З дитинства захоплювалася ліпниною. У художній школі навчилася ліпити з пластиліну, а в училищі освоїла властивості глини. На гончарному крузі тиждень навчалася у знаменитого гончаря з с. Головкивки Чигиринського району Якова Михайловича Брюховецького. Майстриня постійно бере активну участь у ярмарках в музеї народної архітектури та побуту в с. Пирогів (Київ), на святах в музеї І. Гончара та різних етнофестивалях, зокрема «Прикарпатський вернісаж», Трипільське коло», «Мамай-фест», «Київська Русь», «Країна мрій». В 2010 році відбулася її персональна виставка в м.Умань. Сьогодні керамічні роботи Анжели Петрівни знають і люблять в Україні та за її межами. Традиційний керамічний посуд та іграшки, свистунці створені за старовинними технологіями, обпалені в справжньому гончарському горні, смолені, димлені й роз-

писані кольоровою глиною, вони не тільки милують око, до них доторкаєшся – і поринаєш у прадавні часи, туди, де зберігається душа народу.

Анжела Петрівна приїхала на симпозіум знову не сама, а з донькою Іванною, яка в цьому році є учасницею симпозіуму. Адже з дитинства Іванна разом з мамою приїздила в м. Чигирин, спостерігала за майстрами і потихеньку училася ліпити глину. Так, любов до народного мистецтва привела юну майстриню до Вінницького училища №5, в якому вона зараз навчається на художника-оформлювача, кераміста. І знову свистунці Іванни поповнять фонди заповідника.

Швець Тамара Миколаївна (м. Умань) – талановита майстриня, член спілки майстрів народного мистецтва, яка навчає діток ліпити глину, адже працює вона викладачем гончарного мистецтва в Уманській дитячій школі мистецтв. Персональних виставок у Тамари Миколаївни не було тому, що вона у 2014 р. вперше сіла за гончарний круг. Основна діяльність – художня кераміка (посуд, дитяча іграшка). Майстриня разом зі своїми вихованцями брала участь у Міжнародному фестивалі народної творчості в с. Пирогів Київ (2014 р.), де вони зайняли I місце; у фестивалі «Млиноманія» с. Печери (2017 р.); у фольклорному фестивалі «Обрій» м. Бершадь (2017 р.). Також майстриня постійно проводить майстер-класи для діток.

Тимошенко Галина Володимирівна (м. Черкаси) – керівник зразкової студії декоративно-прикладного мистецтва «Сходинки» Черкаського багатопрофільного молодіжного центру, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Майстриня займається керамікою близько 10-ти років. Та, за її словами, якби хтось сказав у дитинстві, що вона буде малювати, ліпити з глини, а потім ще й навчати цьому дітей, то ніколи б цьому не повірила. «Все відбулося випадково, – розповідала Галина Тимошенко. – Я тоді отримувала вищу юридичну освіту в Східноєвропейському університеті. Сталося так, що якось привела свою старшу доньку на гурток кераміки. І коли сама взяла до рук шматок глини – перевернувся світ. Я зрозуміла, що не зможу сидіти в офісі й вивчати закони. Я мушу місити глину. Більше нічого не хочу». Для того, аби займатися улюбленою справою, Галина Володимирівна отримала ще одну вищу освіту в Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького. А потім влаштувалася на роботу в студію декоративно-прикладного мистецтва і почала навчати улюбленій справі дітей. Сьогодні Галина Тимошенко народним мистецтвом живе, вона проводить майстер-класи з виготовлення керамічних виробів, традиційної ляльки-мотанки, витинанок та розпису писанок [5].

Галина Володимирівна на симпозіум привезла свою доньку Віру Олександрівну, яка до народної творчості прикипіла душею, тому вступила до Львівського державного коледжу декоративного і ужиткового мистецтва імені Івана Труша, де зараз і навчається на 3 курсі за спеціальністю «художній розпис». Персональна виставка Віри відбулася в Галереї народного мистецтва м. Черкаси «Найкращий твір року». Президентська стипендія (народна творчість) (2015 р.); I місце с. Опішня (2016 р.) (витинанка), III місце Міжнародний гончарний фестиваль (витинанка), її роботи були представлені на заключній виставці [5].

Супряга Лідія Миколаївна (м. Чигирин) – майстриня, яка працює художником-реставратором в Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин». Ще з дитинства Лідія захоплювалась малюванням. В 4 класі записалася в художню школу, яка і визначила її майбутню професію. Персональні виставки майстрині (петриківський розпис) відбулися в м. Чигирин та м. Канів. Лідія творча особистість, її улюблене заняття декоративний розпис [5].

Заріцька Катерина Мар'янівна (м. Черкаси) – ще одна юна майстриня, яка навчається в Черкаській міській гімназії № 9 імені О. М. Луценка в 9 класі. Її персональна виставка відбулася в м. Черкаси (2017 р.). Брала участь у Всеукраїнській виставці-конкурсі «Люби і знай свій рідний край», де зайняла I місце (2015–2017 рр.); у Всеукраїнському конкурсі-пленері «Дивосвіт» та отримала I місце в галузі народного живопису с. Мала Білозірка, (2017 р.). Улюблене заняття Катерини – народний живопис. На симпозіумі в Чигирині вперше [5].

Кожокарь Георгій Фокович (м. Запоріжжя), – провідний маляр-наївіст, член Національної спілки майстрів народного мистецтва, Заслужений майстер народної творчості України. Зажив слави більш як на 30 художніх і 11 персональних виставках, зокрема на «Трієнале наївного малярства» – перший всеукраїнській спілчанській виставці. Заслужений успіх мала персональна виставка митця в світлиці літературного музею – садибі М. Коцюбинського у Вінниці, де він представив три десятки картин на тему козаччини.

Знаменна подія в житті і творчості художника – це участь у роботі всеукраїнського симпозіуму народного малярства та декоративного розпису «Суботів – 2005». Тут, поблизу Чигирини, все дихало історією і виливалося на полотна з пафосом і завзяттям степових лицарів, які боролися за святу справу – за волю, за долю українського народу [5].

Малініна Анна Леонідівна (м. Черкаси), член Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Брала участь у виставках в галереї мистецтв в м. Черкаси. На симпозіумі в Чигирині вперше [5].

24 серпня в День Незалежності України пройшла урочиста церемонія закриття Симпозіуму майстрів народного мистецтва «Холодний Яр» в рамках відзначення 26-ї річниці. Під час виставки чигиринці та гості міста мали змогу побачити чарівні сюжети картин, неповторний петриківський розпис, вироби з соломи, глини, створені руками майстрів.

Роботи вразили своєю свіжістю, надзвичайною різноманітністю і не залишали байдужим кожного, хто їх побачив. Завдяки таланту та вмінням майстринь у нас є можливість побачити диво-вироби. Твори, створені митцями, надійшли до фондів НІКЗ «Чигирин» та стануть поповненням колекції.

Література та джерела:

1. Анжела Драч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rukotvory.com.ua/mastry/anzhela-drach/>
2. Лебеденко Т. У фестивальній країні Щастя чигиринці зібрали 7 тисяч добродійних коштів // «Чигиринські вісті». – 2017. – 7 жовтня. – № 41.
3. Лідія Колесник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rukotvory.com.ua/mastry/lidija-kolesnyk/>

4. Марина Філь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rukotvory.com.ua/mastry/maryna-fil/>
5. Матеріали польових досліджень автора – Левченко Н.Ф., 1972 р.н., м.Чигирин.
6. Ольга Мартинова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rukotvory.com.ua/mastry/olha-martynova/>
7. Творчий світ Олени Черноус: Участь у Всеукраїнській виставці «Кращий твір року – 2016». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obchernous.blogspot.com/2016/11/2016.html>

УДК 930.85(100)

Оксана ЯШАН,
*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*
Софія МОРОЗОВА,
доктор філософії, м. Роумонд (Нідерланди)

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Соціокультурна сфера життя останнім часом стає важливим чинником розвитку людського суспільства. Складовою цієї сфери є захист та збереження історико-культурної спадщини, потенціал якої є не тільки потужним важелем для зростання економічних показників, але й фактором, що сприяє збереженню, охороні та популяризації історико-культурної, етнографічної спадщини народів. Охорона та збереження культурно-історичної спадщини у сучасних умовах виявляється тісно пов'язаною з забезпеченням подальшого розвитку світової культури як такої, дозволяє зберігати зв'язок із культурним та історичним минулим та забезпечує постійне відтворення людини й людської спільноти у загальному культурному просторі. Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна отримала можливість широкого співробітництва у культурній сфері, у тому числі – у розв'язанні проблем збереження культурно-історичної спадщини. Досвід європейських країн для України є безцінним, адже культурна спадщина Європи приносить колосальний дохід туристичній Євросоюз (від 335 до 415 мільярдів євро) і надає від 9 до 15,2 мільйонів робочих місць. Цікаво, що 2018 рік у Європі було оголошено роком культурної спадщини. У зв'язку з цим, проаналізуємо досвід європейських країн, які створили ефективні механізми охоронної діяльності держави.

Лідером списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО по числу пам'яток, що знаходяться на її території (40% світової культурної спадщини), є Італія. Тому охорона культурно-історичної спадщини в політиці Італії є одним із пріоритетних напрямків. Країна однією з перших стала розробляти концепцію охорони національної історико-культурної спадщини, підсумком роботи став Закон № 1089 від 1 червня 1939 року «Про охорону предметів, що представляють

художній та творчий інтерес». Охорона культурної спадщини гарантується і Конституцією Італії. Але незважаючи на стабільну роботу урядових органів, держава не в силі забезпечити самотужки ефективну охорону культурно-історичну спадщину. Тому сучасний етап культурної політики Італії характеризується прагненням до створення системи відносин «держава – приватний і корпоративний сектори». Держава з середини 1990-х років стало проводити політику, спрямовану на залучення приватного сектора до процесу фінансування національного надбання. Вже сьогодні більше половини культурної спадщини Італії перебуває в приватному володінні, і держава стимулює приватні інвестиції шляхом вирахування витрат на реставрацію і підтримку культурних цінностей, організацію виставок, проведення наукових досліджень з податкової декларації. Приватні асигнування приблизно в три рази перевершують державні. Активно розвивається культурне спонсорство, де основними спонсорами виступають банки, підприємства і страхові компанії. Також велику роль в питаннях захисту пам'яток історико-культурної спадщини в Італії грають громадські організації. Для залучення інвесторів законодавство Італії створює можливість для керування деякими музеями та іншими інститутами культури приватними установами. Першим національним музеєм, який став державно-приватною організацією (у 2005 р.) є єгипетський музей у Турині.

Серед європейських країн Франція – по праву лідер в області підтримки культури. Для французів властиве трепетне ставлення до своєї історії та всього, що про неї свідчить. Для них поняття «історико-культурна спадщина» дорівнює поняттю «Батьківщина». Країна однією з перших включила питання вивчення та збереження історико-культурної спадщини в сферу державної відповідальності. Ще у 1791 р. була заснована Комісія зі збереження пам'яток, яка розробила стратегію створення мережі по всій країні, потім у 1830 р. – Головна інспекція з охорони історичних пам'яток, а у 1837 р. – Комітет мистецтв і пам'ятників, однією з цілей якого була публікація опису всіх пам'ятників, які існували раніше і продовжували існувати на території Франції. В країні поступово склалася досить струнка система охорони історичних пам'яток незалежно від форми їх власності. В основу цієї системи покладено співпрацю держави і власника з ключових питань охорони об'єктів культурної спадщини, зокрема стимулювання до належного утримання та популяризації пам'яток. У Франції є федеральне міністерство культури, є регіональні департаменти у справах культури. Регіональні та центральні органи мають тісний зв'язок і уважно стежать за дотриманням законодавства в галузі охорони та збереження культурно-історичних цінностей. Також французьке законодавство вводить особливі охоронні зони, які гарантують захист навколишньої території, що в радіусі 500 метрів від будь-якої пам'ятки, занесеної до реєстру або додаткового опису. Безперервно розширюється сфера відповідальності місцевої влади, так з 2004 р. їм передано право керування місцевою історичною спадщиною. У містах Франції охорона культурних пам'яток є частиною місцевого плану з урба-

нізації (PLU), що розробляється відповідно до державного Кодексу містобудування. Як вже зазначалось, в країні склалася досить чітка система охорони історичних пам'яток, в основу якої покладена система державно-приватного партнерства щодо ключових питань охорони об'єктів культурної спадщини. Приватизація пам'яток культури є одним із найпоширеніших способів залучення приватних інвестицій на їх реставрацію та утримання. Держава пильно стежить за збереженням пам'яток, які знаходяться у приватній власності. Але, крім строгих зобов'язань, державою передбачені й різноманітні заходи податкового стимулювання власників пам'яток культури, наприклад, субсидії на реставрацію до 40 % вартості робіт. Система благодійності також є одним із додаткових фінансових ресурсів для збереження об'єктів культурної спадщини. Закон від 1 серпня 2003 р. «Про патронат, асоціаціях і фондах» і Указ від 11 лютого 2009 р. «Про благодійні фонди» сприяли розвитку спонсорської допомоги. Запроваджено податкові пільги для підприємств, що беруть участь у збереженні об'єктів культурної спадщини, віднесених до розряду національного надбання. Крім податкових пільг у Франції існує система грантів, спрямованих на заохочення проектів реставрації та реконструкції. Розмір гранту безпосередньо залежить від того, наскільки проект вигідний в комерційному плані. Цей вид фінансування здійснюється, як правило, регіональною та муніципальною владою. Усі реставраційні роботи у Франції фінансуються з кількох джерел: бюджет міністерства культури (приблизно 350 мільйонів євро на рік), бюджети міністерств, у чиєму віданні перебуває пам'ятка, і бюджет місцевого самоврядування – міста, департаменту або регіону.

У Великобританії вже у XVIII ст. робилися спроби зберегти середньовічне мистецтво. В 1707 р. було створено Товариство антикварів Лондона, яке здійснювало реставраційні роботи і публікувало документи. Сьогодні уряд і місцеві органи влади є основними донорами в діяльності з охорони історичних та культурних цінностей Великобританії. З цих джерел переважно фінансуються музеї і художні галереї країни. Без такої державної підтримки вони просто не могли б існувати. Держава володіє і несе пряму відповідальність за схоронність деяких найважливіших в історичному контексті місць. Найвідоміше з них – Стоунхедж. В 1992 р. було створено Департамент національної спадщини – першу в історії Великої Британії урядову інституцію, яка безпосередньо опікується державною культурною політикою. На регіональному рівні охороною культурної спадщини переймаються органи місцевого управління (контроль за проведенням реставраційних робіт, визначення меж охоронних зон пам'яток), що має велику підтримку населення. Вони мають певну самостійність: можуть визначати об'єкти, які включаються у списки пам'яток, фінансувати археологічні роботи (гранти на такі роботи видаються на конкурсній основі). В Об'єднаному Королівстві урядові міністерства відповідають лише за частину історичної та культурної спадщини країни, за іншу її частину відповідають (і часто платять) інші люди – звичайні громадяни, організації на кшталт національного трасту або групи «друзів». Уряд намагається перекласти части-

ну відповідальності на пересічних громадян. Наприклад, агентство – Національна спадщина (воно стежить за схоронністю монументальних пам'яток). Однак і в ньому практикується індивідуальне членство, з допомогою якого теж збираються приватні кошти. До таких самих методів вдається і Корона. Її орган, що відповідає за підтримку й цілісність, наприклад, Лондонського Тауеру і Палацу Хемптон Корт, має як Королівську хартію, так і статус благодійної організації. І тут також є організація «друзів», до якої звертаються по допомогу та внески. Найважливішою і найвпливовішою організацією в галузі охорони пам'яток країни є так званий національний траст. Цю неурядову благодійну організацію було засновано 1895 р. Вона стежить за схоронністю будівель, які становлять історичну цінність, заповідників, інтер'єрів та старожитностей, зразків паркового мистецтва. Національний траст підтримує все це в належному порядку і відкриває для відвідування. Іноді він має у власності історичні будівлі та прилеглі землі, а іноді, за спеціальною домовленістю з господарями, просто стежить за їхнім станом – хто саме володіє історичною пам'яткою, значення не має. Згідно з законом, ця організація наділена унікальними повноваженнями і правами. Історична пам'ятка або будівля, або ділянка землі, що перебуває у юрисдикції національного трасту, не можуть бути продані, закладені власником або викуплені державою без його дозволу, а це передбачає проходження спеціальної процедури в парламенті. Тобто все, що належить до юрисдикції національного трасту, надійно захищене. Національний траст не отримує урядових коштів, а має у своєму розпорядженні пожертви від окремих осіб та комерційних організацій. В Англії, Уельсі та Північній Ірландії організація налічує 3,5 млн членів. У Шотландії є свій національний траст. Національний траст – одна, але не єдина форма залучення людей до збереження історичної та культурної спадщини. Є значно менші організації, що фокусують свою увагу на якомусь окремому об'єкті, зазвичай музеї або художній галереї. Великі й малі, вони мають свої власні організації, або групи «друзів». Відомі організації «друзів» Британського музею, група «друзів» Національного морського музею у Гринвічі. Як і національний траст, «друзі» – це зареєстровані благодійні організації з відповідним сприятливим податковим статусом. Особливу роль у питаннях збереження історичної та культурної спадщини країни відіграє англіканська церква. Їй належать більшість церков, котрі становлять історичну цінність. Річний бюджет церкви – приблизно 900 млн фунтів стерлінгів, з них щороку витрачається близько 160 млн на підтримку цих історичних пам'яток у належному вигляді. Щоправда, уряд виділяє певну кількість грантів на деякі види реставраційних робіт у старих церквах, але жодних гарантованих фондів від уряду англіканська церква на ці потреби не одержує. Фінансування здійснюється місцевими громадами, на утриманні яких знаходиться церква або собор.

Отже, держави Європи мають схожу модель управління процесом збереження культурно-історичної спадщини. Для них характерна наявність ефективного законодавства, що регулює дану сферу, а також владних структур, наділених необхідними повноваженнями з метою контролю виконання законів в

цій сфері. Також варто відзначити, що чітка і продумана фінансова політика, розгорнута система економічних заохочень громадян, які прямо або побічно беруть участь у відновленні пам'яток історії та культури, приносять позитивні результати в справі збереження об'єктів історико-культурної спадщини. Особливо цікавим є досвід Великобританії, який свідчить, що в основі будь-яких зусиль із охорони історичної і культурної спадщини країни лежить культура індивідуальної відповідальності. Коли люди (бідні чи багаті) почнуть відчувати, що і їм також почасти належать історичні будівлі, музеї та художні цінності, щойно вони усвідомлять, що це їхня земля, їхні сади, їхні річки й озера, – вони не пошкодують своїх часу та грошей, щоб утримувати це все в порядку і передати в належному вигляді прийдешнім поколінням.

Джерела та література:

1. Миронова Т. Н. Сохранение культурного и природного наследия как главная черта культурной политики стран Европейского региона: Италия / Т. Н. Миронова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/%D1%81%D1%82%20-%20%D0%A1%D0%BE%D1%85%D1%80%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8F%20-%20%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%8B%20-%20%D0%98%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F.pdf>
2. Мортон Девід Як зберегти історичну і культурну спадщину країни / Девід Мортон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zn.ua/ukr/ART/yak_zberegiti_istorichnu_i_kulturnu_spadschinu_krayini.html
3. Рудика Н.М. До питання про охорону пам'яток археології в європейських країнах / Н. М. Рудика // Праці Центру пам'ятокознавства. – 2011. – Вип. 20. – С. 103–111. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pcp_2011_20_11
4. Палий К. Р. Реализация политики в области сохранения материальных объектов культурного наследия: европейский опыт / К. Р. Палий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/%D1%81%D1%82%20-%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BE%D0%BF%D1%8B%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%BE%D1%85%D1%80%20%D0%BF%D0%B0%D0%BC%2012%D1%81.pdf>
5. Прокопенко Л. Досвід державного управління у сфері збереження культурної спадщини в країнах ЄС / Л. Прокопенко, К. Гевель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dbuapa.dp.ua/-vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12pllksk.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/-vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12pllksk.pdf)

УДК 904:34:351.853](477)

Алла ЛИСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету
Олександр ГОНЧАР,
студент спеціальності «Історія та археологія»
факультету гуманітарних технологій
Черкаського державного технологічного університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ

Жодна культурно-охоронна інституція не може функціонувати без правового регулювання її діяльності. Історико-культурні заповідники не є винятком. Відповідними державними органами розроблено низку законів та нормативно-підзаконних актів з метою регулювання функціонування подібних установ. Найважливішим із таких законодавчих актів, який разом зі всіма внесеними до нього змінами регламентує діяльність історико-культурних заповідників України, є Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р., який регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою:

- по-перше, її збереження,
- по-друге: використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті,
- по-третє, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою. Відповідно, Законом чітко регламентується, що охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. і подальші його редакції містять інформацію та інструкції для практичного застосування в роботі заповідних установ. Вони регламентують та регулюють їх функціонування у всіх сферах та напрямках діяльності. Так, за даним законом ансамблі і комплекси пам'яток, які становлять виняткову археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність з усією сукупністю їх компонентів, а також пов'язані з ними території можуть бути оголошені історико-культурними заповідниками або історико-культурними заповідними територіями з метою охорони, вивчення, збереження та раціонального використання [1].

Відповідно до даного закону відбувається й поділ заповідників на види. Залежно від наукової, історичної чи іншої культурної цінності ансамблів (комплексів) пам'яток, що характеризує історію і культуру України в цілому або її регіонів, заповідники поділяються на заповідники загальнодержавного або мі-

сцевого значення.

На базі даного закону здійснюється також процедура збереження об'єктів та територій заповідників, що забезпечується шляхом:

- встановлення заповідного режиму;
- організації систематичних спостережень за станом заповідних комплексів та об'єктів;
- проведення комплексних досліджень заповідних комплексів та об'єктів з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання;
- дотримання вимог щодо охорони об'єктів та територій заповідників під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розроблення проектної і проектно-планувальної документації, землевпорядкування тощо;
- запровадження економічних важелів стимулювання охорони заповідників;
- здійснення як державного, так і громадського контролю за дотриманням режиму охорони та використання заповідників;
- встановлення підвищеного рівня відповідальності за порушення режиму охорони і використання, знищення та пошкодження заповідних комплексів та об'єктів;
- широкого міжнародного співробітництва у цій сфері тощо [1].

Також даний закон регулює користування заповідними територіями. Законом, зокрема, передбачено, що ділянки землі та водного простору в межах історико-культурного заповідника з усіма природними ресурсами в установленому законом порядку повністю вилучаються з господарського використання та з приватної власності і надаються заповіднику у постійне безоплатне користування. Земельні ділянки в межах території історико-культурного заповідника не підлягають як вилученню з державної або комунальної власності на користь третіх осіб, так і приватизації [1].

Закон також регулює самостійну господарську діяльність заповідника, яка не суперечить його цілям і завданням. Майно історико-культурного заповідника перебуває у державній (комунальній) власності і передається заповіднику на правах оперативного управління та не підлягає відчуженню. Історико-культурний заповідник може здавати в оренду нерухомі пам'ятки, будинки, споруди, що перебувають на його балансі, для використання в культурно-освітніх і господарських цілях на умовах, визначених в орендних та охоронних договорах.

Історико-культурний заповідник має виключне право на організацію екскурсійної, туристської, готельної, науково-просвітницької та культурно-масової роботи на своїй території. Особи, що спеціалізуються у цих сферах діяльності, можуть провадити свою діяльність на території заповідника тільки на підставі договорів з його адміністрацією.

Щодо надання екскурсійних послуг, то останнє здійснюється шляхом акредитації екскурсиводів і гідів-перекладачів в адміністрації історико-культурного заповідника. Історико-культурний заповідник, окрім вище зазначеного, може мати власну символіку. Символіка, затверджена органом державної влади, в оперативному управлінні якого перебуває заповідник, і зареєстрована в установленому законом порядку, є власністю заповідника. Викорис-

тання зареєстрованої символіки заповідника можливе лише на підставі договору з заповідником. Виробництво образотворчої, друкованої, сувенірної й іншої тиражованої продукції з використанням зображень об'єктів заповідника, а також культурних цінностей з його музейних фондів здійснюється лише на підставі договору з історико-культурним заповідником [1].

Також даний закон регулює управління заповідними територіями, для яких не створюються спеціальні адміністрації. В таких випадках управління здійснюється відповідними органами охорони культурної спадщини або адміністраціями розташованих поблизу заповідників в межах повноважень, делегованих заповіднику відповідним органом охорони культурної спадщини. В межах заповідних територій пам'ятки, їх комплекси, земельні ділянки можуть залишатись у попередніх власників і користувачів, які забезпечують дотримання режиму, встановленого проектом організації території, положенням (статутом) щодо кожної заповідної території, охоронними договорами на пам'ятки культурної спадщини. У разі необхідності проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню комплексів пам'яток та інших об'єктів культурної спадщини заповідних територій, згідно зі ст. 27 Закону України «Про охорону культурної спадщини» можуть виділятися спеціальні кошти на фінансування охорони культурної спадщини [1].

Таким чином, можна зробити висновок, що українське законодавство регулює, регламентує та забезпечує виконання правового функціонування історико-культурних заповідників України з метою удосконалення засад їх діяльності, посилення режиму їх охорони, підвищення відповідальності за його порушення, а також забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України стосовно збереження культурної спадщини.

Джерела та література:

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року, № 1805-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

УДК 930.85:341

Богдан ПОСТРИГАНЬ,
*студент III курсу спеціальності «Історія та археологія»
Черкаського державного технологічного університету*

ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Актуальність дослідження терміна *культурна спадщина* продиктована станом, в якому на сьогодні знаходиться пам'яткоохоронна галузь України. Не припиняється руйнування та знищення пам'яток. Важливим є визначення поняття культурної спадщини у законодавстві. На рівні міжнародного законодавства слід згадати Конвенцію 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Культурними цінностями відповідно до вказаного

джерела вважаються незалежно від їхнього походження і власника:

1) цінності, рухомі чи не рухомі, котрі мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі, як пам'ятники архітектури чи мистецтва, історії, релігійні чи світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, що представляють історичний чи художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книга, релігійні предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції чи важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукції цінностей, зазначених вище;

2) будинки, головним і дійсним призначенням яких є збереження чи експонування рухомих культурних цінностей, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей;

3) центри, у яких значна кількість культурних цінностей, так звані «центри зосередження культурних цінностей».

Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. у ст. 1 під «культурною спадщиною» визначає: пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

Проаналізувавши обидва поняття, можна підсумувати, що у Конвенції 1954 р. більш детально вказано поняття культурної спадщини, ніж у Конвенції 1972 р.

УДК 94(477)

*Олена ГУК,
студентка ІV курсу спеціальності «Історія та археологія»
Черкаського державного технологічного університету*

ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Початок ХХІ ст. представлений новим напрямком в історіографії збереження та охорони культурної спадщини. З'являється ряд досліджень з практичними рекомендаціями пам'яткоохоронним інституціям та державним органам.

Критичний погляд на проблему втраченої архітектурної спадщини запропонував В. Вечерський. Він же дослідив утрачені об'єкти архітектурної спадщини України, розроблення генерального плану розвитку державного історико-культурного заповідника в м. Глухові. У дослідженнях «Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних

пам'яткоохоронних досліджень населених місць», «Актуальні проблеми нормативного й організаційного забезпечення збереження архітектурної та містобудівної спадщини України», «Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація» дослідник розглянув низку важливих питань охорони нерухомих пам'яток міської культури. Зокрема, порушив важливі проблеми не тільки виявлення і паспортизації нерухомих об'єктів, які потребують державної охорони, а й дієвої політики з боку місцевої влади.

Варто відзначити дослідження В. Акуленка: «На перехресті закону і совісті: нариси, памфлети, спогади», «««Пам'ятка», «пам'ятка історії та культури», «культурна спадщина», «культурна цінність» – у міжнародному праві та законодавстві України (термінологічний аспект)».

Окремим проблемам збереження та охорони культурних пам'яток Української держави в різних регіонах у цей же час були присвячені роботи Я. Верменич, О. Титової, Н. Кузьмич, О. Аленич.

О. Манаєв, наприклад, чітко сформулював основні напрямки роботи з охорони культурної спадщини в Автономній Республіці Крим. Відтворено цілісну картину розвитку пам'яткоохоронної справи в АРК протягом пострадянського часу. Визначені напрями діяльності, форми та методи роботи місцевих державних, приватних і громадських установ.

Варто відзначити ряд робіт загального плану, в яких проблема збереження та охорони нерухомих пам'яток знайшла своє належне місце. Серед них «Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи)» П. Тронька, статті і монографії Л. Скорик, С. Макарчука, В. Литвина, Д. Лаврова, О. Марущака.

П. Тронько узагальнює досвід історичного краєзнавства у справі збереження, охорони та вивчення пам'яток старовини в Україні, робить достатньо справедливий висновок про нерозривний зв'язок роботи краєзнавців і пам'яткоохоронців, адже подекуди ці види роботи поєднуються в одних і тих самих людях.

В. Литвин розкриває питання сучасного державотворення й окремі проблеми, які постають перед пам'яткоохоронною галуззю у зв'язку з цим.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 323.1"1990/2000"=111

*Tetiana CHUBINA,
Doctor of Historical Sciences, Full Professor,
Head of the Department of Social Sciences
Cherkassy Institute of Fire Safety named after the Heroes of Chernobyl
of the National University of Civil Defence of Ukraine*

INTERETHNIC RELATIONS IN UKRAINE (1990S – EARLY 2000S YEARS)

Ethnic Ukrainians inhabit central and western regions of Ukraine compactly. Here their share ranges from 80 to 95 % (the most mono-ethnic areas are Ternopil and Ivano-Frankivs'k regions, where among the population the Ukrainians are 96,3 and 95 % respectively). Closer to the borders of Ukraine the ethnic composition of the population is mixed more strongly. There are less compact settlements of Ukrainians. This is particularly evident in the southern and eastern regions of Ukraine. For instance, the Ukrainians constitute 25,8 % of the population in the Autonomous Republic of the Crimea, 54,6 % – in the Odesa region, 50,7 %, 51,9 % and 62,8 % respectively – in the eastern areas – in the Donetsk, Luhans'k and Kharkiv regions.

The settlement structure of the Ukrainian nation changed drastically for the last decades. In 1970 63,4 % Ukrainians were rural residents, but in 1990 they were less than 40 %.

The numerical relationship between the main ethnic population and their diaspora array structures are constantly changing. Thus, from 1719 to 1989 in the modern borders of the country the share of Ukrainians decreased from 85,6 to 73 %, and in the countries of the western Europe – from 6,6 to 1,1 %. At the same time in the American continent (from 1897 to 1989) it increased from 0,6 to 3,1 %. The total number of Ukrainians in the world in 1719 increased from 5,74 to 46,2 millions.

The second largest ethnic group of Ukraine is Russians – 11,4 million (22,1 % of its population). Most Russians live in the Autonomous Republic of the Crimea (67 % of the population), in the South and in the East of the country. In the Luhans'k, Donetsk, Odesa, Kherson and Zaporizhzhya regions Russians constitute from 44,8 to 27,4 % of the population. In the central regions the number of Russians is less: in the Zhytomyr region – 8 %, the Kyiv one – 8,7 (in Kyiv – 21 %), the Poltava one – 10,2 %, the Kirovohrad one – 11,7 %, the Dnipropetrovs'k one – 24,2 %. The least Russians live in the western part of Ukraine (in the Ternopil region their share is 2,3 %).

The majority of Russians who live in Ukraine are urban residents (88 % of the total number). More than half of the Russians who live in Ukraine (56,7 %) are its natives.

The third largest ethnic group of Ukraine is Belarusians, the share of whom constitute about 0,9 % of the total population of the country. In the fourth place the Jews are, in the fifth – the Moldovans.

Ukraine has some problems in the sphere of the interethnic relations though not so acute as in other states of the CIS. First of all, the relationships between the most numerous ethnic groups that were described earlier form the climate of the interethnic relations in our society.

The ethnic situation in Ukraine in the 90s years of the 20th century is characterized by such tendencies as: the reduction of the share of the Ukrainians in the population of the country (up to 72,7 % in 1990) and the increasing number of ethnic minorities (27,3 %); the limited sphere of the usage of the Ukrainian language, the division of the population into three big groups: the Ukrainian-speaking Ukrainians (40 %), the Russian-speaking Ukrainians (35 %) and the Russian-speaking Russians; the difference in the social structure of the population of different parts of the state according to the language people speak: in the eastern areas 80-90 % of the population live in the cities, in the central and southern areas 55-65 % of the population is urban, and in the western Ukraine the rural population dominate (in the Transcarpathia its share constitute 85 %); the presence of different political sympathies in these regions: in the east part of the country people support communist, socialist parties and the party of farmers, in the west – radical and moderate nationalists and democrats.

Some scientists even use a new term “political geography of Ukraine” (for instance, during the presidential elections in 1994 L. Kuchma didn't get the majority in any of the 12 regions west from the Chernihiv, Poltava and Kirovohrad ones and L. Kravchuk – in any of the other 12 regions of the East and South of Ukraine and the Crimea; the presidential elections in 2010 also showed that the electorate of the oppositional parties was concentrated in the West of the country).

There is even a belief that the entire population of Ukraine can't be called the Ukrainian nation yet because only the part of it can be characterized by the features that are essential in the definition of the “nation”.

In this regard, it should be focused on such a concept as “ethnic (national) identity” (intentional assigning themselves to a particular national community, identification with it). This feature is subjective in nature and it is this subjectivity is sometimes an argument against its importance. In fact, about the nation as a real and well-functioning community, it can be spoken only when the objective signs (common territory, language, economic life) are supplemented with a distinct national identity. Until the ethnic consciousness is kept, until there is ethnicity. If not you can only speak about the ethnic origin of people, rather than their ethnicity.

There are indicators that make it possible to determine confidently the level and the status of the ethnic identity. Among them there is the knowledge of the history of their people (historical memory), the attitude to the national traditions and holidays, to the language of their ethnic group, the sense of the national identity and so on.

But the main of them is, perhaps, the recognition of the difference between them and the representatives of other nationalities on the one hand, and, on the other hand, the realization of the close connection of their “I” with the life and the destiny of the definite ethnic group.

In the eastern part of our country the majority of the population consider themselves Russians but in the Transcarpathia there live many people who consider themselves as a separate ethnic group “Russyns” which is different from Ukrainian one.

Interesting data were obtained during the survey conducted by the Kyiv International Institute of Sociology in December 1997. Among the respondents of Ukraine only 56 % described themselves as Ukrainians, 11 % – Russians and 26 % said that they belonged to both the Ukrainian and Russian ethnic groups.

A peculiar fact is that the majority of the population of Ukraine focuses not on the Ukrainian or Russian cultures only, but the Ukrainian and Russian ones at the same time. Perhaps, that is why the question “What language should be broadcast on Ukrainian television and radio?” posed by the sociological service “SOCIS-GALLUP” in 2003 50 % of the respondents answered that there should be channels that broadcast simultaneously in both languages. Ukrainian channels supported 24 % of the population and Russian ones – 13 %.

In practical terms, the problem of communication between Ukrainian-speaking people and Russian-speaking ones doesn't exist. The proximity of languages gives an opportunity to understand each other easily. The question of the “SOCIS-GALLUP” “What do you think separates people in our society?” only 2 % answered “the language of communication” and 4 % – “national independency”. This indicates the tolerance of the citizens of Ukraine in the sphere of the international relations.

As sociological researches showed the majority of the population of Ukraine doesn't care the sphere of the interethnic relations but the language issue.

Ukraine under the Constitution is a unitary state, the idea of the federal government (that exists in many democratic countries which have ethno-social, linguistic and economic differences between its regions) do not find the support for parliamentarians. Most of them believed that the only unitary structure could form the most reliable state in which all the representatives of different nations were able to consider themselves Ukrainians regardless of their ethnic origin or linguistic independence.

Literature

1. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія / І. М. Варзар. – К., 1994.
2. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. М. Рудницька. – К., 1998.
3. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга. – К., 1996.

УДК 070:811.161.2]”(091)”1985/1991”

Валерій ДАНИЛЕВСЬКИЙ,
кандидат історичних наук,
методист Черкаського державного бізнес-коледжу

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МОВНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ У ФОКУСІ ЖУРНАЛЬНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ (1985 – 1991 рр.)

Період перебудови (1985 – 1991 рр.) та гласності став часом корінних змін в українському суспільстві, що торкнулися усіх його сфер життя – суспільної свідомості, політики, економіки, культури. В утвердженні засад демократії і гласності, формуванні ідеології національного відродження, оновлення суспільства і майбутньої державної незалежності України особливу роль відіграла українська журнальна публіцистика перехідного періоду. Українські громадсько-політичні та літературно-художні журнали («Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березіль»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України» та ін.), оприлюднюючи на своїх сторінках актуальні публіцистичні матеріали, сприяли формуванню історичної пам'яті та національної свідомості українського народу, консолідації його навколо ідеї громадянського суспільства.

У часи перебудови в українських журналах стали з'являтися публікації, що мали на меті переосмислення культурної спадщини України, а також пошук відповідей на злободенні проблеми мовного, національного, літературного та мистецького характеру.

У цьому контексті характерною є стаття І. Дзюби «Історія наша триває...» [1], в якій автор обґрунтував доцільність розглядати українську культуру у світовому контексті, а також різко розкритикував тезу про її неповноцінність та «неісторичність» українців як нації. І. Дзюба зазначив: «Це заважало нам належно побачити навіть значення її для нас самих. І саме відтворення європейського та світового контексту показує нам, що наші класики, скажімо, не тільки не випадали з нього, а часом і виходили за його межі вперед» [1, с. 11].

Зі сторінок часопису «Жовтень» академіки В. Русанівський та І. Дзеверін закликали громадськість до «цілісного дослідження внеску української культури у скарбницю духовного життя світу. Тому нагальним велінням часу є створення всесвітньої асоціації українців, котра б сприяла розвитку та поглибленню наукових студій і контактів між ученими, які пов'язали свою долю з дослідженням духовних надбань українського народу». На думку вчених, «час перебудови надав можливість точніше, об'єктивніше вивчати історію української культури. Всі ми прагнемо об'єктивної істини, у пошуках якої заважало те, що явища нашої культури не завжди розглядались як безперервний процес. Саме тому треба звернути увагу на так звані «білі плями» в історії нашої культури, ставити ці явища в контекст її безперервного розвитку» [2, с. 114].

Своє бачення й оцінки стану національної культури висловив Я. Мельник на сторінках іншого журналу – «Київ». У публіцистичній статті «Українці – європейська нація?» він писав, що «нація сильна своїм духом і культурою, а їх держава не продукує, хоча дуже багато залежить від того, наскільки створюються сприятливі умови для розвою». При цьому, як вважає автор, культура, піднята до світового рівня, – це свобода й політ мислі, духу, а «нація, пройнята мислю і духом, володарює над своїми емоціями, які можуть приносити лише тимчасове душевне полегшення, в крайнім разі – руйнувати, подібно до гайдамаків, дійсність, але не будувати позитив» [3, с. 138].

Переймаючись станом і перспективами української культури, автор на сторінках журналу висловлює думку про те, що кожна висококультурна нація має свою еліту, якої в Україні – в європейському значенні цього слова – майже ніколи не було. На його переконання, «звідси – й потреба в еліті, спочатку одиницях, потім сотнях... Серед сучасних українських письменників навряд чи один процент володіє однією-двома європейськими мовами, а якщо й володіє, то навряд чи служить це їм містком у Європу та світ. Еліта тому й еліта, що не може займатися «громадською роботою». Одиниці, сотні повинні творити, творити культуру, підтягувати її до світового рівня, лише відчуваючи на собі – не більше – струми часу, дійсності» [3, с. 138–143].

Полемічна стаття Я. Мельника, як і інші матеріали цієї тематики, отримала чимало відгуків у читачів, які разом з автором переймалися долею української культури і шукали причини стану сучасної духовності, шляхи її відродження. «Наш провінціалізм – у зневажливому ставленні до рідної мови, в незнанні історичної минувшини, у байдужості до національної своєрідності. Потрібна докорінна перебудова основ нашої освіти. Бо звідки ж узятись орієнтації на європейську культуру, як не з школи, університету, наукової бібліотеки... Тяжка історична доля, трагічні обставини, в які потрапила Україна, призвели до того, що вона, територіально європейська країна, випала з меж духовної Європи. Ми – європейська нація й мусимо робити все можливе, щоб повернутися в лоно цивілізації» – писав до журналу читач П. Рогач з Полтави [4, с. 114]. Цю тезу підтримав дописувач Я. Зейкан із закарпатського міста Хуст: «Україна має таку культуру, яку дозволили їй обставини. Отож треба дивитися вперед і змінювати ці обставини, а не занурюватись у медитації, гру в бісер...» [5, с. 115].

У публіцистиці особливе місце посідали проблеми української літератури – важливої складової національної культури, яка відображає і зберігає знання і духовність українського народу. Тон в дискусії навколо сучасного стану і перспектив розвитку літературного процесу в нових умовах задавали письменники і літературні критики – активні учасники політичного і культурного життя.

Деякі часописи не обмежувалися публікацією статей на злободенну тематику та листів читачів. Так, журнал «Вітчизна» у 1987 р., аби краще розуміти запити читацької аудиторії, а також активізувати суспільну дискусію навколо ролі книги в житті людини, майбутнього української літератури, започаткував анкету «Перебудова: слова і справи», учасниками якої стали літератори і письменники, а також пересічні громадяни. Їм було запропоновано відповісти на три

питання: «1. Які твори з тих, що з'явилися протягом 1986–1987 років, вносять, на ваш погляд, принципово нові якості в загальну картину літературного процесу і чим саме? 2. Які книжки не внесли нічого нового ні в розуміння тих життєвих проблем, про які в них ідеться, ні в літературний процес або видалися взагалі «повторенням пройденого» і чому? 3. Чи могли б ви визначити головні тенденції, за якими піде розвиток літератури найближчим часом?» [6, с. 163].

Під впливом зазначеної вище анкети літературний критик А. Погрібний у статті «Де ж він, «струс просвітлення?» дав різку оцінку становищу вітчизняної літератури та закликав письменників і митців до того, аби «покінчити із застійними явищами в духовній сфері». «Хіба не той письменник – писав А. Погрібний – заслуговує нашої поваги, котрий живе прагненням видобути зі свого слова хоч іскру громадянського вогню, який займався б у читацьких душах!» [7, с. 164].

Щодо прогнозу про те, якою має бути українська література, то, відповідаючи на це питання на сторінках журналу «Вітчизна», письменниця Г. Гордасевич висловила переконання, що «література повинна вчити людей добра, вчити їх мислити, повинна розкривати їм очі на дорогоцінність нашого життя і красу навколишнього світу, повинна передавати майбутнім поколінням наші сьогоденні болі і тривоги» [8, с. 168].

Літературознавець та публіцист Б. Рубчак у статті «Бо в нас немає часу. Роздуми над сучасною молодією українською поезією» [9] сміливо заявив про те, що наприкінці 1950-х рр. Л. Костенко, Д. Павличко та інші поети «...повідчиняли вікна в задушливій казармі тодішньої радянської поезії. Пізніше до них приєдналося значно більше талантів на чолі з І. Драчем, М. Вінграновським, Б. Нечердою, В. Коротичем. Історія та фольклор, іноді під товщею поточних проблем, стали їм за матеріал для будівництва свіжої, збудженої й високомайстерної поезії» [9, с. 101].

Зі сторінок літературно-художніх журналів з кінця 1980-х рр. дедалі частіше почало лунати занепокоєння провінційним статусом і якістю української поезії. Л. Герасимчук у межах статті «Реставрація витоків» [84] підняла актуальні питання: чи вдасться українській літературі та мові «зайняти належне їм місце у світовій спілці суверенних народів, чи вистачить сил і снаги, тоді як для цього потрібно щонайменше два покоління, не оброблених страхом і брехнею» [10, с. 162].

На сторінках українських літературно-художніх часописів у роки перебудови з'явилася ще одна дражлива тема, пов'язана з літературною, громадською та правозахисною діяльністю В. Стуса. Так, В. Голобородько у статті «Він став моєю совістю» дав красномовну оцінку цьому діячеві: «він поклав своє життя за Україну, за честь і гідність кожної окремої людини, за майбутню перебудову, яка неодмінно має увінчатися успіхом: народ відчує себе справжнім, а не декларованим господарем у своїй країні, українська мова та культура досягне свого розквіту – справжнього, а не пропагованого на папері, кожна людина відчує себе громадянином із усіма належними йому правами та обов'язками» [11, с. 161].

Оцінюючи роль журнальної публіцистики у донесенні до громадськості творчої спадщини В. Стуса, А. Болаболъченко у журналі «Вітчизна» писав: «пробиваючи лід байдужості та тотальних обмежень, часописи, що прокинулись від багаторічної летаргії, друкують твори Василя Стуса й спогади про нього. З ними до нас прийшло не тільки реальне усвідомлення втрати, а й відчуття надзвичайної вагомості його творчої спадщини. На шляху до правди відкриваються сторінки, що викривають жорстокість та підступність системи, яка закатувала поета» [12, с. 141].

Про Василя Стуса Б. Рубчак сказав: «я не сумніваюся, що в історії нашої літератури його ім'я стане емблемою цього покоління» [9, с. 101].

Журнальна публіцистика не оминула увагою і проблеми літературної критики. На сторінках журналу «Вітчизна» Н. Черненко задається питанням про відсутність належної кількості критичної літератури та публіцистики в умовах «гласності та плюралізму». «Витрачаємо сили на суєтний дріб'язок, кидаємося від однієї справи до іншої, не доводячи до пуття жодної. І хіба не тому, що зневажаємо простий, не парадоксальний умовивід: кожний повинен робити свою справу, і робити не абияк, а професійно і відповідально» [13, с. 152].

У зв'язку з процесом національного відродження і необхідністю якісного оновлення вітчизняної літератури активізувалися дебати навколо української мови. Зі сторінок громадсько-політичних і літературних часописів інтелігенція зверталася до влади і громадськості із закликом запровадження української мови у діловодстві, школах, вищих навчальних закладах, за вживання рідної мови у громадському житті та, зрештою, в побуті. Провідними темами в цьому контексті були українізація освіти, боротьба із суржиком, підвищення грамотності населення.

М. Косів – автор статті «Борги перед народом» [14] – визнавав проблеми у мовному питанні, зазначаючи, що насправді в Українській РСР «жодної демократичності, жодної свободи вибору батькам мови навчання своїх дітей немає, «бо ж немає самих моделей демократії, немає суспільних інститутів, які могли б забезпечити їх існування. Спочатку втокмачили людям у голови, що відстоювати право української мови на існування – це націоналізм, що все українське – націоналістичне, залякали більшість нації пугалом націоналізму, перевели українські школи на російську мову викладання, а тепер говоримо про демократичні принципи вільного вибору? Хіба це не насмішки?» [14, с. 111].

Водночас М. Косів не підтримує радикальних і жорстких заходів: «Потрібні кардинальні зміни, терпіння, каторжна просвітницько-пропагандистська робота. Але потрібен і нормативний державний документ, на котрий могли б опиратися ті, кому не байдужа доля рідної мови. Ось чому громадськість вважає, що таким документом має бути закон про державність української мови на території УРСР» [14, с. 111].

Характерною в плані захисту української мови є стаття О. Пономаріва «Коли скресне крига» в журналі «Київ». Автор запитує: «чи можете ви, шановний читачу, уявити, щоб міністр охорони здоров'я Франції в дні лиха чи в будь-які інші дні звертався до французького народу не французькою мовою;

щоб у Ле-Бурже чи Орлі слово «Париж» та інші слова не були написані по-французькому; щоб парижани обрали своїм мером людину, яка не вміє (чи не хоче) розмовляти французькою мовою? Запитання риторичні і щодо Франції безглузді. Але те, що неможливе у Франції (та й у будь-якій цивілізованій країні), можливе на Україні».

Згадується політика «українізації», що була одним із важливих складників культурно-національного будівництва в Україні у 1920-х рр. Вказувалось, що саме тоді українська мова ставала мовою не тільки красного письменства та публіцистики, а й мовою освіти, мовою врядування, проведення різних громадсько-політичних заходів. Однак по країні розповзлася сталінщина з її репресіями, «надзвичайщиною», згортанням демократичних процесів. Постійні переслідування, цькування українських партійних, громадських, державних діячів, котрі, крім усіх інших якостей, були наділені ще й національним почуттям, котрі не тільки знали, любили й поважали рідну мову, історію, культуру, а й дбали, в міру своїх можливостей, про їхній розвиток, призвели до того, що на керівні посади в республіці почали висуватися люди іншого гатунку. Стало безперспективним, а то й небезпечним для кар'єри не лише обстоювати українську мову, а й говорити нею.

Автор відзначав, що чи не найвідчутнішого удару (причому не так у часи культу, як згодом, у передзастійний та застійний періоди) зазнав офіційно-діловий стиль нашої мови. Саме в розпалі застою усна форма українського офіційно-ділового мовлення майже зовсім вийшла з ужитку. Наради, збори, засідання, сесії, з'їзди, мітинги й інші заходи від районного до республіканського рівня почали проводитися тільки російською мовою. Говорити українською за межами побуту стало вважатися ніби відхиленням від норми [15, с. 139–144].

Широким був діапазон читацьких суджень щодо стану української мови. Читачі обурювалися фактами закриття україномовних шкіл та їх переведення на російську мову викладання, особливо коли це відбувалося за «бажання» самих українців, називали такий вчинок «не тільки зрадою рідної мови, батьківщини, але ганьбою перед усім світом». Пронизана турботою про долю української мови стаття В. Морозюка «Як рубали наш національний корінь» у журналі «Дзвін». Автор з боєм зазначав, що «Закон про мови в Українській РСР» фактично не діє та саботується, особливо у східних та південних землях. Постає питання – «чи вистачить сил перебудувати всю нашу Україну. Не відродивши національного, нічого не відродимо». В. Морозюк застерігає, що антинаціональні, так звані «інтернаціональні» сили на Україні і в центрі консолідуються, перебудовують свої ряди та вже переходять у тихий, але навальний контрнаступ. Так звані мігранти, «оці непрошені зайди, що мільйонними хвилями заповнили колись квітучі простори України, нині масово вдаються до обструкції українського слова, національної культури українського народу» [16, с. 79].

Автор висловлює сумнів у тому, що партійне чиновництво може допустити національне відродження українського народу. Вказує, що консервативні сили продовжують нищити національну пам'ять народу із «зловісною надією на те,

що потім сама нація зникне по людиноненависницькій суловсько-маланчуківській теорії «злиття націй» в угоду історично усталеним імперсько-шовіністичним амбіціям «старшого брата». «Немає сил у народу на східних теренах, убита його віра в національну справедливість, народ-господар своєї землі – відторгнутий від влади на цій землі зайдами-великодержавниками» [16, с. 80].

Проблема викладання українською мовою у школах знаходила розуміння з боку того російськомовного населення, яке толерантно ставилося до процесу утвердження української державності. Показовою є стаття С. Єфремова «У боротьбі за освіту» («Київ»), де з огляду на тогочасну шкільну ситуацію підкреслювалася необхідність захисту україномовного освітнього простору [17, с. 120].

Окрему тему в журнальній публіцистиці часів перебудови становлять статті, присвячені історії та новим тенденціям у розвитку різних видів тогочасного мистецтва.

Знаковою стала стаття письменника В. Базилевського «Від катастрофи – до ренесансу», що з'явилася у журналі «Київ». У ній автор розмірковує над смислами культурних цінностей у національному відродженні України, а також підміною цінностей, яка сталася за час радянського панування. В. Базилевський писав: «Озираючись назад, і не тільки на літературу, а й на мистецтво, розумієш: катастрофа культури за сталінської дияволяди – це й катастрофа особистості, яка була позбавлена цієї культури. Вдихаючи повітря гласності, не можна не думати про необоротність деяких процесів і непоправність завданої шкоди. Надто довго називали чорне білим, аби не відбулися зміщення свідомості. Той, хто вижив, вижив не завдяки офіційному навчанню, а всупереч йому.

Виживання культури – виживання нації. У нас не було б такого сумного «квітника» проблем, коли б не існувало цієї затьожної проблеми. Ті поети двадцятих-тридцятих років, імена яких нині у всіх на устах, тому й на устах, що випромінюють матеріалізовану духовність, яка зветься культурою» [18, с. 103–105].

Серед питань розвитку української культури поруч із новими темами набували іншого звучання ті, про які писали публіцисти в попередні десятиліття. Серед таких тем центральне місце займає шевченкіана. За роки перебудови вона значно розширилася і набула політичного й національного забарвлення. Так, М. Косів у статті «Віч-на-віч з Кобзарем» прямо заявив, що «Т. Г. Шевченко є провісником майбутньої державної незалежності України..., що він був основоположником наших головних національних ідей і політичної волі й незалежності народу, державності нації, соціальної рівності між людьми; він був провідником основних принципів нашої національної моралі: людина мусить мати серце, зігріте добром, правдою, справедливістю, любов'ю до всього світу, ми й називаємо Шевченка основоположником, творцем української нації. Не завжди це чітко усвідомлювалося, а тим паче теоретично обґрунтовувалося, та саме цими ідеями Шевченко був дорогий своїм сучасникам і людям прийдешніх поколінь, які виростили з його Слова. Тим

він дорогий нам і буде дорогий нашим дітям та внукам – звісно, якщо вони не звихнуться остаточно й не одцураються дорешти власної мови, культури, історії» [19, с. 106–117].

Привертає увагу матеріал, вміщений у журналі «Київ» і присвячений творам шевченківської тематики у виконанні різьбяр з Тернопільщини Володимира Лупійчука. Супроводжена ілюстраціями творів митця стаття констатує, що «здається, немає у творчості великого поета рядка, якого б не міг проілюструвати різьбяр» [20, с. 176–177].

Серед матеріалів шевченківської тематики у журналі «Вітчизна» – стаття про закономірний і водночас досить складний творчий шлях київського графіка, заслуженого художника УРСР Василя Лопати до осмислення й «перекладу» на мову гравюри «Кобзаря». Усі його без винятку роботи позначені технічною віртуозністю штриха, гнучкою пластикою лінії. Вони витончені, гарні, іноді навіть на шкоду показу характерів, індивідуальності шевченківських героїв [21, с. 204].

Проблеми історії української культури комплексно розглянув журнал «Дніпро», провівши у своїй редакції й опублікувавши в журналі матеріали круглого столу за темою «Українське бароко». До дискусії були запрошені діячі різних сфер культури: науковець і письменник П. Кононенко, письменник В. Шевчук, мистецтвознавці Г. Логвин і Н. Герасимова-Персидська, науковці Д. Наливайко, В. Кречотень, М. Сулима, Є. Пашенко.

На організованому журналом «Дніпро» круглому столі В. Шевчук, говорячи про культуру бароко в Україні, зазначив, що «варто розрізняти кілька істотних моментів. По-перше, це явище, яке характеризується рядом суспільно-світоглядних ознак, а по-друге, воно має ряд ознак і чисто формальних. Сама культура барокко залишила після себе систему пам'яток в архітектурі, живописі, гравюрі, музиці, театральному мистецтві та літературі» [22, с. 96].

Обговорюючи тему, П. Кононенко наголосив на значенні такого унікального культурного явища, як бароко, для розвитку національної духовності: «барокко – одна з найяскравіших та найоригінальніших культурно-естетичних систем української і світової духовної творчості. Сьогодні знаємо: не тільки «білі плями» та чорні лакуни історії буття, соціально-політичного розвою, філософії, культурно-естетичних злетів і відкриттів народу, а й криваві трагедії національної інтелігенції та культури – явища не випадкові.

Попри все є підстави пишатися звершеним, осмислювати уроки пережитого, бо ж гігантські здобутки минулих століть не дозволили зникнути історичній пам'яті: навіть руїни і жертви волали до історичної, соціальної, національної, духовної гідності, зобов'язували думати про грядуще.

Думається, в цьому ключі – барокко і українська культура, барокко і українська історична доля – і має іти сучасний дослідник» [22, с. 90–93].

Журнальна публіцистика відіграла ключову роль у відновленні пам'яті про репресованих або ідеологічно затаврованих українських митців.

І. Возіанова – авторка статті у журналі «Вітчизна» про живописця Олександра Сиротенка – зауважила: «настав час, коли в нашій культурі, в житті суспільства освітлюються нерозкриті сторінки у розвитку та становленні українського образотворчого мистецтва» [23, с. 204]. Упродовж 1987–1990 рр. до рук масового читача потрапило чимало статей, присвячених українським художникам 1920–1930-х рр. Всупереч ідеологічним перешкодам, редколегії журналів дозволили надрукувати розвідки про М. Бойчука та школу бойчукістів, Н. Онацького, О. Заливаху, І. Марчука, А. Антонюка, Ф. Гуменюка, О. Сиротенка та інших заборонених або замовчуваних митців.

Кваліфіковано тему образотворчого мистецтва висвітлював журнал «Київ». У статті Л. Брюховецької в журналі «Київ» увага читачів привертається до постаті В. Задорожного – монументаліста та живописця, якому була притаманна здатність «відчувати за собою простори історії і разом з тим відповідати перед майбутнім за власну творчість і за мистецтво свого часу». Він один із тих митців, про яких автор статті написала, що «сьогодні ми складаємо шану тим людям, які в часи застою витримали випробування на міцність, митцям, у душах яких жила непохитна віра у загальнолюдські цінності. Вони творили всупереч хвилиночій вигоді й могли повторити услід за поетом: «И вечность – как кинжал над совестью моей!». Оця здатність відчувати за собою простори історії і разом з тим відповідати перед майбутнім за власну творчість і за мистецтво свого часу були притаманні Валентинові Задорожному – монументалістові й живописцеві. Згадаємо особливість часу, в який випало творити Валентинові Феодосійовичу: мистецький олімп обсіли самовпевнені «метри», які увічнювали образи «вождів» і, маючи за це земні блага, вбачали в цьому гарантії і власного безсмертя. Чесним митцям доводилося протистояти знеціненню мистецьких цінностей, вульгаризації смаку, хапливості, суєтності білямистецьких інтриг. Сенсом життя Валентина Задорожного, його порятунком і панацеєю була творча праця. Працював він у різних жанрах, матеріалах і техніках, але все, що творили його душа і руки – і вітражі, gobелени, різьблені скульптури, живописні полотна, – матиме тривале і щасливе життя. Кожен твір його несе надзвичайно активну енергію талановитого митця і самовідданої людини. Неоцінена за життя його творчість здобуде заслужену славу» [24, с. 176].

Увага приділялася й художникам молодшої генерації сучасного українського образотворчого мистецтва, які у своїх творах мали відобразити «неспокійне життя доби». Їх відчутність у мистецтві, на думку критиків, визначав пошук духовності, що породжував свіжі думки, які «молоді творці переводять у зупинені миттєвості сучасності, дають свої вирішення проблем, що тривожать усіх» [25, с. 205]. Висвітлювалася, зокрема, творчість молодих художників Володимира Кабаченка, Олександра Ройтбурда, Сергія Панича, художників-графіків Олександра Івахненка, Миколи Стороженка [26, с. 206].

У своїй статті «Духовне – мета творчості» («Київ») Ю. Белічко знайомить читачів із творчістю Миколи Компанійця – майстра книжкової ілюстрації і станкової графіки, роботи якого відзначаються неповторністю авторського бачення та національною своєрідністю [27, с. 157].

Аналізуючи на сторінках журналу «Київ» стан сучасної станкової скульптури, М. Безроднова засуджувала поширений у застійні часи підхід до скульптурного мистецтва, коли глядачеві пропонувався готовий взірець – глядача наставляли, заохочували до наслідування, але не до розуміння, не до аналізу. В результаті – надсуб'єктивний об'єктивізм, культ надсоціального оптимізму, емоційна стерильність, що не терпіла подвійності, альтернативності, процесуальності почуттів, не залишала місце для естетичних та інтелектуальних аберацій. При цьому це нав'язувалося як глядачеві, так і самому митцеві [28, с. 174].

На сторінках журналу «Київ» розглядалися і проблеми монументальної скульптури. Про це йдеться у статті Є. Данченка, який з прикрістю констатував, що плідні тенденції проявлялися лише в скульптурі станковій. Зрушення відчувалися лише в тому, що талановиті, яскраві твори дістали право потрапляти на виставки. Що ж до здобутків, які все-таки з'являлися усупереч офіційному неприйняттю у «похмурі» сімдесяті», то вони лишалися невідомими як широкому колу глядачів, так і молодшому поколінню скульпторів. Проте саме ці досягнення, на думку Є. Демченка, могли стати ґрунтом для оновлення пластики, створити плідну культурну ситуацію [29, с.174].

Складовою національного відродження в роки перебудови стала активна пам'яткоохоронна робота. В журналах та інших ЗМІ з'явилися публікації як суто декларативного характеру із закликами охороняти пам'ятки історії та природи, так і наукового, присвячені минулому окремих пам'яток культури, теорії та практиці реставраційної, музейної, пам'яткоохоронної діяльності. Центральне місце серед вітчизняних часописів, що публікували матеріали такої тематики, зайняв інформаційно-методичний щомісячний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури «Пам'ятники України», що виходив з 1969 р., а 1988 р. змінив свою назву на «Пам'ятки України».

Темою статей дедалі частіше ставали пам'ятки минувшини, котрі потребували негайної уваги з боку влади і суспільства – об'єкти, які перебували в аварійному стані й потребували негайної реставрації, та / або об'єкти, пов'язані з історією козацтва, визвольною боротьбою початку ХХ ст., Голодомором 1932–1933 рр., політичними репресіями 1930-х рр., Другою світовою війною тощо.

На сторінках журналу «Київ» В. Вечерський у статті «Звід пам'яток – образ суспільства» піддає критиці саму систему охорони та використання історико-культурної спадщини України: «Здавалося б, так зрозуміло: охороняти пам'ятки історії та культури. Та от біда: згідно з радянським законодавством і на відміну від законодавства інших країн історичний об'єкт визнається пам'яткою за умов, якщо його включають до державних реєстрів, затверджуваних урядом республіки або ж відповідними облвиконками. Результат – на Україні маємо близько 7 тисяч пам'яток архітектури, тоді як, скажімо, у поляків цих пам'яток – 400 тисяч. Невже ми настільки бідніші від наших сусідів? Чи, може, просто не знаємо своїх занедбаних скарбів?»

Розмірковуючи над долею і перспективами збереження національної історико-культурної спадщини, автор публіцистичної статті вважає, що на постав-

лені питання «має відповісти «Звід пам'яток історії та культури України» – капітальне наукове видання енциклопедичного характеру, в якому будуть зібрані точні, науково вивірені відомості про пам'ятки історії, археології, монументального мистецтва, архітектури, що збереглися до наших днів. До нього входять окремі невеликі статті, де, крім фактажу, визначається культурне та історичне значення кожної пам'ятки. Все це ілюструється планами, кольоровими та чорно-білими фотознімками. Слід одразу зазначити, що такі максимально повні наукові видання є в усіх цивілізованих країнах, у тому числі й соціалістичних. Більше того, вся величезна інформація закладена у пам'ять комп'ютерів, і ці банки інформації постійно поповнюються. Щодо нашої країни, то ідея створення такого «Зводу» – запізніла квітка хрущовської відлиги» [30, с. 144–120].

В іншому номері журналу «Київ» цей же автор у статті «Як відродити національну містобудівну культуру» висловлює стурбованість з приводу стану сучасної містобудівної культури, яку він характеризує як «розгул «архітектурно-бульдозерної» стихії, або сліпе «охоронництво», яке також може призвести до деградації міста». Шукаючи відповідь на питання: чи можна побороти це явище, В. Вечерський висловлює переконання в тому, що це можливо «тільки подолавши утилітарний підхід до міста, як до вмістилища сукупності суспільних функцій, створивши умови для культуротворчої праці містобудівника та архітектора. Вже час поставити містобудування та архітектуру у загальний контекст української національної культури. Заради того, щоб усвідомити національну культуру як цілісність. У красному письменстві збережено головне – національну мову. В архітектурі національна мова зникла. Сучасні архітектори на Україні, за словами академіка І. Жолтовського, «уподібнюються папузі, котрий, завчивши чужі слова, повторює їх, не розуміючи сенсу». І справі не зарадять сумнівні спроби «привнести національний дух» шляхом штампування національних орнаментів на залізобетонних панелях. Досить подивитися, як нині забудовуються Чернігів, Київ, Харків, Полтава, Глухів, Броди, Ромни, Луцьк – безліч наших міст і сіл, щоб зрозуміти: це загроза самому буттю нації. Адже архітектура, предметне оточення, просторове середовище впродовж життя впливають на нас підсвідомо, формуючи поведінку, уявлення, стереотипи. Невдалий твір образотворчого мистецтва можна сховати, а куди подітися від повені нікчемної архітектури, на якій печать виродження суспільства?» [31, с. 159].

У культурно-просвітницькій тематиці журналів періоду перебудови поряд із суспільно-політичною проблематикою важливе місце посідають матеріали народознавчої спрямованості. Цікаві з пізнавально-виховної точки зору матеріали про духовну і матеріальну культуру українського народу, особливості його національної ментальності, світогляду, способу життя і виховання з'являються, зокрема, в журналі «Жовтень». У 1988 р. на його сторінках під рубрикою «З книги народних знань» були вміщені такі матеріали, як «Традиційне рільництво. Сійся-родися» С. Павлюка [32, с. 82–84], «Прогнозування погоди. Живі барометри (народні прикмети) Й. Карпіва [33], «Народна медицина. Аір, татарник, лепеха, шувар» З. Болтаровича [34, с. 57–59], «Рецепти наших бабусь. Хліб наш насущний» Т. Гонтар [35, с. 7-72]. У 1991 р. на сторі-

нках журналу, який уже мав назву «Дзвін», побачила світ праця А. Данилюка «Українська хата» [36, с. 129–136].

Популярністю серед читачів користувалися матеріали відомого народознавця Вадима Скуратівського під рубрикою «Народний агрокалендар», зокрема: «Сонце на літо, а зима на мороз...», які публікував в усіх номерах впродовж 1990 р. журнал «Вітчизна» [37, с. 184–186].

Таким чином, ще одним важливим досягненням української журнальної публіцистики часів перебудови стало зростання уваги громадськості до української культури, бажання дослідити її історію, самобутність і місце у матеріальній та духовній спадщині людства.

Закономірно, що центральне місце серед проблем української культури, які обговорювалися, зайняли рідна мова та література. Активними учасниками діалогу навколо цих питань стали письменники, мовознавці, літературні критики та ін.

Значну увагу вітчизняні часописи приділяли українізації освіти та ролі школи в процесі національного відродження. Дописувачі підтримували ідею викладання українською мовою у закладах освіти, а також урахування традицій етнопедagogіки.

Не залишалися поза увагою журнальної публіцистики питання історії України, відновлення імен замовчуваних або репресованих літераторів і митців. Зрештою, в полі зору вітчизняних часописів другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. перебувала пам'яткоохоронна робота, сюжети, присвячені минулому окремих пам'яток культури, теорії та практиці реставраційної, музейної, пам'яткоохоронної діяльності.

Поряд із суспільно-політичною проблематикою у культурно-просвітницькій тематиці журналів періоду перебудови важливе місце посідали матеріали народознавчої спрямованості. Матеріали про духовну і матеріальну культуру українського народу, особливості його національної ментальності, світогляду, способу життя і виховання з інтересом сприймалися читацькою аудиторією.

Джерела та література:

1. Дзюба І. Історія наша триває... / І. Дзюба // Золоті ворота. – 1991. – № 1. – С. 3–15.
2. Діалог продовжується // Жовтень. – 1989. – № 1. – С. 114.
3. Мельник Я. Українці – європейська нація? / Я. Мельник // Київ. – 1990. – № 5. – С. 138–143.
4. Ротач П. «Українці – європейська нація?». Відгуки / П. Ротач // Київ. – 1990. – № 11. – С. 114.
5. Зейкан Я. «Українці – європейська нація?». Відгуки / Я. Зейкан // Київ. – 1990. – № 11. – С. 115.
6. Перебудова: слово і справи // Вітчизна. – 1987. – № 12. – С. 163.
7. Погрібний А. Де ж він, «струс просвітлення»? / А. Погрібний // Вітчизна. – 1987. – № 12. – С. 164.
8. Гордосевич Г. Краще талановита помилка, ніж ремісницька удача / Г. Гордосевич // Вітчизна. – 1987. – № 12. – С. 168.

МАТЕРІАЛИ ІІІ-ОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

9. Рубчак Б. Бо в нас немає часу. Роздуми над сучасною молододу українською поезією / Б. Рубчак // Київ. – 1990. – № 8. – С. 101–108.
10. Герасимчук Л. Реставрація витоків / Л. Герасимчук // Вітчизна. – 1990. – № 3. – С. 161–166.
11. Войтович Л. Українські князі / Л. Войтович // Київ. – 1991. – № 5. – С. 149.
12. Болабольченко А. «Цей бенкет смерті в образі життя» / А. Болабольченко // Вітчизна. – 1991. – № 8. – С. 141–151.
13. Черненко Н. Аго-ов! Критики! / Н. Черненко // Вітчизна. – 1991. – № 12. – С. 152–157.
14. Косів М. Борги перед народом / М. Косів // Жовтень. – 1989. – № 6. – С. 105–116.
15. Пономарів О. Коли ж скресне крига? Українська мова на рідній землі / О. Пономарів // Київ. – 1990. – № 1. – С. 139–144.
16. Морозюк В. Як рубали наш національний корінь / В. Морозюк // Дзвін. – 1991. – № 1. – С. 79–88.
17. Єфремов С. У боротьбі за освіту / С. Єфремов // Київ. – 1990. – № 11. – С. 120–134.
18. Карпів Й. Живі барометри (народні прикмети) / Й. Карпів // Жовтень. – 1988. – № 3. – С. 108–110.
19. Косів М. Віч-на-віч з Кобзарем / М. Косів // Жовтень. – 1989. – № 3. – С. 106–117.
20. Шевченкіана Володимира Лупійчука // Київ. – 1988. – № 3. – С. 176–177.
21. Бугаєнко І. Шевченківська серія Василя Лопати / І. Бугаєнко // Вітчизна. – 1989. – № 3. – С. 204.
22. Українське бароко. Круглий стіл журналу «Дніпро» // Дніпро. – 1991. – № 2. – С. 90–105.
23. Возіянова І. Олександр Сиротенко – живописець, рисувальник, вчитель / І. Возіянова // Вітчизна. – 1990. – № 1. – С. 204–206.
24. Брюховецька Л. «Своє відстояти плідно і гордо...» / Л. Брюховецька // Київ. – 1990. – № 2. – С. 176.
25. Сизоненко І. В чисельнику – троє, в знаменнику – людство / І. Сизоненко // Вітчизна. – 1990. – № 7. – С. 205–206.
26. Музиченко С. Осяяний думами великого Кобзаря / С. Музиченко // Вітчизна. – 1989. – № 11. – С. 206–208.
27. Белічко Ю. Духовне – мета творчості / Ю. Белічко // Київ. – 1990. – № 7. – С. 157–160.
28. Безроднова М. Сучасна станкова скульптура. Від героїчного до пародійного / М. Безроднова // Київ. – 1990. – № 5. – С. 173–175.
29. Демченко Є. Гідність майстра / Є. Демченко // Київ. – 1990. – № 1. – С. 174–176.
30. Вечерський В. Звід пам'яток – образ суспільства / В. Вечерський // Київ. – 1991. – № 1. – С. 114–120.
31. Вечерський В. Як відродити національну містобудівну культуру? / В. Вечерський // Київ. – 1991. – № 10. – С. 159–165.
32. Павлюк С. Традиційне рільництво. Сійся-родися / С. Павлюк // Жовтень. – 1988. – № 5. – С. 82–84.
33. Карпів Й. Живі барометри (народні прикмети) / Й. Карпів // Жовтень. – 1988. – № 3. – С. 108–110; № 5. – С. 70–72; № 7. – С. 75–77.
34. Болтарович З. Народна медицина. Аір, татарник, лепеха, шувар / З. Болтарович // Жовтень. – 1988. – № 4. – С. 57–58.
35. Гонтар Т. Рецепти наших бабусь. Хліб наш насущний / Т. Гонтар // Жовтень. – 1988. – № 7. – С. 70–72.
36. Данилюк А. Українська хата / А. Данилюк // Дзвін. – 1991. – № 4. – С. 129–136.
37. Скуратівський В. Народний агрокалендар. Сонце на літо, а зима на мороз / В. Скуратівський // Вітчизна. – 1990. – № 12. – С. 184–186.

УДК 94(477:438) «1956-1970»

Ірина СТАДНИК,
кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету
Наталія ПАРНАЧОВА,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Черкаської спеціалізованої школи I–III ступенів № 3
Черкаської міської ради Черкаської області

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В ПОЛЬСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 50–60-Х РР. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ТИЖНЕВИКА «НАШЕ СЛОВО»)

Вагомим чинником, який вплинув на взаємовідносини українського та польського населення в Польській Народній Республіці окресленого періоду, стала політика своєрідного «приведення у відповідність територіальних меж та етнічного складу населення», коли внаслідок радянсько-польського договору українці, що проживали на польській території, були депортовані до УРСР силоміць. Наступним кроком стала та сумнозвісна операція «Вісла» в 1947 р., коли під приводом підтримки українським населенням діяльності УПА воно було примусово переселене на північні та західні території ПНР. Декрет Державної Ради від 27 липня 1947 р. передавав у державну власність усе залишене українцями майно, що фактично для українських переселенців закривало шлях повернення додому.

На нових територіях українців розміщували розпорошено. Влада слідкувала, щоб частка українців не перевищувала десяти відсотків від місцевого населення, щодо них проводилася асиміляційна політика, яка передбачала заборону української мови, греко-католицького віросповідання, національних традицій тощо. Опинившись супроти волі на нових територіях, українське селянство (а воно становило дев'яносто п'ять відсотків від усіх переселених) страждало найбільше, оскільки було переселене напередодні жнив, не мало змоги отримати розраду з боку церкви, не могло відзначати традиційні свята. За таких умов українська діаспора протягом майже десятиріччя мала два шляхи: або асимілюватися з місцевим польським населенням, або вести культурну діяльність підпільно, що й сталося.

У квітні 1952 р. ЦК ПОРП видав постанову, яка б мала поліпшити життя українців, тобто забезпечити переселених селян фінансовою допомогою та створити можливість навчання українською мовою. У більшості випадків документ не був реалізований, оскільки місцева влада не мала на це бажання та подекуди всіляко протидіяла, що було викликане невизнанням українців як окремого етносу з власними культурно-освітніми потребами. На хвилі лібералізації найбільш свідомі та активні представники української діаспори на сто-

рінках тижневика мала змогу звертатися із закликом відстоювати свої права та не боятися переслідувань: «Шановні громадяни. Ви всі повинні зрозуміти – нема чого боятися. Минуле поволі проходить в забуття. ПНР стала на шлях повної демократизації життя. Це відноситься і до свободи слова. Кожний вільно може висловитися чи то усно, чи на папері. Нема потреби маскуватися, вживати анонімного методу при висловлюванні своїх думок в дописах» [1].

Саме ж польське населення розділилося на два умовні табори – прихильників та противників української інтеграції в польське суспільство. Позиція представників обох цих таборів знайшла своє висвітлення на сторінках тижневика «Наше слово». Позицію частини польського суспільства, що позитивно ставилася до переселених українців, відображає наступний допис: «День 13.01.1957 р. мешканцям Урова і навколишніх сіл приніс немало радості і атракції. Склалося на це передовсім виступи шкільних дітей. ... Вже сам початок зробив на присутніх велике враження. На сцені показуються діти в вишиваних сорочках, співають то польські, то українські пісні. ... Треба підкреслити, що місцеві поляки не дивились на це все, як подекуди буває вовком, навпаки, пригадую слова гром. Дзурдзі і Яскут, які сказали: «направде ваше п'яні саме задзвіяйонце і пенкіє, цхеми їх слишень ченсьцей і венцей». Я говорив ще з багатьма іншими поляками, і всі вони висловлювались про наші пісні і мову позитивно. Вони казали, що хочуть з українцями жити в «приятні» і «посонседзку» так як жили досі» [2].

Натомість ставлення переважної більшості поляків можна зрозуміти з опублікованого в тижневику «Наше слово» виступу українця Михайла Боднара, який у 1947 р. був виселений з Ряшівщини, на громадських зборах, присвячених розгляду кандидатів на посади послів: «Пора вже покінчити з невлавним відношенням поляків до українців – сказав він. – Українці, як громадяни Польщі, виконують добре всі свої громадські обов'язки і мають право жадати рівноправного трактування. Пора вже покінчити з показування пальцем – тен ест українец». Багато людей ще хотіло говорити, але деякі поляки не дали їм висловитись. Гром. Владислав Зеленський з колонії Попелено, як ошпарений, почав на весь голос кричати: «Досить вже! Вам українцям, і так за добре ведеться. Ви дістали беззворотну позику, якої ми не отримали, а вона нам в першу чергу належала. Ми боролись за Польщу і що ми вибороли. За те, що ви проти нас боролись, тепер анте більші права, ніж ми. Їдь те собі на Схід і там будуйте свою Україну». І так ці збори закінчились. Нам, українцям пригадали заподіяні давно кривди і тяжко стало на серці, що так трактується нас ще й тепер. Коли вже вказали нам на Схід і там радять будуватись, то сердечно прошу Редакцію поінформувати та вказати місце, де б могли ми залагодити справу свого повороту» [3].

Водночас частина переселених українців досить швидко асимілювалася та відмовлялася ідентифікувати себе як український етнос, що також зайвий раз давало привід польському населенню зневажати українців. Зазвичай це стосувалося молоді: «Не на те ми, мовляв приїхали здобувати вищу освіту, щоб ба-

лакати на українські теми. З приємністю забувають чиї вони діти і хто їх батьки. Якомога втікають від хлопців, які своїм виглядом пригадують їм, що їх батьки все ж таки українці» [4].

Отже, взаємодія українців з місцевим польським населенням в окреслений період формувалася за складних умов. Різні ступені адаптації українців до іноетнічних умов зумовлювали різні рівні прийняття нових реалій місцевим населенням із переважанням негативного ставлення поляків до нових співгромадян.

Джерела та література:

1. Карпатюк І. Дещо про анонімні листи / І. Карпатюк // Наше слово. – 1957. – № 5. – С. 4.
2. Більше таких зустрічей // Наше слово. – 1957. – № 5. – С. 6.
3. Кореспондент. Антиукраїнський вибрик Зелінського // Наше слово. – 1957. – № 5. – С. 6.
4. Вальковська О. Шануймо свої традиції / Ольга Вальковська // Наше слово. – 1957. – № 23. – С. 6.

УДК 94(477): 334.722

Віктор ШПАК,
*доктор історичних наук, професор кафедри видавничої справи
Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка*

ЗАРОДКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Становлення в Україні малого та середнього бізнесу – необхідного елемента повноцінного ринку й механізму його саморозвитку – процес складний і суперечливий. З одного боку, він визначається широким спектром факторів, насамперед економічного й політичного характеру, які до того ж самі зазнають змін у процесі суспільної трансформації, залежить від загальних тенденцій її соціально-економічних складових. При цьому сама національна економіка перебуває у процесі становлення, адже до 1990-х років її можна розглядати лише в контексті «єдиного народногосподарського комплексу СРСР», а не як окрему господарську одиницю. З іншого боку, наслідки економічних перетворень, і це характерно для всіх постсоціалістичних країн, адекватні глибині політичні перетворення. Вони залежать від якісних показників становлення демократичних інститутів – громадянського суспільства, правової захищеності громадян і усіх форм власності тощо, адже за своєю суттю ринкові механізми є демократичними і повноцінно можуть функціонувати лише за демократичного політичного режиму.

Сфера малого бізнесу є, насамперед, «народна сфера». Адже більшість населення країни тією чи іншою мірою до неї причетна. Можна стверджувати,

що він і найтриваліший у часі, адже підприємницька ініціатива потенційно відкладалася у генетичному коді індивідуально-групової ментальності українського народу впродовж багатьох століть.

Ментальність визначається тим спільним, що є основою свідомого й підсвідомого, логічного й емоційного є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій [1, с. 522–525]. Формуючись у конкретному географічному середовищі, її якісні ознаки кристалізують наявні політичні інститути, соціальні структури суспільства, культура, традиції. Водночас ментальність сама є активним фактором суспільного розвитку.

Суттєво деформувала український національний характер багатовікова відсутність власної держави, зумовивши насамперед гіперболізацію зовнішніх чинників у соціальній психології. Звідси – примирення з повсякденними негативними явищами, надтерпеливість, відсутність здорових амбіцій, дистанціювання від особистої відповідальності. Відчутно негативний відбиток на культуру, традиції й побут українців наклала тривала роз'єднаність українських земель, що визначило таку болючу рису національного характеру як відсутність почуття національної єдності, регіональну психологічно-ціннісну строкатість. При цьому цілеспрямоване нищення і денационалізація української еліти, її домінуючий конформізм суттєво звужували коло генераторів національних філософських ідей, творців самобутньої української культури, політичних лідерів та народних провідників. Все це посилювало консервативність української ментальності як своєрідний засіб захисту набутих національних цінностей від насаджуваних зовнішніх впливів, проте поглиблювало й недовіру до власної еліти.

Тривале функціонування в Україні господарської системи на основі кріпосної повинності згуртовувало людей для відстоювання своїх прав, прив'язувало їх до конкретної місцевості, формувало цінності домінування колективних інтересів, непротиставлення себе іншим. Але, у свою чергу, кріпосництво, поєднане з іншими факторами, спричинило повільні темпи економічного розвитку, відставання від Заходу, переважання аграрного виробництва, концентрацію українського населення в сільській місцевості. Все це об'єктивно сіяло зерна деякої меншовартості в соціальній свідомості.

Відчутні корективи в українську ментальність привнесла радянська дійсність. Десятиліттями тоталітарна економічна і політична централізація вибивала з генетичної свідомості у більшості співгромадян поняття й традиції ринкового устрою, відкритого суспільства та демократії взагалі. Учені Національного інституту стратегічних досліджень, при виявленні основних рис ментальності «радянської людини», в першу чергу акцентують увагу на пасивності особи, відсутності волі до поліпшення життя власними силами; відчутті власної неспроможності до активної діяльності через некомпетентність та непрофесіоналізм, зворотним боком чого виступає невмотивована амбіційність та хамство; наголошують на патерналізмі – звичці перекладати на владу вирішення проблем; на безпорадності – надії на зовнішню допомогу у їх вирішенні [2, с. 35].

Реформування суспільства – процес завжди складний. Запорука успіху модернізації, як свідчить світова практика, криється у спроможності народу синтезувати чужі здобутки з власними традиціями. Тобто, новітні ідеї повинні легко і безболісно усвідомлюватися у суспільстві, органічно продовжувати і розвивати віками усталені національні традиції.

Підприємництво на території України походить від купців за часів Рюрика, які на власний страх та ризик, на підставі свого майна та інтуїції налагоджували торгові зв'язки з Візантією, Прибалтикою, азійськими країнами тощо. Згодом воно поступово переноситься і всередину країни, спочатку у сферу торгівлі, пізніше у виробництво. Чимало вчених наводять факти про плідні торгові зв'язки України в X–XIII ст. із Західною Європою, зокрема, Польщею, Скандинавією, Францією та ін. У ранньофеодальний період купці, або як їх тоді називали «гості», займалися в основному зовнішньою торгівлею [3; 4; 5].

Значної регламентації торговельної діяльності зазнала Україна з боку поляків, під час перебування у XIV–XVI ст. у складі Литовсько-Польської держави. Охороняючи інтереси своїх «підприємців», король Казимир закриття шлях в Україну іноземним купцям. Право на торгівлю в Україні мали лише поляки [5, с. 371].

У XVII ст., звільнившись від підпорядкування Польщі, відновилися торговельні зв'язки з Заходом, розширилися економічні контакти з Кримом та чорноморсько-дунайськими країнами [4, с.181].

Промисловість «народжується» у роки правління Петра I (кінець XVII – початок XVIII ст.). Саме цей період нерідко називають періодом становлення підприємництва. Для України, яка на той час уже була у складі Російської держави, пригнічення підприємницької діяльності з боку Польщі змінилося домінуванням російських підприємців. Петро I ввів обмеження для України щодо імпорту найбільш важливих товарів. Привілеї в торгівлі мали росіяни та німці [4, с.187; 6, с. 273–286].

Перші об'єднання підприємців почали активно створюватися на початку XIX ст., з'явився перший комерційний банк у Санкт-Петербурзі, розпочалась реконструкція важкої промисловості із залученням іноземного капіталу. Поштовхом до цього став Указ царя Олександра I «О вольных хлебопашцах», яким дозволялося селянам викупати волю і землю [7] Стимулювало розвиток підприємництва й скасування кріпосного права 19 лютого 1861 р. Але напередодні цього визначального акту у Росії вже було 128 акціонерних товариств, із капіталом 256 млн руб., понад дві сотні заводів з кількома десятками тисяч працюючих. Цього ж року у Санкт-Петербурзі відкрився перший на теренах Росії приватний комерційний акціонерний банк. У 1870 р. відбувся Всеросійський з'їзд фабрикантів і заводчиків. У 1886 р. було прийнято закон, що регламентував відносини між підприємцями і робітниками, який відповідав усім вимогам міжнародного права. У 90-ті роки XIX ст. у країні була створена потужна індустріальна база підприємництва [8, с. 58–61].

У першому десятиріччі ХХ ст. підприємництво в Росії стало масовим явищем, створювалися трести, синдикати, картелі. Але ці позитивні тенденції перервалися Першою світовою війною, а, згодом, «Жовтневим» переворотом, Громадянською війною. Під час НЕПу вільне підприємництво почало відроджуватися, а з 1929 р. – згорнуто і оголошено забороненим. Але його елементи завжди існували і в умовах радянської економіки. Згадаймо невеличкі чоботарські «курятнички», чи кузні, чи «шабашки, чи «фермерів» присадибних ділянок... – всі вони були на той час сферою малого бізнесу, що просто танув порівняно з величиною народної власності на засоби виробництва і розподілу. Цікавим є ставлення звичайних людей до такого виду бізнесу. Якщо не бути заангажованими, то ми маємо визнати, що із задоволенням несли свої черевики до «будки дядька Ізі» і були впевнені, що робота буде виконана вчасно і якісно – і це за умови достатньо розгалуженої системи державних майстерень. Або згадаймо недільні «походи» по картоплю на базар, а не до державного овочевого магазину, хоча в ньому все було дешевше. От тільки смаженої картоплі з кілограма базарної виходило значно більше, ніж з магазинної. У людей, особливо в молоді, протягом тривалого часу формувався подвійний стандарт: з одного боку – домінуюча розбуджена генетична колективістська солідарна свідомість, з іншого – абсолютно кулуарна, сімейна, індивідуалістська. Пізніше саме молодь започаткувала і реалізувала на початку 1980-х ідею комсомольських молодіжних колективів, молодіжних творчих колективів, що пізніше спричинилося кооперативному рухові. Узаконені ТМК (тимчасові молодіжні колективи) – це ще не підприємства з приватною власністю, а колективні об'єднання, що створювалися для втілення певних програм, вирішення конкретних завдань. Єдина відмінність – зароблені гроші розподілялися без втручання держави.

Виникали посередницькі організації, які займали нішу між замовником і виконавцем. Ці організації нічого не виробляли, але отримували чималі гроші. І це у той час, коли суспільство будь-який перепродаж називало спекуляцією і карало за такі дії. І тут слід наголосити, що така схема правил, традицій, законів була глибоко укорінена у свідомості як реалізований елемент генетичних звичаїв і підтримувалася більшістю населення. Спекулянт – одне з найобразливіших слів того часу.

Початковим періодом поступової легалізації підприємництва і створення правової бази його становлення можна вважати перебудовний період. Системна криза «планового соціалізму», безпосереднім результатом якої став і розпад СРСР, мала насамперед економічні передумови. Тому не випадково, що одним з перших гасел перебудови було «прискорення», в першу чергу, прискорення економічного розвитку. Однак намагання покращити економічну ситуацію, не міняючи самої суті непридатного до саморозвитку планового командно-адміністративного господарювання, було приречено. Тривала криза все глибше охоплювала господарський організм наддержави. Попри всі намагання офіційної статистики показати позитивні зрушення, економічні показники де-

далі погіршувалися. Аналізуючи урядову економічну політику перебудовчого періоду, слід відзначити її непослідовність і навіть, певною мірою, суперечливість, що також відіграло не останню роль у подальшому поглибленні кризових тенденцій в економіці. Наприклад, у травні 1985 р. розпочалася реалізація Постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо подолання пияцтва та алкоголізму». Її результати – вирубка виноградників; поширення наркоманії, самогоноваріння; смерть тисяч людей через вживання сурогатів; мільярдні втрати бюджету тощо. У травні 1986 р. ЦК КПРС посилив боротьбу з «нетрудовими доходами» – перемірювалися і руйнувалися дачні будівлі, що перевищили нормативи; переслідувалися люди, які «підзаробляли», надаючи іншим свої послуги; накладалися штрафи на бабусь, котрі продавали результати своєї праці на овочевих базарах тощо. Проте вже за півроку, у листопаді 1986 р., було ухвалено протилежний за змістом Закон СРСР «Про індивідуальну трудову повинність», який, хоча й частково, але легалізував приватну ініціативу. Однак, межі легального приватного сектора охоплювали не більше трьох десятків найменувань (в основному, у сфері громадського харчування). Підприємці обкладалися 65 %-им податком. Фактично була відсутня система кредитування, а приватний сектор часто слугував для «відмивання тіньового капіталу». І все ж це вже був реальний крок вперед, перший крок до ринку, своєрідна школа вільного підприємництва в системі командної економіки. Так, наприкінці 1980-х років у вітчизняних кооперативах працювало понад 700 тис. осіб. Кооперативи виробляли товари та надавали послуги на суму майже 5 млрд руб. Близько 70 % кооперативного обігу спрямовувалося на обслуговування потреб населення, близько 30 % – державних підприємств [9, с. 16–20].

Але було б невірним вважати, що розвиток нових кооперативів відбувався безпроблемно. Ривок цього сектора – з різким ростом обігу коштів, що йшли поза контролем держави, викликав у певних категорій громадян, особливо партійних функціонерів, деяких керівників уряду, офіційних фінансистів, бажання обмежити, поставити під контроль доходи (прибуток) кооператорів. Слід також зауважити, що більшість тогочасних кооперативів було створено «усередині чи при» державних підприємствах, науково-дослідних чи проектних організаціях. Значну частину своєї продукції і послуг кооперативи за договорами реалізовували державним підприємствам і установам. Останні розраховувалися з фондів, утворених відповідно до обраної моделі госпрозрахунку, у безготівковій формі розрахунків, не торкаючись власних фондів оплати праці і преміювання. Природно, що кооперативи одержували за виконану роботу кошти, які дозволяли стимулювати своїх працівників за якість продукції і терміновість роботи на більш високому рівні, аніж на держпідприємствах.

Новий етап перебудовчої економічної трансформації був пов'язаний зі спробою якимось вдихнути життя у державні підприємства, надавши їм можливості певних самостійних дій за умови збереження централізованого директивного планування. Цей поворот економічної політики отримав санкцію на червневому (1987 р.) пленумі ЦК КПРС і юридичне оформлення у Законі СРСР

«Про державне підприємство». Ступінь свободи підприємств визначався так званими трьома горбачовськими «С» – самостійність, самоврядування, самофінансування. З часом набрали чинності й інші партійно-урядові постанови, які надавали право державним підприємствам самостійно планувати виробничу діяльність, хоча й у межах запропонованих, але не директивно нав'язаних галузевим міністерством цифр, а також можливість укласти контракти з поставальниками і споживачами, прямі контакти з іншими підприємствами, а в окремих випадках – з іноземними компаніями. У народному господарстві відбувалися якісні структурні зміни. Створювалися асоціації, концерни, спільні з іноземними фірмами підприємства. Наприклад, якщо останніх у 1988 р. налічувалося 8, у 1989 р. – 75, то вже у 1990 р. – 156 [9, с. 21] Однак, попри окремі позитивні організаційні зрушення, спостерігалось посилення негативних тенденцій, насамперед, на товарному ринку. Так, на більшість товарів народного вжитку та послуги уже в першому півріччі 1990 р. ціни зросли на 2,6 % (на непродовольчі товари – на 6 %). У стані тотального дефіциту перебувало близько 1 200 асортиментних товарних груп. Інфляція сягнула 11 % [9, с. 21] Водночас, отримавши деяку самостійність, держпідприємства почали ухилятися від виробництва «нерентабельної» продукції, що для планової економіки ставало катастрофою, поглиблювало процеси розбалансування народного господарства, створювало дефіцит держбюджету, неконтрольоване зростання незабезпеченої товарами та послугами зарплатні.

У середині 1989 р. наявність кризи стала очевидною. Уряд почав робити спроби економічного реформування країни. Було взято курс на роздержавлення економіки, плюралізм форм власності тощо. Спеціальна урядова комісія з реформи на чолі з академіком Л. Абалкіним розробила програму поступового переходу до ринку під жорстким контролем держави, проте Верховна Рада СРСР її відхилила як неприйнятну через необхідність підвищення цін для населення. Паралельно з урядовою комісією діяла група економістів під керівництвом академіка С. Шаталіна, яка підготувала альтернативний, ще радикальніший варіант програми переходу до ринкових відносин за 500 днів. Однак її не підтримав ініціатор перебудови М. Горбачов. Тим часом уряд М. Рижкова, припинивши будь-які реформаторські зусилля, підготував п'ятирічний план на 1991–1995 рр. на традиційних планово-директивних засадах. Кінцевий (компромісний) варіант узгодженого документа виявився неефективним, будучи своєрідним симбіозом попередніх варіантів з переважанням директивних методів. А в умовах розпаду командної економіки директиви центральних господарських органів уже не діяли. Державний план втратив значення директивного документа. Наддержаву, яка прогресуюче розколювалася по кордонах союзних республік, охопив економічний параліч. Знецінення рубля призвело до істотного падіння реальної заробітної плати та соціальних виплат. Деформувався весь виробничий цикл, в економіці домінували бартерні відносини.

Проте, незважаючи на очевидну негативну соціально-економічну картину, саме в перебудовчий період було закладено фундамент правової бази підприє-

мництва. Держава почала змінювати систему права, а отже, змінювати й межі свободи кожного, визначила кордони ліберального втручання в певні економічні сфери (насамперед у сферу малого бізнесу).

Зміни у Західній Європі, «привідкриття» кордонів ЄС, можливість практично вільних поїздок до найближчих сусідів, країн колишнього соцтабору, надихало пересічних громадян, спонукало до вигідної торгівлі з іноземцями, до так званого «човникового бізнесу», що, безумовно, також сприяло посиленню розриву з етикою солідарності, із загальними цілями і колективізмом. Молоді «бізнесмени» масово виривалися, вивільнялися з-під мороку застарілих традицій. Вони починали створювати свої угруповання, свої мережі взаємодії, розгалужені структури в усій країні.

Сукупність дій людей, які виривались зі звичної системи, зробила внесок, хоча й не свідомо, в розбудову більш складного і більш суцільного порядку, що вийшов за рамки її власного світогляду або світогляду сучасників. Колективістські звичаї почали ставати на заваді, суперечити цілям індивідуалістів або малих груп, що заохочувало до розвитку індивідуальної ініціативи. Почала створюватися система приватних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств тощо.

Джерела та література:

1. Бойко О. Д. Історія України : підруч. / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2014. – 720 с.
2. Власик О. Людський вимір : реалії та перспективи України / О. Власик, Б. Парахонський, С. Пирожков // Політика і час. – 1995. – № 2. – С. 33–36.
3. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко ; за ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
4. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т., Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 608 с.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т., т. 1. До середини XVII століття / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 640 с.
6. Стецюк Є. Соціально-економічний розвиток і політичне становище України після «восєєдинення» з Росією. Історія Укр. РСР / Є. Стецюк. – К. : Либідь, 1953. – С. 273–286.
7. Алхазашвили Д. Начало правления Александра I [Электронный ресурс] / Д. Алхазашвили // История России : [сайт] / Российская империя. – Режим доступа : <http://www.rusempire.ru/istoriya-rossiyskoy-imperii/nachalo-pravleniya-aleksandra-i.html> (25.05.14).
8. Рака Ю. І. З історії підприємництва / Ю. І. Рака // Підприємець. – 1992. – № 1–2. – С. 58–61.
9. Алексеев Ю. Україна на зламі історичних епох / Ю. Алексеев, С. Кульчицький, А. Слюсаренко. – К. : ЕксОб, 2000. – 296 с.

Яніна ФЕДОРЕНКО,

*доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Розвиток аграрного сектору економіки – один із пріоритетних напрямів внутрішньої політики України. Варто зазначити, що реформування аграрного сектору триває вже майже тридцять років, оскільки країна прагне перетворитися на впливового гравця світового аграрного та продовольчого ринків, зайнявши провідне місце у торгівлі зерновими та олійними культурами, експортуючи при цьому значні обсяги соняшникової олії та молочної продукції.

Проведення реформ у сільськогосподарському секторі потребувало теоретичного та історичного підґрунтя. Це і спричинило появу низки публікацій відомих українських науковців, насамперед економістів та істориків.

Велика увага науковців була зосереджена саме на проведенні аграрної реформи. Вчені по-різному бачили і саму реформу, і її завдання, і наслідки проведення. Економісти В. В. Юрчишин (автор понад 500 фундаментальних наукових праць з проблем аграрної політики, переходу аграрної сфери України до ринкової економіки, історії аграрної економіки України) та О. М. Онищенко дотримувалися думки, що аграрна реформа – це здійснення соціально-економічних перетворень у продовольчому секторі економіки, в першу чергу – в сільському господарстві, які можна розглядати загалом як найбільш суттєву складову сучасної аграрної політики [1]. Відомий вчений-економіст П. Т. Саблук, котрий присвятив багато праць становленню сучасної системи агровиробництва [2], вважав, що аграрна реформа не може здійснюватися відірвано від реформування економіки країни в цілому. Тобто вона перебуває під постійним впливом інших складових і сама певною мірою на них впливає. М. Й. Малік стверджував, що завдання аграрної реформи полягає у забезпеченні продовольчої безпеки країни і конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світовому ринку [3].

Заслуговує також на увагу науковий доробок доктора економічних наук І. І. Лукінова. Його праці носять теоретико-проблематичний характер. У них висвітлюються питання про роль реформування форм власності та господарювання у виході з кризи при переході до ринкових відносин у сільськогосподарському виробництві, особливості утвердження багатокладності в агропромисловому комплексі, організацію сільськогосподарського виробництва на основі поєднання багатоманітності форм власності та господарювання.

Вивченню питань щодо трансформацій у аграрному секторі та формування його нового власника присвячено й декілька наукових праць економіста-

аграрника І. Ф. Баланюка. У його монографії «Реформування в аграрному секторі регіону» [5] на основі науково-практичного вивчення особливостей реформування аграрних відносин в Івано-Франківській області (одного з найбільш специфічних природних і соціально-економічних сільськогосподарських регіонів України) досліджено питання реформування з урахуванням особливостей земельних і майнових відносин власності, формування фермерського укладу, створення приватних агроформувань з орендними відносинами, розвитку підсобних господарств населення.

Серед істориків вагому роль у дослідженні становлення аграрного сектору відіграли наукові розвідки Л. Ю. Беренштейна та П. П. Панченка.

Зокрема, Л. Ю. Беренштейн основну свою увагу приділив вивченню питань, що стосувались умов забезпечення інноваційного розвитку аграрного комплексу України, а також історіографії проблеми, аграрній проблематиці в документах політичних партій та рухів України, еволюції аграрної освіти та науки в Україні в контексті глобалізаційних процесів [6].

У наукових роботах ще одного історика-аграрника – П. П. Панченка – визначені проблеми сільського господарства перехідного часу (від планово-командного господарства до ринкового) та пошук шляхів виходу з перманентної кризи аграрного сектору. На думку автора, головними проблемами розвитку села даного історичного періоду стало те, що агропромисловий комплекс недостатньо врегульований нормативно-правовими актами, а отже – земля втрачає цінність для селян та стає об'єктом безгосподарності. Сільське господарство у середині 1990-х рр. продовжувало і надалі розвиватися екстенсивним шляхом. Гостра демографічна криза, надзвичайно високий рівень урбанізації сільського населення, втрати селом висококваліфікованих трудових та виробничих резервів, екологічні проблеми та негативні наслідки нераціонального природо користування [7] – все це реалії господарства України, які потребують негайного вирішення.

У дослідженнях П. П. Панченка кінця ХХ ст. формується головне положення його багаторічної діяльності, яке коротко можна сформулювати так: «Розвиток села є чи не найважливішою проблемою українського державотворення, оскільки тільки завдяки селу в бурхливих подіях української історії ХХ ст. була збережена національна українська мова, національна культура та традиції» [8]. Шляхом виходу з кризи сільського господарства України, на думку вченого, є інтеграція промислового сектору та сільськогосподарського виробництва в сукупності із об'єднанням праці простого селянина та цілеспрямованої аграрної політики держави.

Розпочинаючи з другої половини 1990-х років, з'являються колективні монографії, присвячені перетворенням в аграрному секторі України. Їхні автори не тільки визначили суть, напрями та шляхи здійснення реформ в аграрному секторі економіки сучасної України, але й з'ясували їхні політичні та соціально-економічні наслідки для українського села. Досить актуальними стали колективні монографії, написані плеядою відомих українських істориків «Україна на зламі

історичних епох (формування нових виробничих відносин в аграрному секторі економіки сучасної України (1991 – 2000 рр.))» [9] та «Українське село у 20–90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис)» [10].

Цінною також є робота плеяди провідних дослідників «Історіографія, методологія та джерельна база досліджень аграрних відносин в Україні у другій половині ХХ століття» [11]. Її автори: Л. Ю. Беренштейн, С. В. Кульчицький, П. П. Панченко, С. С. Падалка, С. М. Живора, В. В. Корнієнко, Н. В. Скляр, Н.В. Тарасенко – на засадах історизму проаналізували й оцінили актуальність, новизну, об'єктивність висвітлення у працях українських істориків, економістів, вчених-аграріїв суспільно-політичних і соціально-економічних процесів в українському селі у другій половині ХХ ст. Ними також було визначено суть, напрями та шляхи здійснення реформ в аграрному секторі економіки сучасної України (зміни у виробничих відносинах у сільському господарстві, що відбулись внаслідок реорганізації колективних сільгоспприємств), а також сформульовано рекомендації щодо методології та джерельної бази досліджень аграрних відносин у сучасній Україні.

Таким чином, можна стверджувати, що історіографічні розвідки українських вчених надають дослідникам важливу й корисну інформацію, допомагають простежити процес реформування аграрного сектору та зробити аргументовані висновки для власних досліджень.

Джерела та література:

1. Юрчишин В. В. Аграрна реформа: суть і особливості розвитку / В. В. Юрчишин, О. М. Онищенко ; ред. П. Саблука та В. Юрчишина // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. – К. : Освіта, 1996. – С.191–224.
2. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – К., 2005. – №11. – С. 4–12.
3. Малік М. Й. Реформування власності і реструктуризація підприємств АПК / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2007. – №11. – С. 9–13.
4. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ століття) / І. І. Лукінов. – К.: Наукова думка, 1997. – 455 с.
5. Баланюк І. Ф. Реформування в аграрному секторі регіону / І. Ф. Баланюк.– К. : ІАЕ УААН, 1999. – 270 с.
6. Беренштейн Л. Ю. Проблеми соціального розвитку українського села в умовах ринкової економіки] / Л. Ю. Беренштейн // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 1997. – Вип.1. – С.202–210.
7. Панченко П. П. Аграрна політика держави і соціальні зміни на селі/ П. П. Панченко // Україна незалежна. Сторінки історії. – К., 1995. – 296 с.
8. Панченко П. П. Україна: друга половина ХХ ст.: Нариси історії / П. П. Панченко. – К. : Либідь, 1997. – 350 с.
9. Україна на зламі історичних епох (формування нових виробничих відносин в аграрному секторі економіки сучасної України (1991 – 2000 рр.)) / Л. Ю. Беренштейн, Г. П. Мигрин, П. П. Панченко [та ін.]. – К. : Ін-т історії України, 2000. – 396 с.
10. Українське село у 20–90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис) / Л. Ю.Беренштейн, Г. П. Мигрин, П. П. Панченко [та ін.]. – К. : НУ НАНУ–НАУ, 1998. – 122 с.
11. Історіографія, методологія та джерельна база дослідження аграрних відносин в Україні у II половині ХХ ст. / Л. Ю.Беренштейн, С. В. Кульчицький, П. П. Панченко, С. С. Падалка, С. М. Живора; за ред. В. А. Смолія. – К. : НАН України, 2000. – 136 с.

УДК 930 (477) (043)

Юрій ЛАЗУРЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ДОБУ НЕПУ КРІЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІЗУ ІСТОРІОГРАФІЇ: ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Мета статті полягає у тому, щоб показати у тезовій короткій формі, на основі вже опрацьованого нами значного масиву історіографічних джерел, здобутків попередників та сучасної методології історіографічний процес конкретної проблеми – розвитку продуктивних сил українського села у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.).

У процесі дослідження розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби непу було виявлено основні тенденції розвитку історичних знань у сфері, що торкається об'єкту та безпосередньо предмету дослідження, прослідковано зміни в історіографічній традиції аграрних студій протягом визначених історіографічних періодів. Критичний аналіз проблемно-тематичних аспектів різних історіографічних періодів дав можливість віднайти недостатньо вивчені або сфальсифіковані під впливом політичних та ідеологічних чинників аспекти проблеми та дійти наступних наукових результатів.

У процесі опрацювання наукової літератури було з'ясовано, що продуктивні сили сільського господарства України доби непу з року в рік стабільно зростали, незважаючи на деяке уповільнення на початку досліджуваного періоду внаслідок драматичних подій 1921–1923 рр., та ряду деструктивних кроків державної влади, які перманентно спостерігалися протягом всієї доби непу. Однак, поряд із інтенсивним відновленням посівних площ та загальних обсягів виробництва зернових, їх товарність не лише не зростала, але залишалась значно нижчою від дореволюційного рівня. На це вплинуло і те, що змінилося секторальне співвідношення сільськогосподарських культур у селянських господарствах. Поряд з збільшенням посівів технічних культур, у 1920-ті рр. відбувалося таке явище, як загальна натуралізація сільського господарства, при якому насамперед зростало власне споживання сільського населення. Поступальний розвиток сільського господарства ускладнювало і аграрне перенаселення, недостатня фінансова підтримка з боку держави, неналежне матеріально-технічне забезпечення селянських господарств. Суттєво стримувало розвиток сільгоспвиробництва і те, що держава постійно здійснювала заходи по адмініструванню відносин оренди-найму, проводила упереджено жорстку податкову політику на селі. Все це вело до того, що найбільш дієздатна верства села, особливо та його частина, на яку радянські ідеологи свідомо навісили несправедливий, образливий жупел куркулів-визискувачів і навіть ворогів народу,

була позбавлена можливості розкрити весь свій творчий потенціал, не могла вільно розвивати своє господарство, а отже – примножувати національне багатство країни.

Про те, що українське селянство було цілком здатне на це, переконливо свідчать його успіхи у розвитку всіх без виключення галузей тваринництва – тієї сфери сільського господарства, де держава в силу об'єктивних умов не могла втручатись в тому обсязі, як у рільництві.

На основі попереднього з'ясування реального стану речей в аграрному секторі національної економіки України, соціального становища селянства, спрямування та динаміки змін в цих сферах проведена класифікація історіографії проблеми, що дало можливість визначити стан і рівень наукових досягнень, прогалин та свідомих фальсифікацій доби тоталітаризму у висвітленні різних аспектів розвитку продуктивних сил українського села доби непу. Здійснена спроба дати незалежну оцінку особистого внеску того чи іншого дослідника аграрної проблематики доби непу у вивчення поставленої проблеми дала можливість виявити маловідомі або недостатньо висвітлені аспекти дослідження.

Працюючи над проблемою, ми здійснили критичний, однак упереджений аналіз достовірності оцінок радянської, сучасної та зарубіжної історіографії; показано їх вплив на концептуальне переосмислення теми. Виявлено, що перший історіографічний період, який власне припадає на роки здійснення нової економічної політики в українському селі, широко представлений в історіографії. В 1920-ті рр. світ побачив значний масив літератури з проблем поточного розвитку продуктивних сил сільського господарства України. В цілому, історіографія доби непу була проаналізована, виходячи з умовного поділу її на марксистську, репрезентовану фаховими радянськими науковцями, партійними, державними та господарськими працівниками, і немарксистську історіографію, представниками якої виступали здебільш видатні науковці, аграрники, економісти, патріотично налаштовані представники творчої інтелігенції, насамперед – письменники, публіцисти, журналісти. Слід також зазначити, що тверезі, зважені міркування висловлювало і немало радянських високопосадовців з числа не лише господарського, але й державного керівництва, і навіть партійних діячів з числа тих кого в 1930-ті рр. затаврували як «націонал-ухильники». Якщо перші не виходили за межі марксистсько-ленінської методології пізнання, то другі, навпаки, об'єктивно і виважено, з урахуванням тогочасних новітніх досягнень економічної думки, спираючись на передовий світовий досвід сільськогосподарського будівництва, підходили до розуміння та пояснення тих процесів соціально-економічного характеру, які відбувалися в середовищі українського селянства і впливали на розвиток продуктивних сил сільського господарства.

В процесі дослідження було виявлено, що вже з другої половини 1920-х рр., коли був проголошений курс на суцільну колективізацію, відбулася теоретико-методологічна переорієнтація вітчизняної історичної науки в бік посилення пропагандистсько-агітаційного характеру наукових публікацій. За коро-

ткий час радянська історіографія розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби непу була переповнена псевдокласовою риторикою та некритичним возвеличенням повсякчасних як реальних, так і ще більше удаваних успіхів соціалістичного будівництва.

Однак, разом з тим, історіографічні надбання 1920-х рр. є важливим базисом для розуміння історії розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби нової економічної політики. Не зважаючи на адміністративний тиск тоталітарної системи, література 1920-х рр. була створена ще, так би мовити, по гарячих слідах подій. Тому в ній часто переплітаються, нерідко доволі химерним чином, суто партійна риторика і реальні картини із життя хліборобів.

Предметний аналіз показав, що в 1920-ті рр. у радянських наукових колах склалося хибне розуміння природи колгоспів як виробничої форми кооперації. Така трансформація сталась фактично після публікації статті В. Леніна «Про кооперацію» [1], який визначив останню вже не як держкапіталістичну, але як соціалістичну форму організації господарства. Звідси і з'явився гібрид «колгоспно-кооперативної системи». В подальшому статті, виступи навіть замітки В. Леніна останніх років життя були узагальнені й отримали в подальшій історіографії назву так званого «ленінського кооперативного плану». Надалі, прикриваючись високим авторитетом кооперації, група Сталіна обґрунтовувала доцільність і об'єктивну необхідність колективізації.

Наприкінці 1920-х рр. і до середини 1950-х рр. вивчення непівської тематики, за незначним винятками, було припинене. Як правило, в цей час науковці лише констатували успіхи поточного моменту та зверталися до проблем розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби непу у відповідності з політичною необхідністю. Видання «Короткого курсу історії ВКП(б)» [2] та фактичне закриття в 1930-ті рр. архівів взагалі унеможливили проведення будь-яких об'єктивних наукових досліджень. В силу цього історіографія цієї проблеми у вказаний період носила відверто викривлений, наперед обумовлений політичними рішеннями характер.

Лише після смерті Й. Сталіна, а особливо після рішень XX з'їзду КПРС, з'являються ґрунтовні дослідження, в яких об'єктивно розкриваються проблеми діяльності сільськогосподарської кооперації доби непу, детально аналізується стан розвитку сільського господарства відповідного періоду. В цей час почали дослідники звертати увагу на раніше табуйовані сторінки історії. Також розширюється джерельна база досліджень, присвячених розвитку продуктивних сил сільського господарства України 1921–1929 рр. Звичними стають симпозиуми з проблем аграрної історії, на яких обговорювалися дискусійні проблеми розвитку доколгоспного радянського села. Однак у 1950–1980-ті рр. більшість науковців писали свої праці все ще виходячи із наріжного принципу партійності, який на практиці означав аналіз усіх історичних подій і явищ виключно через призму діяльності Комуністичної партії як рушійної сили радянського суспільства. Деяким винятком були лише публікації В. Данілова, який намагався вийти за межі усталеного радянського трактування історичного

процесу. Завдячуючи, однак, науковим пошукам В. Данілова [3] та його, хоч і нечисельних, послідовників у радянській історичній науці активізувались селянознавчі студії, в тому числі об'єктивне висвітлення проблем соціальної історії села. Так, по новому почало ставитись питання про роль і місце заможних селянських господарств у процесах відбудови та подальшого розвитку продуктивних сил села. Загострилась дискусія щодо готовності матеріально-технічної бази доколгоспного села до масової колективізації. Схожі критичні думки побутували в зарубіжній історіографії, в тому числі в колах діаспорних вчених українського походження. Проте аналіз їх публікацій свідчить, що науковий доробок зарубіжних дослідників, як правило, спирається на звужену джерельну базу. Це, в свою чергу, обумовлює те, що їх праці носять переважно загальний характер.

В цілому ж, в історичних дослідженнях радянських науковців, присвячених добі непу, які побачили світ за період з середини 1950-х і другої половини 1980-х рр., провідними залишалися теми колгоспного будівництва, диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу і селянства, боротьби з політичною опозицією, яка продовжувала трактуватись карикатурно не як опонент правлячої верхівки, а як «ворони народу».

В цілому, література другої половини 1950-х – початку 1990-х рр. залишається важливою частиною історіографічного процесу висвітлення проблем розвитку продуктивних сил сільського господарства України в 1921–1929 рр. Даний науковий доробок не можна повністю відкидати, адже радянська історична школа накопичила значний фактичний і фактологічний матеріал, за цей період у науковий обіг було введено численні архівні документи, статистичні дані, які й сьогодні на новій методологічній основі можуть використовуватися.

В процесі наукового пошуку було проаналізовано ґрунтовну радянську історіографію, присвячену висвітленню діяльності сільськогосподарської кооперації. Було з'ясовано, що радянські дослідники вказаного періоду основну увагу приділяли показу посередницької ролі кооперації між державою і селянськими господарствами. Відчутним недоліком радянської історіографії кінця 1920-х – початку 1990-х рр. було те, що дослідники обходили увагою реальне значення сільськогосподарської кооперації в виробничих процесах та її вплив на розвиток продуктивних сил індивідуальних селянських господарств доби непу. В цілому, радянські науковці, на відміну від зарубіжних колег, приділили досить мало уваги висвітленню багатогранної діяльності сільськогосподарської кооперації, практично оминули її суспільно-громадську вагу в житті українського села, висуваючи натомість на перший план її організаційно економічну участь у створенні колгоспів.

Характерною ознакою сучасної історіографії, поряд з методологічною переорієнтацією, стало те, що в ній відбулося переосмислення попередніх історіографічних періодів. В процесі її аналізу виявлено, що нині вітчизняними дослідниками вже спростовано, причому цілком аргументовано, усталені догми радянської історіографії. Це, зокрема, стосується характеру відбудовчого періоду 1921–1925 рр. Доведено, що насправді довоєнні показники по багатьох га-

лузях сільського господарства були досягнуті значно пізніше. Сформувалося нове бачення природи заможних селянських господарств як сільськогосподарських підприємств фермерського типу, показано їх позитивний вплив на виробничо-економічний розвиток сільського господарства в цілому, з'ясовано реальний характер податкової політики, її жорсткість практично для всіх, без виключення, верств села, а наприкінці доби непу – і набуття нею вже відверто терористичних рис у стосунках держави і селянства.

Досліджуючи різні соціально-економічні аспекти здійснення непу в українському селі, сучасні історики спеціально виокремлюють різнопланові аспекти впливу нового економічного курсу на розвиток продуктивних сил селянських господарств. На новий методологічний рівень в сучасній історіографії поставлені питання розвитку кооперації. Поряд з аналізом розвитку і еволюції різних видів сільськогосподарської кооперації, у працях сучасних істориків все більш чітко простежується аналіз ролі кооперативних організацій не лише у піднесенні продуктивних сил сільського господарства, але й у розвитку суспільно-громадської активності селянства. Поряд з цим, уточнюються кількісні показники мережі кооперативних організацій, обсяги і спрямування їх господарської діяльності. Проте, за деякими винятками, в цілому малодослідженою залишається специфіка діяльності сільськогосподарської кооперації у відмінних за умовами господарювання природно-кліматичних регіонах України. Не стала ще українська сільськогосподарська кооперація 1920-х рр. предметом спеціального комплексного дослідження. Малодослідженою залишається також державна концепція сільськогосподарської кооперації на різних етапах її діяльності. Та і загальне значення і результати роботи сільськогосподарської кооперації також є недостатньо дослідженими, хоча робіт, в яких побіжно аналізується її діяльність, досить багато. Тому подальше вивчення розвитку продуктивних сил українського села в роки непу в контексті аналізу діяльності сільськогосподарської кооперації залишається, на наш погляд, актуальним завданням сучасної історичної науки.

Не зважаючи на те, що більшість сучасних дослідників сходяться на відсутності належної системності в реалізації партією і владою основних засад нової економічної політики, все ж вони відмічають наявність системних ознак в діяльності сільськогосподарської кооперації, функціонування земельних громад, які працювали в роки непу.

Особливої актуальності в історіографії останніх вже практично трьох десятиліть набули проблеми згортання непу. Об'єктивно, із суто наукових позицій показана злочинна політика тоталітарної держави в контексті формування насильницької колективізації. Активно студіюються також проблеми хлібозаготівель на різних, як показує аналіз, доволі відмінних етапах непу. Сучасні дослідники всебічно показали негативний вплив згортання непу на розвиток продуктивних сил сільського господарства України. Насильницький, суто адміністративний демонтаж ринкових економічних стосунків доби непу спрямував країну від нормального економічного курсу на шлях фактичної реанімації засад «воєнного кому-

нізму». Прямим наслідком цього «великого перелому» був жах «розкуркулення» та мільйони безневинних жертв Голодомору 1932–1933 рр.

Проблематика розвитку продуктивних сил в українському селі в роки нової економічної політики розкривається в сучасній літературі через об'єктивний показ внутрішню суперечність ринкових засад економічного розвитку і командно-адміністративних методів регулювання народного господарства. Сучасні концептуальні підвалини історіографії непу в українському селі формувалися в процесі подолання застарілих радянських схем історичного розвитку. В даному контексті суто економічні аспекти реалізації непу в сільському господарстві України, з'ясування їх прогресивного характеру є магістральним напрямком сучасних історичних студій. На основі комплексного аналізу останніх є вагомі підстави для висновку, що розвиток продуктивних сил в українському селі в роки непу цілком відповідав об'єктивним законам економіки, проходив поступально, в міру розкриття потенціалу різних етапів господарського життя та відповідних їм ринкових методів його регулювання.

Разом з тим, зберігає свою актуальність подальша, зважаючи на складність та проблеми поєднання в ній дії різновекторних чинників, інтенсивність яких також часто змінювалась, потреба комплексного аналізу розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби непу, на основі використання ширшої джерельної бази та новітньої методології.

Джерела та література:

1. Ленин В. И. О кооперации / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 5-е изд. – Т. 45. – М. : Изд-во Политической литературы, 1970. – С. 369–377.
2. История ВКП(б). Краткий курс. – М., 1938. – 346 с.
3. Данилов В. П. Основные итоги и направления изучения истории советского крестьянства / В. П. Данилов // Проблемы аграрной истории советского общества: Материалы научной конференции 9 – 12 июня 1969 г. – М. : Наука, 1971. – С. 212–253; Данилов В.П. О характере социально-экономических отношений советского крестьянства до коллективизации сельского хозяйства / В.П. Данилов. – М. : Ин-т истории АН СССР, 1961. – 60 с.; Данилов В. П. Сельское население Союза ССР накануне коллективизации (По данным общенародной переписи 17 декабря 1926 г.) / В. П. Данилов // Исторические записки. – 1963. – Т. 74. – С. 64–108; Данилов В. П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство / В. П. Данилов. – М. : Наука, 1977. – 318 с.; Данилов В. П. Советская доколхозная деревня: социальная структура, социальные отношения / В. П. Данилов. – М. : Наука, 1979. – 359 с.; Данилов В. П. Советская налоговая политика в доколхозной деревне / В. П. Данилов // Октябрь и советское крестьянство, 1917–1927 гг. – М. : Наука, 1977. – С. 164–191; Данилов В. П. Социально-экономические отношения в советской деревне накануне коллективизации / В.П. Данилов // Исторические записки. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – Т. 55. – С. 89–138; Данилов В. П. Нэп и его судьба / В.П. Данилов, В. П. Дмитренко, В. С. Лельчук // Историки спорят: 13 бесед. – М., 1988. – С. 122–190; Данилов В. П. «Бухаринская альтернатива» / В. П. Данилов // Бухарин: человек, политик, ученый. – М. : Политиздат, 1990. – С. 82–130.

УДК 94(477): 070

*Діана КОТЛЯР,
викладач кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРЕСИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасна Українська держава територіально складається з регіонів, які мали відмінну попередню історію, що заклало підвалини щодо існування певних відмінностей на регіональному рівні. Ці відмінності виникли як наслідок перебування в складі різних держав, а також різниці у часі територіального формування того чи іншого регіону. Не останню роль відіграє й та обставина, що у процесі засвоєння певної території, крім українців, брали участь й інші етноси, що зумовило особливості етнічної карти регіонів (наявність місць компактного проживання представників певного етносу), особливості регіональних культурних зв'язків і мовної ситуації, ментальності, політичної та правової культури населення, а також дещо відмінну колективну історичну пам'ять. Тому особливістю України є те, що поряд із загальноукраїнською моделлю становлення та розвитку радянської преси існують й регіональні моделі.

Регіональна преса – це засіб комунікації носіїв різних культур та поколінь, «свідок» суспільно-політичних реалій, який, висвітлюючи різноманітне життя регіону, області, міста, допомагає відтворити хронологію подій, дає їм пояснення, тобто є передусім цінним історичним джерелом, що потребує детального наукового вивчення.

Тематичне та жанрове наповнення газети є найголовнішими компонентами у функціональному контексті медіа. Адже «якщо газета має стійку тематичну та жанрову композицію, то у реципієнта виробляється своєрідна модель очікування, що сприяє кращому розумінню матеріалу, знаходженню потрібної інформації у звичному місці» [2].

Ще до приходу більшовиків до влади їх курс на збройні повстання викликав різку критику не тільки буржуазних, але і соціалістичних газет, які називали В. Леніна і його прихильників «змовниками», «сліпими фанатиками», здатними зробити «будь-які злочини». Такі газети, як «Біржові відомості», «Російська воля», «Справа народу», «Новий час» стверджували, що заклик більшовиків до бунту і анархії – «кримінально карані діяння», і вимагали від Тимчасового уряду, щоб більшовицька пропаганда була знищена «в корені» [4, с. 90].

В ході ліквідації буржуазної преси і інших опозиційних видань тривав процес по створенню радянської партійної журналістики. Вже на третій день після взяття більшовиками влади 28 жовтня (10 листопада) в Петрограді почав видаватися офіційний орган Ради Народних Комісарів «Газета Тимчасового

робітничого і селянського уряду». Редактором першого урядового органу Радянської Росії був затверджений П. Красиков [5, с. 128].

Розвивалася і регіональна преса. Наведемо приклад з історії преси Черкаської області. До середини 1917 р. на Черкащині в різний час виходило вже близько трьох десятків газет різної періодичності й тематичного спрямування. Серед них: «Звенигородський листок» (1915 р.) і «Наша газета» (1916 р.) – у Звенигородці; «Золотоношский голос» (1911–1916 рр.), «Телеграммы Петроградского телеграфного агентства» (1914–1917 рр.), «Вільне слово» (1917 р.), «Молоді сили» (1917 р.), «Голос труда» (1917 р.) – в Золотоноші; «Канівські вісті» (1917 р.), «Нужды края» (1906 р.), «Народная жизнь» (1907 р.), «Голос провинции» (1910–1914 рр.), «Уманская почта» (1911–1912 рр.), «Провинциальный голос» (1911–1917 рр.), «Юго-Запад» (1912 р.), «Вести» (1913 р.), «Уманская газета» (1914 р.), «Отклики провинции» (1914–1915 рр.), «Уманские известия» (1915 р.), «Уманское слово» (1917 р.) – в Умані; «Приднепровье» (1913–1914 рр.), «Черкасские отклики» (1913–1914 рр.), «Голос Приднепровья» (1914 р.), «Телеграммы Петроградского телеграфного агентства» (1914–1915 рр.), «Черкасские вести» (1915–1916 рр.), «Наше слово» (1917 р.), «Черкасская воля» (1917 р.) – в Черкасах; «Чигиринські вісті» (1917 р.) – «В Чигирині» (1917 р.) [2].

Отже, центрами видання газет до 1920 р. у Черкаській області були Звенигородка, Умань, Золотоноша, Черкаси. Відповідно до кількості видань, можна зробити висновок, що саме Умань була головним центром видання преси у той час радянської доби.

Для всіх засобів масової інформації в умовах більшовицької однопартійності все наполегливіше висувалася завдання пропаганди соціалізму в державному масштабі. Численні ленінські декрети, документи, статті націлювали на перетворення преси в знаряддя соціалістичного будівництва, на перетворення її в складову частину адміністративного управління суспільством. Основоположними для діяльності преси, радіо, інформаційних агентств, працівників видавництва стали статті В. Леніна «Як організувати змагання?» (грудень 1917 р.), первинний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади» (квітень 1918 р.), «Про характер наших газет» (вересень 1918 р.) [2].

Значним числом видань була представлена червоноармійська преса. У 1918–1919 рр. виходило близько 90 фронтових, армійських, дивізійних газет. З 25 газет Східного фронту особливою популярністю користувалася газета 5-ї армії «Червоний стрілець», де активно працював Ярослав Гашек, який опублікував в лютому 1919 р. на її сторінках фейлетон «Армія адмірала Колчака» [5, с. 128].

Кінець 20-х–30-ті рр. характеризуються значним посиленням партійного контролю над засобами масової інформації. Тільки в 1928 р. в прийнятих численних постановках ЦК ВКП (б), в тому числі «Про відділ партійного життя «Правди»», «Про заходи щодо поліпшення юнацької преси», «Про реорганізацію радіомовлення», «Про обслуговування книгою масового читача», незмінно підкреслювалося, що головним завданням засобів масової інформації є

комуністичне виховання трудящих, впровадження в середу читачів «бойових традицій більшовицької партії», що ЗМІ – це «найгостріше більшовицьке знаряддя на ідеологічному фронті» [6, с. 18–19].

Якщо перенестися в кінець 1930-х років, то можна побачити таку картину співіснування преси і суспільства. Репресії, які розгорнулися в СРСР в 1937–1938 рр., були масовими. І сьогодні, коли згадують 1937 р., асоціації виникають насамперед із в'язницями та розстрілами. У цю «м'ясорубку» попадали як прості люди, так і представники правлячої верхівки. Той, хто ще вчора був героєм і вірним соратником, сьогодні оголошувався зрадником і ворогом народу. І це потрібно було якось пояснювати. Чим і займалася в той період радянська преса, яка перетворилася насамперед у знаряддя пропаганди. У тому числі – й у знаряддя пропаганди кривавих чищень [6, с. 20].

Візьмемо, наприклад, газету «Правда» від 13 червня 1937 р. У ній – звернення до народу маршала Климента Ворошилова із приводу розкриття чергової змови, що повернулося великим судовим процесом. На лаві підсудних виявилася практично вся верхівка командного складу Червоної Армії: Тухачевський, Якир, Уборевич, Корк, Ейдеман та інші. Обвинувачень було багато: зв'язок з іноземною розвідкою й зрада Батьківщині, шкідництво, підлив обороноздатності країни, провокація агресії ззовні, троцькістська змова з метою відновлення капіталізму, підготовка куркульських повстань, убивство Кірова й Куйбишева, підготовка замахів на Сталіна й на Єжова. Обвинувачення нагромаджувалися одне на інше, виглядали безглуздо й бездоказово. 11 червня відбувся суд. Наступного дня арештовані були й розстріляні – без усяких апеляцій і клопотань про помилування [6, с. 19].

Одразу після окупації гітлерівцями українських земель в роки Другої світової війни протягом 1941–1945 рр. вцілілі від більшовицьких репресій українські журналісти почали організовувати незалежні пресові видання. Проте невдовзі гітлерівська військова окупаційна адміністрація ліквідувала всі друковані засоби інформації, що проводили незалежну від неї політичну лінію. Були закриті газети «Сурма» та «Українські вісті» у Львові, «Українське слово» в Києві. Редакторів та співробітників цих органів, зокрема в центральних та східних землях, було заарештовано, а деяких навіть фізично знищено [6, с. 21].

Більш-менш незалежним від гітлерівців органом, що залишався в руках українців, були «Краківські вісті» (1940–1945 рр.), що могли поширюватися на території Генеральної губернії. Видання, що поширювалися в Центральній та Східній Україні, вихваляли гітлерівський режим та агітували населення, передусім молодь, виїздити на роботу до Німеччини.

Усі редактори цих видань призначалися німецькими властями. Для українських робітників («Ostarbeiter») та українців – військовополонених Червоної армії (див. Радянська армія) – в Німеччині видавалися газети «Голос» (1940–1942 рр.) [1, с. 136].

Як тільки Червона армія почала звільняти окуповані гітлерівцями української землі, там одразу ж у крупних населених пунктах було налагоджено ви-

пуск газет. Вони тиражувалися у військових друкарнях у двохполосному варіанті. Передовиці цих газет зверталися до українців як до «нащадків славних і хоробрих запорозьких козаків», закликали їх битися «за Україну» та за відродження щасливого довоєнного радянського життя. В умовах підпілля УПА випускала бюлетені «Осередок пропаганди й інформації при проводі ОУН», «Бюро інформації УГВР», журнали «До зброї», «Самостійність», «За Волю України» [4, с. 93].

У післясталінську добу радянська преса являла собою розгалужену систему видань. В структурі радянської преси можна виділити газети та низову пресу: республіканські; обласні; районні, міські, багатотиражні (стінна газета, світлова кіногазета і фотокіногазета).

В 1954 р. з України за кордон експортувалося 2 289 прим. газети «Радянська Україна», 702 прим. «Правды Украины», «Літературної газети», а також 5223 примірників журналів «Україна», «Вітчизна», «Дніпро», «Радянська жінка», «Барвінок», «Вісник Академії наук УРСР», «Автоматическая сварка», «Украинский математический журнал», «Ботаничний журнал», «Український біохімічний журнал», «Украинский химический журнал» й ін. [4, с. 96].

1960-ті рр. дещо розхитали сталінську систему. Монолітність партії була під загрозою. Але друковані видання в цілому залишилися на боці консервативних сил. Як і раніше, не можна було засновувати видань, які б знаходилися поза державним контролем, а використання поліграфічних потужностей і паперу строго обліковувалося.

Так, відповідно до звіту Книжкової палати за 1963 р., видавалося в Україні: республіканських газет – 12 українською і 5 російською; обласних – 57 українською, 18 російською, 2 угорською, 1 – молдавською; міських – 36 українською, 42 – російською; багатотиражних – 320 українською, 263 – російською; газет колгоспно-радгоспних управлінь – 214 українською, 37 – російською [7, с. 25].

Але у 1968 р. «хрущовська відлига» скінчилася. У 1968 р. політбюро ЦК КПРС ухвалило постанову «О повышении роли районных газет в коммунистическом воспитании трудящихся». У 1970-х рр. в УРСР вільною українською пресою була лише підпільна самовидавча преса – «Український вісник», редагований В. Чорноволом, «Воля і Батьківщина», «Поступ», «Скриня». Однак усі ці видання були ліквідовані. Відтоді й аж до 1987 р. в УРСР вільної преси не стало [1, с. 44].

В Україні у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. друкувалося 107 журналів, з них 1 виходив щотижня, 3 – двічі на місяць, 61 – щомісяця, 1 – один раз на півкварталу, 39 – раз на два місяці і 2 – кварталники. Найбільш тиражними були літературні журнали. Так, 9 літературних журналів 1988 р. мали загальний наклад 55,5 млн примірників, що складало 32 % загального тиражу всіх журнальних видань УРСР; це щомісячники Спілки письменників України: у Києві – «Вітчизна», «Дніпро», «Всесвіт», російськомовна «Радуга»; комсомольські «Ранок» (1953–1965 рр.) і «Зміна»; у Харкові «Прапор» з 1990 р. – «Березиль»); у Львові – «Жовтень» (з 1990 р. – «Дзвін»); в Донецьку – «Донбас» (заснований у 1923 р., мав назву «Забой») [2, с. 214].

Отже, у 20–30-х рр. ХХ ст., а саме – в період становлення СРСР, в Україні був сформований особливий сегмент друкованих засобів масової інформації місцевої сфери розповсюдження – районна преса: газети, засновані й фінансовані місцевими організаціями Комуністичної партії Радянського Союзу, практично в кожному адміністративному районі. У 1990 рр. після розпаду Радянського Союзу ці видання перейшли в комунальну власність органів місцевого самоврядування. Слід зауважити, що в той час масової приватизації державних підприємств редакції комунальних засобів масової інформації не потрапляли під приватизацію і залишилися в комунальній власності.

Джерела та література:

1. Енциклопедія історії України / ред. В. А. Смолій ; Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. – 688 с.
2. Згадаймо, як усе починалось // Нова доба. – Режим доступу : <https://novadoba.com.ua/29018-zgadaymo-yak-use-pochynalos.html>.
3. Калганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.) / Ю. О. Калганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – № 38. – С. 213–225.
4. Кіндрачук Н. М. Радянські засоби масової інформації як ідеологічне зняття руйнації національної ідентичності українців: кінець 50-х – 70-ті рр. ХХ ст. / Н. М. Кіндрачук // Література та культура Полісся. – 2016. – № 83. – С. 90–97.
5. Крижанівський С. Спогад і сповідь з ХХ століття / С. Крижанівський. – К. : Стило, 2002. – 128 с.
6. Михайлін І. Інформаційний та аналітичний типи журналістики: український вибір / І. Михайлін // EX PROFESSO : зб. наук. праць. – № 3. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 18–24.
7. Хітрова Т. Соціокомунікативні технології формування історичної пам'яті в радянському комунікативному середовищі / Т. Хітрова. – Образ. – 2013. – № 14. – С. 25–33.

УДК 94(4+73):378.147.091.32

Юлія ІЛЛЯШЕНКО,
*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ»

Проведення семінарських занять – вагома складова частина вивчення навчальної дисципліни «Нова історія країн Європи та Америки». Оскільки кожен семінар має практичне спрямування, цей вид навчального заняття є найбільш оптимальним варіантом перевірки рівня засвоєння студентами знань, отриманих в ході опанування навчального матеріалу. До того ж, семінарські заняття спрямовані на поглиблення теоретичних знань, сприяють формуванню влас-

них суджень та переконань студентів, умінь аргументовано відстоювати свою думку, спираючись на наукові факти та історичні джерела. Досягнення таких результатів можливе лише за умови комплексного поєднання різних видів навчальних завдань в межах семінарського заняття певної тематики. Весь комплекс навчальних робіт з кожної теми семінару презентовано в «Практикумі з дисципліни «Нова історія країн Європи та Америки» для здобувачів освітнього ступеня бакалавра зі спеціальності 032 "Історія та археологія"». Він включає мету та завдання, план семінарського заняття, контрольні питання, вправи, перелік тем рефератів та презентаційних робіт.

Більш детально розглянути вказані елементи пропонуємо на прикладі теми «Північна Америка в другій половині XVII–XVIII ст. Війна за незалежність (1775–1783 рр.). Утворення США». Мета вивчення теми полягає в наступному: ознайомити студентів з історичними процесами, пов'язаними з утворенням на території Північної Америки англійських колоній, їх соціально-економічним становищем; феноменом формування північноамериканської нації; особливостями політичного розвитку, наслідками якого стали війна за незалежність британських колоній від метрополії та утворення нової держави – Сполучених Штатів Америки. Завдання полягають у необхідності простежити процеси колонізації Північної Америки королівством Великої Британії; з'ясувати особливості економічного та соціального розвитку колоній, головні характеристики їх політичного устрою; визначити причини конфлікту між колоніями та метрополією; формувати навички комплексного аналізу історичних фактів при вивченні передумов, причин, етапів й основних подій, наслідків та історичного значення Війни за незалежність (1775–1783 рр.); дослідити роль особистості в історичному процесі.

План семінарського заняття включає такі пункти: 1. Становище англійських колоній в Північній Америці в другій половині XVII–XVIII ст.: економічний розвиток колоній; британська політика щодо колоній. 2. Історичні умови формування північноамериканської нації. 3. Зростання протиріч між англійськими колоніями в Північній Америці. Антиколоніальний рух другої половини XVIII ст. 4. Війна за незалежність північно-американських колоній Англії 1775–1783 рр.: передумови та причини; основні етапи; історичні документи часів Війни за незалежність; історичні постаті; наслідки та історичне значення.

Перевірити глибину засвоєння знань студенти можуть, відповівши на контрольні питання, зокрема: 1) вкажіть основні причини заснування англійських колоній на північноамериканському континенті; 2. коли було засноване перше постійне англійське поселення в Північній Америці?; 3. охарактеризуйте особливості життя англійських колоністів; 4) у чому виявлялися особливості в ставленні англійських колоністів до місцевого населення північноамериканських територій?; 5) проаналізуйте причини відмінностей економічного розвитку південних та північних колоній англійців в Америці; 6) чому метрополія проводила політику стримування економічного розвитку колоній на Північноамериканському континенті?; 7) які фактори вплинули на процес формування північноамериканської нації?; 8) у чому полягає суть американського просвітництва?

ва?; назвіть представників цієї ідейної течії, чия діяльність вплинула на формування нової ідеології англійських колоній у Північній Америці; охарактеризуйте сутність їх учень; 9). охарактеризуйте зміни, що відбулися у відносинах між метрополією та англійськими колоніями в Америці в другій половині XVIII ст.; які фактори спричинили ці зміни?; 10) які факти засвідчують посилення економічного тиску Англії щодо колоній на території Північної Америки по завершенню Семилітньої війни 1756-1763 рр.?; у чому Ви вбачаєте причину такої політики метрополії?; 11) охарактеризуйте подію, відому в історії під назвою «Бостонське чаювання» (1773 р.); як була сприйнята ця подія Англією?; які рішення у відповідь на дії метрополії були прийняті Законодавчими зборами Массачусетсу?; 12) порівняйте постанови Першого (1774 р.) та Другого (1775 р.) континентальних конгресів англійських колоній Північної Америки; 13) які наслідки мав конфлікт між Англією та її північноамериканськими колоніями в середині 70-х рр. XX ст.?; 14) охарактеризуйте початковий етап Війни за незалежність; 15) назвіть передумови прийняття Декларації незалежності 4 липня 1776 р.; охарактеризуйте її основні положення; у чому полягає історичне значення цього документа?; 16) проаналізуйте подальше розгортання подій Війни за незалежність після проголошення створення США; 17) проаналізуйте політику іноземних держав відносно новоутворених Сполучених Штатів Америки; які з них стали союзниками США у Війні за незалежність?; 18) охарактеризуйте становище США після завершення Війни за незалежність; які проблеми соціального, економічного та політичного плану постали перед новоствореною державою?; 19) проаналізуйте процес становлення державних структур США на початковому етапі існування держави; 20) проаналізуйте основні положення «Статей Конфедерації» 1777 р.; чому вони не відповідали потребам американського суспільства?; 21) які принципи покладено в основу Конституції США 1787 р.?; у чому полягає історичне значення цього документа?; 22) проаналізуйте «Білль про права» 1791 р. як історичне джерело; які основоположні права та свободи кожного американця задекларовано в цьому документі?; 23) кого з політичних діячів вважають «батьками-засновниками» США?; проаналізуйте політичну діяльність кожного з них.

Наступним видом діяльності студентів є виконання вправ до семінару, що сприяє формуванню навичок аналізу та порівняння історичних фактів, умінню практично застосовувати отримані на лекції теоретичні знання. В межах зазначеної теми запропоновано виконання таких вправ:

1. Заповнити таблицю «Особливості розвитку північноамериканських колоній Англії в другій половині XVII – XVIII ст.»:

Економічний розвиток	Політичний розвиток	Соціальний розвиток

2. Написати есе на тему: «Ідеологічні передумови Війни північноамериканських колоній Англії за незалежність (1775–1783 рр.)».

3. Заповнити таблицю «Війна за незалежність (1775–1783 рр.)»:

Перед-умови	Причини	Учасники	Етапи	Основні події	Наслідки

4. На контурній карті позначити території британських колоній в Північній Америці напередодні Війни за незалежність (1775–1783 рр.).

5. На контурній карті відобразити основні події Війни за незалежність (1775–1783 рр.).

6. Скласти термінологічний словник тему: «Північна Америка в другій половині XVII–XVIII ст. Війна за незалежність (1775–1783 рр.). Утворення США».

Можливість отримати додаткові бали за вивчення теми й остаточно закріпити знання студенти мають змогу, підготувавши презентацію чи реферат на запропоновані теми: 1) «Північно-американські колонії Англії: соціально-економічний та політичний розвиток». 2) «Британські колоніалісти та корінне населення Північної Америки». 3) «Формування північноамериканської нації та його ідеологічне підґрунтя». 4) «Ідеологія американського просвітництва». 5) «Причини конфлікту між британськими колоніями та метрополією другої половини XVIII ст.». 6) «Передумови, причини та характер Війни за незалежність у Північній Америці»; 7) «"Бостонське чаювання" 1773 р. як привід до війни між Англією та колоніями». 8) Декларація незалежності 4 липня 1776 р. та її історичне значення». 9) «Позиція європейських країн щодо Війни за незалежність у Північній Америці 1775–1783 рр.» 10) «Історичне значення Конституції США 1787 р.». 11) «"Білль про права" та перші десять поправок до Конституції США». 12) «"Батьки-засновники" США». 13) «Історичний портрет Бенджаміна Франкліна». 14) «Історичний портрет Джорджа Вашингтона». 15) «Історичний портрет Томаса Джефферсона».

Отже, здійснивши огляд завдань для семінарського заняття, можемо зробити висновки стосовно необхідності комплексної організації різних видів робіт при вивченні конкретної теми, оскільки лише їх оптимальне поєднання та варіювання може забезпечити високий рівень опанування дисципліни «Нова історія країн Європи та Америки» та сприяти якісному формуванню фахових компетентностей здобувачів освітнього ступеня бакалавра спеціальності 032 «Історія та археологія».

Джерела та література:

1. Гончар Б. М. Нова історія країн Європи та США (1870–1918) / Б. М. Гончар, Н. Д. Городня. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 413 с. ; Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу. Кінець XV – початок XIX ст. : навч. посіб. / З. Баран, С. Качараба, Р. Сіромський, Б. Чума ; за наук. ред. З. А. Баран. – К. : Знання, 2015. – 536 с.
2. Тіндалл Д. Б. Історія Америки (6-те вид.) / Д. Б. Тіндалл, Д. Е. Шай ; пер. з англ. : Людмила Притула, Галина Сташків, Олександра Щур. – Львів : Літопис, 2010. – 904 с.
3. Хижняк І. А. Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918): підруч. для студ. вищ. навч. закл. / І. А. Хижняк. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 224 с.

УДК 94(477):343.193]”1950/1960”

*Олена ЛАЗУРЕНКО,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та культури України
Університету Григорія Сковороди у Переяславі*

КАДРОВІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОВАРИСЬКИХ СУДІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В ПЕРІОД «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

Товариські суди, які набули значного поширення в добу «хрущовської відлиги», були пов'язані із загальними тенденціями розвитку радянського соціуму другої половини ХХ століття, проте фактично вони стали різновидом альтернативного правосуддя, широко відомого у зарубіжній юстиції. Незважаючи на те, що сьогодні ці соціально-правові технології не мають широкого застосування в Україні, альтернативні юридичні процедури в кримінально-адміністративній практиці мають багато суттєвих переваг і поширені у демократичному суспільстві, а отже є перспективними для подальшого удосконалення адміністративно-правової та судової системи сучасної України.

Швидке розширення мережі товариських судів в період «хрущовської відлиги» та курс на інтенсивне прирощення їх повноважень, який за задумом авторів цієї ідеї, в перспективі мав привести до того, що вони все більше перебирали б на себе функції офіційних народних судів, об'єктивно вимагало того, щоб члени товариських судів, а надто їх голови та заступники, мали б хоч елементарні юридичні знання в сфері правосуддя.

Необхідність набуття необхідних для підготовки і ведення судового процесу знань посилювалася ще й загальними обставинами добору членів товариських судів. Адже рівень освіти дорослого населення був у цей період, кінець 50-х – початок 60-х років, ще доволі низьким. Особливо це стосувалося робітничих колективів, які на цей час значною мірою були сформовані за рахунок колишніх учнів фабрично-заводських та ремісничих училищ. Освітню ситуацію тут на зламі 50-х – 60-х років добре характеризують наступні дані. Так, у 1959 році на 1000 осіб, зайнятих у народному господарстві, приходилося лише 375, які мали освіту в обсязі 7 і більше класів [1, с. 525]. Тобто більш ніж 60 відсотків працюючих, а це були переважно люди літнього та середнього віку, реально мали лише початкову освіту. А саме вони були шанованими, кваліфікованими виробничниками, користувалися авторитетом у своїх колективах, а отже мали моральне право наставляти інших. Саме з них і формувалися товариські суди.

Слід при цьому мати на увазі, що значною мірою особи молодшого віку, які в силу цілого ряду вікових та, пов'язаних із цим, психофізіологічних особливостей і складала основний контингент правопорушників, були в повному розумінні цього слова дітьми війни. В абсолютній більшості вони пережили

воєнне та післявоєнне лихоліття, яке хоч і в різній мірі, але формувало в членів суспільства ті чи інші риси девіантної поведінки. Тяжкі матеріально-побутові умови повоєнного життя, які часто межували із відвертими злиднями, часто об'єктивно змушувало їх переступати межі закону, який, до того ж, у сталінську добу часто був відверто направлений проти трудівника, особливо в сільській місцевості.

За цих умов сформувати склад товариських судів із осіб, які б мали не те що достатній, а, принаймні, задовільний рівень освіти, було досить складно.

До товариських судів повинні входити авторитетні люди, що мають моральне право судити інших і можуть розв'язувати складні питання виховання людини. Вони, як правило, не мають інших громадських доручень, оскільки безпосередня участь у товариському суді вважалася важливим і почесним дорученням, що потребує багато часу і енергії. В більшості судів застосовується принцип поєднання молодих і старих кадрів.

Висувати кандидатів у члени товариського суду можуть як представники державних чи громадських організацій, так і всі учасники виборів. Запропоновані кандидатури обговорюються загальними зборами, після чого проводиться відкрите голосування по кожній кандидатурі окремо. Обраними вважаються тільки ті кандидати, які дістали більшість голосів і більше половини від числа присутніх на зборах [2].

Збори обираються товариським судом в цілому. Розподіл обов'язків між його членами відбувається після виборів. При цьому, як правило, присутній представник місцевої влади Ради депутатів трудящих або профспілкової організації. На організаційному засіданні члени суду відкритим голосуванням обирають зі свого складу голову та його заступника – одного чи кількох – і секретаря суду [3, с. 45–46].

Свої повноваження товариські суди виконують протягом двох років. Такий порівняно невеликий строк повноважень товариського суду встановлено для того, щоб шляхом частішого оновлення його складу залучати широкі маси трудящих до участі в цих виборах.

Коллективи трудящих, державні і громадські організації повинні слідкувати за тим, щоб товариські суди під час перевиборів систематично оновлювалися. Це забезпечуватиме: 1) постійне залучення до їх роботи широкого кола здібних людей; 2) зростання свідомості робітників, обраних до товариських судів, підвищення їх вимогливості до себе, бо перебування в товариському суді, одержання морального права судити інших зобов'язує людину постійно дисциплінувати себе; 3) сприяння засвоєнню все більшим числом громадян діючих норм радянського права, вихованню масової правосвідомості.

Звичайно, як на промислових підприємствах, так і в колгоспах існував певний прошарок виробничої інтелегенції: інженери, техніки агрономи, зоотехніки, економісти тощо. Щоправда, у даний період і ці особи, хоча формально і належали до інтелігенції, однак часто займали свої посади, будучи «практиками», тобто також не мали належної освіти. Складність полягала і в тому, що товариський суд мав бути саме судом товаришів, «судом рівних», а не судом

представників адміністрації. В такому разі виховний вплив суду подібного складу суттєво зменшувався. Адже саме моральний осуд товаришів по роботі і лежав в основі ідеї про активне залучення громадськості до боротьби з правопорушеннями і, насамперед, їх попередження.

Практика виробила і перевірила життєвість деяких форм і методів керівництва роботою товариських судів. Основні форми керівництва зводяться до систематичної допомоги та підтримки товариських судів в їх повсякденній роботі шляхом забезпечення гарної відвідуваності засідань товариського суду, надання їм допомоги в підготовці справ до слухання, забезпечення явки на засідання порушників, організації широкої гласності в роботі товариського суду, доведення до відома працівників рішень товариського суду через профспілкових активістів, стінну і багатотиражну пресу, надання допомоги у виконанні рішень товариського суду. Крім того, громадські організації повинні проводити семінари для голів та членів товариських судів, організувати різні наради з обміну досвідом в роботі і перевіряти їх діяльність.

На кожному засіданні товариського суду Мамонтовського заводу автодорожньої техніки (Московська область) присутні працівники судових або прокурорських органів, юридичних консультацій. Перед початком засідань вони проводять лекції, бесіди. Це сприяє успішній діяльності товариських судів. У деяких містах і районах країни створені громадські університети правових знань, в складі яких утворені спеціальні факультети товариських судів. Для голів і членів товариських судів в Москві юридична консультація міської ради профспілок та дирекція Будинку спілок організують консультації. Московська обласна рада профспілок для поліпшення якості роботи товариських судів і підвищення рівня керівництва ними з боку фабрично-заводських комітетів протягом 1958–1961 рр. систематично організувала проведення семінарів занять із головами товариських судів. Семінари з головами та заступниками голів товариських судів проводяться в багатьох містах країни.

Юридична підготовка членів товариських судів почала проводитися скрізь. До цього активно залучалися судді, прокурори, адвокати. Так, у м. Феодосії у листопаді і грудні 1959 р. було проведено два загальноміських семінари із головами товариських судів. Виконком міської ради перевірів і заслухав на засіданні питання про роботу двох товариських судів. У Бахчисарайському районі було проведено змістовний семінар голів товариських судів. На ньому виступили троє народних суддів, кожен з яких мав великий стаж практичної роботи. Без надмірного заглиблення в суто теоретичні питання, вони зосередилися на важливих практичних моментах ведення засідань. За одностайною думкою учасників семінару, отримані на ньому знання були для них дуже корисні.

30 листопада 1959 р. у м. Керчі пройшла спільна нарада голів товариських судів, керівників підприємств та організацій, секретарів парторганізацій та голів профспілкових комітетів, на якій прокурор міста Шинін виступив із змістовною доповіддю про завдання товариських судів та їх функціях згідно нового законодавства [4, с. 62].

Не стояли осторонь цієї роботи і профспілки. Протягом 1960 р. у м. Миколаєві заводським комітетом профспілки суднобудівного заводу імені Носенка були проведені цілу низку практичних занять: 13 лютого – про організацію та загальні питання роботи товариських судів із членами цехових товариських судів; 15 лютого за участю юристів обласної ради профспілок була проведена нарада голів цехових комітетів із питання про організацію роботи цехових товариських судів; 6 квітня було проведено інструктаж членів заводського товариського суду; 9 квітня суддя 2-ї дільниці Сталінського району Мініна провела семінар з головами цехових товариських судів з питання організації розгляду справ; 18 липня голова завкому Шевченко провів семінар з головами цехкомів із питання роботи товариських судів у цехах та відділах; 21 липня помічник прокурора м. Миколаєва Бабій провів семінар із головами та членами товариського суду заводу про практику їх роботи. 29 листопада були проведені спільні семінарські заняття для голів і членів товариських судів та командирів ДНД. На них розглядалися питання, що стосувалися координації роботи ДНД та товариських судів [5, с. 122].

Навчання членів товариських судів проводилося і в сільських районах України. Так протягом 1959 р. з головами товариських судів Залещицького району Тернопільської області було проведено дев'ять інструктивних занять та три районних наради. У цих заходах активну участь брали працівники всіх судових, правоохоронних та адміністративних органів району. Допомога членам товариських судів працівниками народного суду, прокуратури та міліції здійснювалося також у вигляді надання консультацій із окремих конкретних питань, які поставали перед членами суду в процесі повсякденної роботи [4, с. 246].

У Арцизькому районі Одеської області протягом лише 1961 р. із головами та членами товариських судів було проведено 5 кущових семінарів та 58 окремих консультацій і бесід. На них розглядалися, зокрема, такі теми: «Організація роботи товариських судів», «Про проект Примірного положення», «Про Указ Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1961 року», «Про посилення боротьби із особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці та ведуть антисуспільний паразитичний спосіб життя», «Заповідь соціалізму: хто не працює – той не їсть», «Судочинство у товариському суді».

Корисною для слухачів була і тематика, запропонована для учасників членів товариських судів у Новоіванівському районі. Учасники семінарів прослухали ряд лекцій на правову тематику, в тому числі такі: «Громадськість – вирішальна сила у боротьбі проти порушень соціалістичного правопорядку та радянської законності», «ХХІІ з'їзд про роль товариських судів у подоланні пережитків у свідомості окремих громадян», «Суд радянський та суд буржуазний». Зрозуміло, що їх зміст значною мірою диктувався загальною суспільно-політичною атмосферою того часу, тому необґрунтовано багато місця в цих лекціях було відведено суто ідеологічним питанням. Однак у цілому їх зміст був корисним для учасників. Одне із занять семінару було спеціально присвячене обміну досвідом роботи кращих голів та секретарів товариських судів.

Поряд із короткотерміновими семінарами у ряді районів Одеської області: Бородинському, Ізмаїльському, Татарбунарському, Івановському – успішно працювали постійні курси членів товариських судів. До читання лекцій та проведення практичних занять тут постійно долучалися судді, слідчі, працівники прокуратури та міліції, радянські керівники [6, с. 13].

При Одеському інституті правових знань було організовано спеціальний факультет організації діяльності товариських судів. Навчальний план включав 44 лекційні та 18 семінарських занять. У процесі навчання для слухачів, а це були переважно голови та заступники голів товариських судів, читалися основи теорії держави і права, основи кримінального, цивільного, адміністративного, земельного права, основи цивільного процесу, організація роботи товариських судів [6, с. 14].

Практично всі виконками райрад також провели і одноденні семінари для членів товариських судів. На них судді, прокурори, співробітники міліції, читали лекції саме на ті теми, які мали практичне значення для роботи товариських судів.

Про зміст семінарів можна судити з наступного. У квітні 1962 р. у Борисполі та в Димерському районі Київської обл. було проведено одноденні семінари для членів товариських судів за участю міських та районних прокурів, суддів, начальників міліції, адвокатів. Їх тематика включала такі лекції:

1. Завдання товариських судів в світлі рішень XXII з'їзду КПРС.
2. Положення про товариські суди Української РСР.
3. Інформація про нові законодавчі акти.
4. Обмін досвідом роботи товариських судів. Виступи учасників семінару.

Із наведеного видно, що зміст семінару був доволі раціональний, спрямований на те, щоб дати слухачам дійсно необхідні їм знання.

Слід також зазначити, що в учбових програмах народних університетів або факультетів правових знань, які в цей час організовувалися в усіх містах і райцентрах республіки, також було передбачено ознайомлення слухачів з основами цивільного, кримінального, адміністративного, трудового, колгоспного права, з «Положенням про товариські суди УРСР» [7, с. 124]. Так, у Київській області вже у 1962 р. факультети правових знань працювали в Макарівському, Білоцерківському, Броварському, Бориспільському, Фастівському, Переяслав-Хмельницькому та Васильківському районах. До роботи на цих факультетах залучалися не лише місцеві юристи та працівники правоохоронних органів, а й викладачі Київського університету ім. Т. Шевченка, члени Верховного Суду УРСР, Київського обласного суду, співробітники Академії наук УРСР, члени обласної колегії адвокатів [7, с. 125].

Активну допомогу становленню товариських судів, не лише за посадою, а й керуючись суто людськими переконаннями у потрібності цієї справи, надавали багато відданих справі юристів. Так голова райсуду Підгаєцького району Тернопільської області Дідик, 30 жовтня 1959 р., за власною ініціативою провів семінар голів товариських судів, на якому були присутні 20 чол. Протягом

наступного місяця Дідик, не рахуючись із часом, власне, за рахунок свого відпочинку, відвідав і надав практичну допомогу на місцях 13 товариських судам по справах, які вони мали розглядати. 10 січня 1960 р. ним же була проведена районна нарада голів товариських судів, на яку були запрошені і всі командири ДНД. А в лютому суддя Дідик передав на розгляд товариських судів 25 матеріалів по справах приватного звинувачення та крадіжках, котрі надійшли до районного суду [4, с. 232].

Виконком Миколаївської облради разом із радою профспілок провів змістовний семінар голів товариських судів міста. Досвід роботи товариського суду заводу металокопирів, який продемонстрував зразкову організацію ведення судових засідань було висвітлено у брошурі «Про практику розгляду справ у товариських судах» [5, с. 88]. Вона отримала високу оцінку, користувалася великим попитом, а тому була перевидана ще більшим тиражем.

Вже невдовзі після організації системи громадського судочинства життя показало, що на підприємствах, де добре працювали товариські суди, кількість правопорушень було зведено до мінімуму. Так, на Торецькому машинобудівному заводі активна діяльність товариських судів сприяла значному скороченню числа прогулів, пияцтва на робочих місцях, побутового хуліганства та інших порушень [8, 12]. Товариські суди шахти № 3-3-біс, тресту «Красноармійськвугілля» Сталінської області за короткий час розглянули справи 154 порушників трудової дисципліни. З них 152 чол. стали на шлях виправлення, перестали зловживати спиртним, а тому майже не допускали прогулів і не порушували правил техніки безпеки під час ведення підземних робіт [8, с. 10].

Залучення громадськості до профілактичної роботи та боротьби з правопорушниками призвело до різкого скорочення числа судимостей і в Чортківському районі Тернопільської області. Якщо у 1958 р. в районі було засуджено за вчинення карних злочинів 298 чол., то у 1959 – лише 169. Більше того, у 1959 р. в районі взагалі не було зафіксовано таких тяжких злочинів, як вбивства, зґвалтування, розбійні напади. Засудження за хуліганство також скоротилося з 61 чол. до 16, – майже у 4 рази [4, с. 227].

Велике значення для підвищення ефективності роботи товариських судів мав їх тісний контакт із ДНД. У «Положенні про добровільні народні дружини» від 8 червня 1961 р. вказувалося на право штабу дружини передавати матеріали про порушників до товариських судів. Реалізуючи це право, багато штабів ДНД оперативно направляли матеріали на затриманих до товариських судів за місцем їх роботи чи проживання. Дані подання розглядалися ними у самі стислі терміни, що мало значний ефект [7, с. 7]. Так, добрий зв'язок із ДНД підтримували, наприклад, товариські суди м. Золотоноші Черкаської обл., київського таксомоторного парку № 1, білоцерківського заводу ім. 1 Травня та багато інших. Товариський суд згаданого заводу ім. 1 Травня в 1959 р., за поданням ДНД, розглянув 17 справ про хуліганство, причому негайно після їх скоєння. ДНД у свою чергу надавали допомогу товариським судам у розшуку обвинувачуваних, які в той чи інший спосіб намагалися уникнути того, щоб з'явитися на засідання товариського суду [9, с. 40].

Часто товариські суди запрошували на свої засідання членів ДНД, які могли не лише докладно змалювати картину подій, але й дати повну характеристику звинувачуваному, оскільки, як правило, добре знали його чи по роботі чи за місцем проживання.

Товариські суди налагоджували також зв'язки із виконками, профспілками, правліннями колгоспів, міліцією. Для обміну досвідом і розв'язання практичних питань, що виникали в діяльності товариських судів, виконками місцевих Рад періодично скликали наради голів та членів товариських судів. Ці наради проходили за участю суддів, прокурора, начальника міліції, адвокатів оприлюднювалися по мережі місцевого радіомовлення [7, с. 123].

Завдяки злагодженій роботі громадський авторитет товариських судів, а отже і їх вплив на поліпшення правопорядку в суспільстві, був доволі високим. Слід при цьому ще раз підкреслити, що в основі своєї цей вплив носив не репресивний, а профілактичний характер.

Підвищення правової культури членів товариських судів, їх рішення, у більшості юридично грамотні, в поєднанні зі щирим прагненням не так покарати, як перевиховати порушника, сприяли тому, що отримане покарання, переважно, було добрим моральним уроком для тих, хто поставав перед судом товаришів.

Джерела та література:

1. Народное хозяйство СССР в 1970 году. – М. : Статистика, 1971. – 683 с.
2. Адамовський Й. Авторитет дозорців / Й. Адамовський // Сільські вісті. – 1965. – 26 червня.
3. Абдулін А. А. Досвід боротьби із злочинністю на Донбасі в 1953 – 1964 роках / А. А. Абдулін, О. М. Ситник. – Донецьк : Норд-Пріс, 2005. – 281 с.
4. Справки административного отдела ЦК КП Украины, постановления, письма обкомов КП Украины и других организаций – о принятых мерах по выполнению указаний ЦК КПСС о повышении роли общественности в борьбе с преступниками и нарушением общественного порядка и другим вопросам // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5220 (02. 01. 60–22. 01. 60 р.). – 343 арк.
5. Справки бригады ЦК КП Украины, Николаевского облисполкома о других организаций – по проверке выполнения Николаевской городской парторганизацией постановления и закрытого письма ЦК КПСС от 5 ноября 1959 года «О повышении роли общественности в борьбе с преступностью и нарушениями общественного порядка» // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5421 (30. 01. 61 р.). – 178 арк.
6. Серета И. Самый массовый, самый демократический / И. Серета, Н. Магарин, Ю. Червоный. – Одесса : Одесское книжное изд-во, 1962. – 68 с.
7. Островський О. В. Товариський суд в колгоспі / О. В. Островський, А. М. Фельдмах. – К., 1962. – 131 с.
8. Лапай О. П. Товариський суд / О. П. Лапай. – Сталіне : Книжкове видавництво Сталіне – Донбас, 1960. – 65 с.
9. Чередниченко М. П. Товариські суди та їх роль в боротьбі з антигромадськими проявами / М. П. Чередниченко; за ред. П. П. Михайленка // Роль громадськості в зміцненні радянського правопорядку. – К., 1961. – С. 21–44.

Богдан КУЛИНИЧ,
аспірант кафедри історії та культури України
Університету Григорія Сковороди у Переяславі

СТАН І НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СПОРТУ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.

*(за матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади
та управління України)*

На початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні функціонувало 382 спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з фізичними і розумовими вадами в системі Міністерства освіти України, 20 середніх-спеціальних і вищих навчальних закладів мають відділення для інвалідів, 62 спеціальних будинки-інтернати (9100 чол.) для дітей-інвалідів з дитинства в системі Міністерства соціального захисту населення України, в яких навчалося 73700 чоловік. Всього в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. налічувалось близько 2 млн чоловік з інвалідністю [2, арк. 4].

До проголошення Незалежності України керівництво розвитком інвалідного спорту здійснювали різні відомчі і громадські організації: Українські товариства глухих, незрячих, профспілкові спортивні товариства та інші.

Прийняття Верховною Радою України Закону «Про основи соціальної захищеності інвалідів» 21 березня 1991 р. і Кабінетом Міністрів України 27 січня 1992 р. Комплексної Програми «Розв’язання проблем інвалідності» дозволили Міністерству України у справах молоді і спорту забезпечити подальший розвиток спорту інвалідів в Україні на державній основі [2, арк. 4].

В 1992 р. створено Національний Комітет спорту інвалідів України, зареєстровані і одержали статус юридичної особи національні федерації з нозологій: глухих, незрячих, і інвалідів з ураженнями опорно-рухового апарату [2, арк. 4].

Спільно з Федерацією незалежних профспілок України, Національним Комітетом спорту інвалідів України в січні 1993 р. прийнято рішення про створення Українського та обласних центрів інвалідного спорту «Інваспорт» [1, арк. 4]. В лютому 1993 р. розпочав працювати Український центр, створено й укомплектовано кадрами 14 обласних центрів, 4 спеціальні дитячо-юнацькі реабілітаційно-спортивні школи для інвалідів [1, арк. 4].

З метою надання фізкультурно-оздоровчій і спортивній роботі з інвалідами правових, соціальних і економічних гарантій, Міністерство України у справах молоді і спорту ввело в проект Закону України «Про фізичну культуру і спорт» окрему статтю «Фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність серед інвалідів». [2, арк. 5]. Створено Український та 23 обласних центрів інвалідного спорту, республіканську і три обласні спеціальні реабілітаційні дитячо-юнацькі спортивні школи. Проведена певна робота по організації виконання

постанови Кабінету Міністрів України від 14 січня 1993 року № 20 «Про підготовку спортсменів України до зимових 1994 р. та літніх 1996 р. Олімпійських та Паралімпійських ігор [3, арк. 165].

Отже, не зважаючи на скрутне фінансово-економічне становище, державними органами з питань фізичної культури і спорту інвалідів, громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості при підтримці місцевих органів державної виконавчої влади і органів місцевого та регіонального самоврядування, профспілкових організацій та господарських керівників на початку 90-х рр. ХХ ст. здійснено ряд заходів для становлення та розвитку фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи для людей з інвалідністю. Це дозволило в багатьох колективах фізичної культури, спортивних клубах зберегти роботу груп здоров'я, спортивних секцій та проведення спортивно-масових заходів, спрямованих на розвиток паралімпійського спорту в Україні.

Джерела та література:

1. Постанова колегії Міністерства України у справах молоді і спорту №1 від 16 червня 1993 р. «Про стан і напрямки розвитку спорту інвалідів в Україні та перспективи участі спортсменів України в Паралімпійських іграх 1996 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.5090. – Оп. 1. – Спр. 194.
2. Довідка Управління фізичної культури «Про стан і напрямки розвитку спорту інвалідів в Україні та перспективи участі спортсменів України в Паралімпійських іграх 1996 р. // ЦДАВО України. – Ф.5090. – Оп. 1. – Спр. 194.
3. Постанова колегії Міністерства України у справах молоді і спорту № 15 від 20 грудня 1993 р. «Про стан та основні напрямки фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи у 1994 р. // ЦДАВО України. – Ф.5090. – Оп. 1. – Спр. 194.

УДК 351.86 : 930 «1939-1941»

*Лариса БОГУН,
кандидат історичних наук, старший викладач
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

ПІДГОТОВКА КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ в 1939 – 1941 рр.

Окремі аспекти забезпечення пожежної охорони в західних областях УРСР за роки радянської влади були досліджені фрагментарно і розглянуті в роботах авторів Р. Антонюка, В. Бугая, Н. Вовчатої, З. Гонтар, А. Ковбасюка, А. Семенюка, які розкривали формування і діяльність пожежних підрозділів у системі МНС України, але спеціальні дослідження у підготовці кадрів для підрозділів пожежної охорони в цьому регіоні цього періоду відсутні.

17 вересня 1939 р. після нападу Німеччини на Польщу на територію Західної України з «визвольною місією» вступила Червона армія. Вже з 23 вересня було проведено перше засідання Станіславської міської управи, на якому створені тимчасові органи місцевої влади. 4 грудня 1939 р., після возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР, місто Станіслав стає обласним центром Станіславської області. Утворюються тимчасові органи правління: «ревкоми» перетворюються відповідно у міський та обласний виконавчі комітети [1].

27 січня 1940 р. були внесені зміни в адміністративно-територіальний поділ областей. Замість десяти існуючих у колишньому воєводстві повітів створено тридцять сім районів.

Після 1939 р. відбулися значні зміни в економічному та соціальному плані. Нова радянська влада намагалася показати свої переваги перед попереднім польським окупаційним режимом [2]. За два довоєнні роки ряд якісних зрушень сталося, перш за все, в містах та окремих великих селищах, що були центрами адміністративних районів. Пожвавилася промислове виробництво, росла торгівля, відкрилися нові заклади освіти, медичного обслуговування населення та ін. Зокрема у місті Станіславі відкрилися меблева, швейна і взуттєва фабрики. Запрацював приладобудівний завод і почав функціонувати перший в області навчальний вуз – Станіславський учительський інститут (тепер Прикарпатський університет ім. В. Стефаника). Відбулися докорінні зміни і в ряді інших населених пунктів області. Однак у цей період відзначився жорстокістю до місцевого населення і сталінський тоталітаризм [3].

На місцях почався процес створення підрозділів професійної пожежної охорони. Пожежна охорона в західних областях України почала формуватися за радянським зразком. Підпорядкування здійснювалося через НКВС СРСР і НКВС УРСР, який у 1939 – 1941 рр. очолював народний комісар внутрішніх справ України І. Серов. У складі НКВС СРСР було спеціально створене Головне управління пожежної охорони (далі – ГУПО) [4]. На ГУПО та його органи на місцях був покладений державний пожежний нагляд на всіх територіях країни, пожежна охорона об'єктів, що мали особливо важливе державне значення. Така централізація пожежної охорони була викликана низкою причин. По-перше, необхідністю забезпечення надійного захисту від вогню народного майна; по-друге, потребою у спеціалізованих кадрах; по-третє, відставання у розробці й постачанні пожежних команд технікою, а також відсутністю централізованого керівництва у разі виникнення великих пожеж та аварій [5].

Відповідно до наказу від 6 листопада 1939 р. «Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України і вкомплектування її кадрами» зі створенням в їх структурі підрозділів пожежної охорони. Формування майбутніх керівників пожежної охорони на території західних областей здійснювалося згідно з таємною директивою НКВС СРСР «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії» №720 від 15 вересня 1939 р. з числа членів опергруп, додатково направлених із резерву кадрів Наркоматів СРСР та УРСР, а також випускників спецшкіл інших обласних управлінь [6].

Забезпечення організації протипожежного захисту в населених пунктах і на об'єктах у той час суттєво не відбувалося у зв'язку з відсутністю матеріально-технічної бази. У більшості новоутворених райцентрів практично пожежна охорона була відсутня або малочисельна з примітивним обладнанням, а добровільні формування взагалі згорнули свою діяльність.

В штатах органів НКВС почали вводитися посади районних пожежних інспекторів, які комплектувалися особами із числа сержантського та офіцерського складу НКВС, які прибували з інших регіонів тодішнього Союзу РСР. Міська професійна пожежна охорона перейшла у підпорядкування НКВС і була оснащена старим озброєнням. Кадри пожежних команд склалися із працівників, які знаходилися на службі до 1939 р. Частина керівників підрозділів за підозрою у нелояльності до радянської влади була замінена [7]. Слід зазначити, що радянські закони кінця 30-х років були суворими і жорсткими. За самовільне дострокове залишення служби працівники піддавалися судовому переслідуванню. В інтересах служби, відповідно до розпорядження керівництва, пожежника, без його згоди могли перевести з одного місця роботи на інше. Відповідно до постанови ВЦВК та РНК СРСР №52/684 «Положення про міську пожежну охорону» порушення пожежником службової дисципліни тягло за собою судове покарання і каралося в дисциплінарному порядку [8]. Винного могли перевести на нижчеоплачувану роботу терміном до одного року або заарештувати терміном двадцять діб чи звільнити зі служби. Для стимулювання роботи в органах пожежної охорони з 1939 р. передбачалося збільшення зарплати в середньому від 202 до 318 крб. на місяць, а також централізоване постачання спецодягом всіх міських пожежних команд.

Із приєднанням Західної України до складу УРСР молодший начальницький склад для місцевої пожежно-рятувальної служби упродовж 1939–1941 рр. переважно готувався у Києві, де діяли дві пожежно-технічні школи і пожежно-технічне училище. Відповідно до постанови РНК СРСР, всі навчальні пожежно-технічні заклади переводилися на державний бюджет, що дало змогу вдосконалювати їх навчальну базу. У структурі НКВС було відкрито двадцять шкіл із підготовки начальницького складу, ще сорок шість – для підготовки молодших командирів. Десятки випускників отримали направлення на проходження служби в західних областях України [9].

Для рядового складу вогнеборців Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської і Станіславської областей була організована початкова школа за місцем проходження служби. У період початкової підготовки здійснювалося вивчення організації служби в пожежних частинах, основи пожежної профілактики, пожежно-технічне озброєння, проходження пожежно-стройової і пожежно-тактичної підготовки.

Підготовка рятувальників, в першу чергу, мала за мету здійснювати безперервне поповнення їхніх знань та практичних навичок із попередження і гасіння пожеж, експлуатацію пожежних автомобілів і організацію служби; пос-

тійні тренування у злагодженій і чіткій роботі відділень та караулів з пожежно-технічним обладнанням для здійснення успішних дій із гасіння пожеж у важких умовах; вдосконалювати знання і вміння начальницького складу по керівництву підрозділами на пожежах і під час гасіння пожеж; розвивати дисциплінованість, сміливість та ініціативу [10].

2 листопада 1939 р. Постановою РНК СРСР за № 1816 було введено Положення про пожежну охорону сільських населених пунктів. Відповідно до цього положення, пожежні інспектори почали проводити роботу з формування у сільських населених пунктах добровільних пожежних дружин; вони активно провадили профілактичну роботу в житловому секторі. 22 березня 1940 р. Постановою РНК СРСР було затверджено типовий статут міського добровільного пожежного товариства [11].

Пожежна охорона в західних областях України в умовах Другої світової почала посилено готуватися до діяльності в бойових умовах, із урахуванням того, що авіація і артилерія фашистської Німеччини у масовому порядку застосовували бомбардування й обстріли не тільки прифронтової смуги, але й мирних міст із цивільним населенням. Це завдання полегшилося завдяки тому, що були сформовані пожежні команди. За рахунок прийняття у 1940 р. наказом Наркома внутрішніх справ СРСР «Бойового статуту пожежної охорони» вступив в дію «Статут внутрішньої служби в пожежній охороні» та ряд інших документів, які регулювали діяльність пожежної охорони [12]. За рахунок нових документів пожежна охорона західних областей переводилася на військове положення [13].

Незважаючи на всі складнощі тих років, на території західноукраїнських земель були сформовані органи пожежної охорони.

В цей період вперше в історії радянської влади проблеми пожежної охорони були підняті на рівень національної, що принесло значні результати для організації пожежної безпеки в західних областях України. Пожежна охорона являла добре організовану структуру, яка централізовано забезпечувалася кваліфікованими кадрами і необхідною пожежною технікою.

Джерела та література:

1. Литвин М. Р. Західні землі України : монографія / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 152 с.
2. Баран В. Україна: західні землі: 1939–1940 рр. : монографія / В. Баран, В. Токарський. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
3. Голубев С. Г. Пожарное дело в СССР : монографія / С. Г. Голубев. – М. : Стройиздат, 1968. – 305 с.
4. История пожарного надзора в СССР. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mchs.media.ru.
5. Антонюк Р. Пожежна охорона Івано-Франківщини від минулого до сучасності / Р. Антонюк, В. Яремчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 160 с.
6. Голубев С. Г. Пожарное дело в СССР / С. Г. Голубев ; под общ. ред. Н. А. Тарасова-Агалакова. – М. : Стройиздат, 1968. – 306 с.

7. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999.
8. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – Київ : УРЕ, 1971.
9. Микеев А. К. Добровольная пожарная охрана / А. К. Микеев. – М. : Стройиздат, 1987. – 398 с.
10. Попович С. Пожежництво Львова : історичний нарис / С. Попович. – Л. : Світ, 2002. – 368 с.
11. Попович С. Пожежна охорона Львівщини. 1772–1939 рр. : історичний нарис / С. Попович. – Львів : Світ, 1999.
12. Обухов Ф. В. Советская пожарная охрана / Ф. В. Обухов. – М. : Россельхозиздат, 1979. – 284 с.
13. David R. Marples. Stalinism in Ukraine in the 1940-s. [Text] / R. David. – Edvonton [s.n.], 1991. – 252 p.

УДК 94(477.46)

*Світлана КОСТЕНКО,
кандидат історичних наук, завідувачка художньою галереєю
Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника*

СОЦІАЛЬНИЙ СТАН ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОЦЕС У СЕЛЯНСЬКО-ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАННЯХ 1917 – 1930-Х РР.

Після Лютневої революції в Російській імперії розпочався період бурхливого розвитку громадської ініціативи українського селянства. Складний процес становлення громадянського суспільства у нашій державі актуалізує критичне осмислення історичного досвіду функціонування різних громадських організацій. Важливим є й залучення до активної участі у суспільно-політичному та соціально-економічному житті українського селянства, пробудження його громадської ініціативи. У цьому контексті особливу увагу привертає період 1917 – початку 1930-х років.

Опісля утвердження більшовицького режиму селянські об'єднання або знищуються, або потрапляють під його тотальний контроль. Громадська ініціатива селянства в нових умовах зазнає деформацій, наслідки яких відчуються і в наш час. А до початку 1930-х років в умовах становлення найбільш одіозної форми комуністичного тоталітаризму – сталінізму – відбувається ліквідація усіх селянських об'єднань, включно із повністю контрольованими режимом класовими спілками, що стало закономірним результатом ліквідації селянства як класу. Водночас доводиться констатувати, що попри актуальність означеної проблеми та наявність розлогої джерельної бази і великої кількості літератури присвяченої окремим її аспектам, досі відсутні узагальнюючі дослідження присвячені феномену громадсько-політичної активності української селянства 1917 – початку 1930-х рр.

Початок ХХ століття став часом трансформації селянського невдоволення існуючим у самодержавній поміщицькій імперії станом справ із традиційного для попереднього століття стихійного бунтування у більш перспективні та продуктивні форми – самоорганізацію у громадсько-політичні (селянські спілки) та господарські (різні форми кооперування) об'єднання. Встановлено значно вищу динаміку розвитку місцевих організацій Всеросійського селянського союзу в Україні.

Громадянська активність українського селянства вилилася в динамічний розвиток різних форм кооперації. Але останні в умовах Російської імперії не мали права на створення окремої української організації, а функціонували у рамках загальноімперської кооперативної мережі.

Досить актуальною була динаміка відродження та розширення масштабів діяльності селянських спілок після початку Української революції у 1917 – 1920 рр., значна частина яких цього разу згуртувалися у самостійну Українську селянську спілку (УСС). Однак у південних та східних регіонах змушені були конкурувати із місцевими організаціями Всеросійського селянського союзу. Відзначається важлива роль селянських спілок у суспільно-політичному житті часів Центральної ради як на центральному, так і на місцевому рівні. Паралельно з селянськими спілками, які об'єднували переважно мало- та середньо заможне селянство, в Україні тривав процес формування місцевих організацій Всеросійського союзу землевласників (ВСЗМ), які залучили до свого складу більшість заможних та значну частину середньозаможного селянства.

Ширші умови для розвитку отримав і кооперативний рух, однак на цьому етапі його організаційне оформлення у загальноукраїнську організацію ще не було завершено. Під час окупації України на початку 1918 р. більшість селянських спілок зазнали силового тиску та змушені були припинити свою діяльність, а функціонування кооперативної мережі було поставлено у повну залежність від органів більшовицької влади на місцях.

В умовах гетьманату Скоропадського діяли Українська селянська спілка та Союз землевласників, який у травні 1918 р. змінив назву на Всеукраїнську спілку хліборобів-власників (ВСХВ).

Після звільнення території України від більшовицької окупації швидко відродилася українська сільськогосподарська кооперація, загальнодержавним центром якої ще в січні 1918 р. став Всеукраїнський сільськогосподарський кооперативний союз («Централ»), економічно селянство отримувало від неї значні переваги.

Загалом, впродовж 1917–1920-х рр. громадська ініціатива українського селянства пережила складну історію, позначену злетами, коли селянство із суб'єкта перетворювалось на об'єкт суспільно-політичних та соціально-економічних процесів.

УДК 94 (477.46)

*Станіслав СТЕПЕНЬКІН,
кандидат історичних наук, завідувач історичного музею
Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника*

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА КОРСУНЩИНІ

До недавнього часу діяльність ОУН на Корсунщині була майже не досліджена. Оскільки основна увага зверталася на радянське підпілля. Однак, з відкриттям архівів СБУ ситуація змінилася. Було виявлено багато нових джерел з цієї проблематики. Тому, дана доповідь покликана закрити цю прогалину.

На Корсунщині оунівське підпілля з'явилося відразу після заняття міста нацистськими військами в липні 1941 р. Воно було представлено двома гілками – ОУН-Б та ОУН-М. ОУН-Б з'явилася з другою північною похідною групою. У вересні 1941 р. в Корсуні було створено його осередок, який підпорядковувався Білоцерківському окружному проводу Київського крайового проводу.

Очолював підпілля ОУН-Б Іван Гбург. Він певний час був головою Корсунської районної управи. Активну допомогу в створенні осередку ОУН-Б надавала його дружина Ганна Стеценко, яка під час нацистської окупації працювала завідувачкою відділу охорони здоров'я. Організаторами корсунського осередку ОУН-Б також були вихідці із Західної України Костянтин Горенчук, Дмитро Дрель, Іван Климишин і Кирило (прізвище невідоме). Всі вони входили в районний провід ОУН-Б. Для прикриття Дрель став комендантом районної поліції, а Горенчук – перекладачем сільськогосподарського коменданта. Д. Дрель співпрацював з командиром радянського партизанського загону В. Щедровим (Рижим).

До осередку ОУН-Б приєднався Йосип Зубко-Павлюк. Спочатку він був завідувачем відділу народної освіти. Будучи на цій посаді, від голови проводу ОУН-Б на Корсунщині та Канівщині Василя Чиснока отримав завдання організувати навчання в школах в українському дусі. Не раз він отримував від В. Чиснока різну літературу – справжні «історії України», брошури про С. Петлюру, Є. Коновальця та інших українських національних діячів. Цю літературу він поширював серед вчителів. Активно брала участь в роботі оунівського підпілля дружина Зубка-Павлюка Стефанида Закусило. На початку осені 1941 р. Зубко-Павлюк зібрав конференцію вчителів за присутності В. Чиснока, який закликав виховувати дітей в українському дусі. Потім виступив Зубко-Павлюк і закликав вчителів викинути все радянське з підручників та прививати дітям любов до України. В листопаді 1941 р. в підпілля ОУН-Б входили також: активна діячка «Просвіти» Віра Мороз, редактор газети «Оновлене життя», а пізніше – зоотехнік з риболовства і бджолярства при корсунському гебйтскоміса-

ріаті Василь Закусило, фармацевт аптеки Катерина Зінченко, заступник редактора газети «Корсунські вісті» Андрій Ворошило, замісник завідуючого культури та освіти Іван Набока, голова Райспоживсоюзу Яків Приходченко, організатор і комендант районної поліції Іван Курінний, реєстратор колишніх учасників Української революції Курінний (ім'я невідоме), дядько І. Курінного, замісник голови Корсунської районної управи Андрій Мочульський, перекладач гебітскомісара Христофор Ермантраут, корсунський районний староста Ісаак Осипенко, директор корсунського банку Шаповалов (ім'я невідоме), завідувач лісового відділу в районній управі Решетняк (ім'я невідоме), районний агроном Коваленко (ім'я невідоме) голова районного відділу народної освіти після Зубка-Павлюка, а потім – завідуючий пекарнею Іван Бориславський. Мочульський, будучи замісником голови Корсунської районної управи, допомагав людям, щоб їх не відправили на роботи в Німеччину. Він «поширював націоналістичні плакати».

Певний матеріал з історії оунівського підпілля в Корсуні подає вчитель Микола Гудзенко. Так, крім себе, він вказує, що членами ОУН-Б були Леонід Побірченко, Анастасія Носаченко, Наталія Вірченко, Леонід Михайловський. Гудзенко, син репресованого радянською владою інженера Всеволод Подолянко та Ігор Змієвський зібрали ламповий радіоприймач, по якому слухали зведення з фронту, а потім поширювали цю інформацію серед знайомих.

Восени 1941 р. І. Климишин, Д. Дрель та К. Горенчук поселилися на квартирі у Катерини Зінченко за адресою: вул. Вокзальна (тепер Ярослава Мудрого) 105. Пізніше Горенчук переїхав на нову квартиру. До квартири К. Зінченко навідувалися оунівці «Петро, Юрій, Боцман, Кирило, Шпонько, Данило». Прізвища всіх їх невідомі. Двоє з них, Кирило та Шпонько, прийшли з похідною групою ОУН-Б. Майже всі вони були зв'язківцями, лише Кирило – членом районного проводу. Квартира Зінченко була явочною, саме там районний провід ОУН-Б отримував літературу та кореспонденцію з окружного проводу в Білій Церкві. Літературу з Білої Церкви привозив Михайло Бичек.

Влітку 1942 р. оунівці заснували корсунську районну газету «Корсунські вісті». Виконуючим обов'язки її редактора став Й. Зубко-Павлюк, а пізніше – і редактором. В цій газеті були вміщені викривальні статті проти радянської влади. В редакції друкувалися листівки для оунівського підпілля, а також для «групи Марценюка» (прорадянської підпільної організації «Комітет-103»). На квартиру до Зубка-Павлюка приходили оунівці І. Климишин та К. Горенчук. Вони говорили, що ОУН-Б веде боротьбу проти радянської влади та нацистів за «самостійну Українську Державу» та «різко висловлювалися проти німців». В Зубка-Павлюка висів портрет А. Гітлера, і Горенчук «сварився, що ... висить цей портрет».

Підпілля ОУН-Б, крім Корсуня, було створене і в інших населених пунктах Корсунського району. Так, Гбурґ часто їздив у село Квітки до Стеценко (ім'я невідоме), сестри своєї дружини. В неї та в старости Квіток Филимона Шевченка часто проводилися наради бандерівців, а в їхніх хатах часто зупинялися члени ОУН-Б. В квітні 1942 р. один із оунівців (хто, невідомо) був зааре-

штований жандармерією у Квітках через свою діяльність. ОУН-Б також мала свої організації в Стеблеві та Деренківці, які очолювали писарі сільських управ. Стеблівський писар (хто, невідомо) тримав зв'язок з К. Горенчуком, а деренківецький, Дем'ян Панько, – з І. Бориславським. Головою осередку в Моринцях був Петро Кукленко, уродженець цього села. Він «відкрито оголошував себе націоналістом й носив тризубівський значок». Також осередок ОУН-Б був і в Бровахах.

В Корсуні також існувало підпілля і ОУН-М. Воно було не таким численним, як бандерівське. Очолював підпілля ОУН-М в Корсуні директор Корсунського педагогічного ліцею Григорій Самойленко. Самойленко носив значок «Тризуб», який відрізнявся від бандерівського меншим розміром і жовтим кольором. Він, в розмовах, закликав українців об'єднуватися проти «большевицької влади, за самостійну Україну». Яскравим представником ОУН-М був протоієрей УАПЦ Іван Веливченко. Він відновив парафію УАПЦ в місті у 1942 р. Церква знаходилася в приміщенні школи. Веливченко виступав з «проповідями націоналістичного характеру». До ОУН-М входив також і бухгалтер районного відділу освіти Василь Покровський. Йому Г. Самойленко особисто видав значок «Тризуб» і брошуру «Що таке український націоналізм».

Слід відзначити, що не дивлячись на ворожнечу обох гілок ОУН, корсунські осередки цих організацій проводили спільні наради. Ці наради часто відбувалися в кабінеті Й. Зубка-Павлюка. На них, крім нього, були присутні В. Закусило, І. Бориславський, Г. Самойленко і К. Горенчук.

Крім підпільно-пропагандистської роботи, оунівці проводили і диверсійну діяльність. Так, у 1943 р. уродженець Корнилівки, охоронець на залізниці Петро Омаровський під Сотниками пустив під укіс ешелон з технікою.

У травні 1943 р. нацисти викрили підпілля обох гілок ОУН в Корсуні й почали масові репресії проти його членів. 16 червня жандармерія арештувала К. Зінченко. Пізніше її перевели в гестапо м. Біла Церква. Там її допитували як члена ОУН-Б. Однак це не було доказано, і Катерину відправили до концтабору, потім направили на роботу в Німеччину. По дорозі Зінченко втекла й повернулася до Корсуня. В липні гестапо арештувало К. Горенчука, потім – Д. Дреля. Їх розстріляли в Києві в Бабиному Яру. Також було арештовано І. Климишина, однак подальша доля його невідома. Арештували і В. Мороз за участь у хорі. Її відправили в концтабір до Німеччини, там вона загинула. В лісі, в районі Бровах, під час облави нацисти смертельно поранили Григорія Самойленка, який втік туди від переслідувань нацистів. Також було арештовано писарів сільських управ Стеблева та Деренківця (Д. Панька). Однак пізніше їх звільнили. В липні чи серпні було арештовано В. Покровського. Пізніше його відправили до концентраційного табору в місто Радивилів. Звідти, в січні 1944 р., він утік.

Анастасія Носаченко була заарештована за вірш, який знайшли у неї на вулиці під час обшуку. Вона загинула у концтаборі. Леоніда Побірченка арештували і розстріляли у Бабиному Яру в Києві. Значну частину оунівців нацисти

звинуватили у зв'язках з радянською агентурою. І тому їх приписали до комуністичного підпілля. Багатьох оунівців розстріляли в Різаному Яру під Корсунем. Серед них були Василь Чиснок, Федір Шевченко, Борис Левченко та Іван Зіниця.

У червні 1943 р. жандармами був арештований Зубко-Павлюк з дружиною, і їх ув'язнили в корсунській поліції. Пізніше Зубка-Павлюка і також його дружину перевели до гестапо міста Білої Церкви, а потім – Києва. Звідти ледь вирвались.

Із наступом Червоної Армії оунівці почали покидати Корсунь, виїжджаючи на захід. Так в жовтні 1943 р. виїхав Гбург, а за кілька днів до вступу в Корсунь Червоної Армії (14 лютого 1944 р.) з міста разом з німцями виїхав Зубко-Павлюк. Також в січні 1944 р. до Німеччини виїхали А. Ворошило та Я. Приходченко.

Після відновлення радянської влади на Корсунщині у 1944 р. боротьбу за незалежність України продовжував лише місцевий осередок ОУН-Б. Він входив до Київської генеральної округи УПА-Схід. В січні 1945 р. УПА-Схід була перетворена на УПА-ПСУЗ (північно-східних українських земель). Корсунський осередок ОУН-Б мав підтримку від 1 полку з'єднання «Холодний Яр», яким командував Панько (псевдонім, ім'я і прізвище невідомі). Він базувався в лісах під Черкасами.

На території Корсунського та Богуславського районів діяв також оунівський загін командиром якого був Микола Артамонович Смоляр на прізвисько «Жук». Загін складався з 5 осіб. Він був створений на території Богуславського району в червні 1944 р. із місцевих жителів. Смоляр займався пропагандою «націоналістичних ідей, для чого вирішив захопити друкарську машину і організувати друкування націоналістичних листівок та поширювати їх серед населення східних областей УРСР». В 1947 р. цей загін МГБ вдалося ліквідувати.

Не дивлячись на переслідування, підпілля ОУН-Б на 1949 р. продовжувало робити активні спроби поширення свого впливу. Оунівці свою боротьбу вели, в основному, агітацією і здійсненням терористичних актів. Так, у 1952 р. до Корсунь-Шевченківського району було направлено оперативного працівника МГБ з метою розслідування нерозкритих терористичних актів. У 1954 р. згідно довідки про стан агентурно-оперативної та розшукової роботи Управління КГБ при Раді Міністрів УРСР по Черкаській області ОУН ще діяла на Корсунщині. Так, у 1949 р. було арештовано оунівця І. Д. Томіленка. При етапуванні він втік і укрится на межі Корсунь-Шевченківського та Вільшанського районів. Звідти здійснював терористичні акти на території сусідніх сіл. Його розшук на 1954 р. результатів не мав. Подальша доля Томіленка невідома.

Зрозуміло, що з самого початку відновлення радянської влади МГБ почало активні дії з метою ліквідації оунівського підпілля. Було ліквідовано краєві та нижчестоящі провали ОУН-Б, арештовані й засуджені виявлені оунівці. Так, емгебісти у 1944 р. заарештували Катерину Зінченко, у 1945 р. – Василя Покровського, у 1946 р. – Андрія Мочульського, у 1947 р. – Якова Приходченка та Василя Закусила, у 1949 р. – Йосипа Зубка-Павлюка. Їх усіх засудили до

різних термінів ув'язнення в концтаборах. Однак, не дивлячись на активну діяльність радянських каральних органів, навіть у 1954 р., через відсутність агентури значна кількість оунівців, яка була на оперативному обліку КГБ, в Корсунь-Шевченківському районі не розроблялася. А «чекістська робота» з виявлення членів підпілля ОУН-Б серед молоді та інтелігенції велася слабо.

Отже, на Корсунщині існували підпільні осередки ОУН-Б та ОУН-М, які боролися за незалежну Україну. Ці дві гілки ОУН з'явилися тут з початком німецько-радянської війни. В основному це були бандерівці, які мали більш розвинену організацію. Оскільки підпілля ОУН-Б та ОУН-М в Корсуні було законспіроване, тому складно встановити всіх його членів. Вдалося встановити лише 32 осіб з ОУН-Б та 3 з ОУН-М. В селах відоме підпілля лише ОУН-Б. Це в Стеблеві, Квітках, Деренківці, Моринцях й Бровахах. Всього 7 осіб. У 1943 р. нацисти викрили оунівське підпілля. Було розстріляно 8 оунівців, вбито 3 і арештовано близько 10 (з них встановлено 4). Після відновлення радянської влади боротьбу за українську незалежність продовжувала лише ОУН-Б. Вдалося встановити, що боротьба велася до 1954 р. включно.

УДК 94(4.77)

*Юрій ЛЯШКО,
завідувач історичного музею
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

«ВІЙНА НА ЗАЛІЗНИЦІ».

Короткий нарис з історії Української революції 1917 – 1921 рр.

Велику, майже п'ятилітню, війну України за свою незалежність у 1917–1922 рр. історики іноді називають «Залізничною війною». Справа в тому, що на поч. ХХ ст. в Російській імперії найбільш ефективним став залізничний транспорт. Всі інші транспортні шляхи сполучення можна було назвати не дорогами, а напрямленнями, які функціонували за сезонними коливаннями, найефективніше влітку, найгірше – у весняно-осінній період. Тому всі ці фактори впливали не лише на повсякденне життя населення, а і на надзвичайні події.

Під час бойових дій супротивники намагалися захоплювати в першу чергу залізниці, вузлові станції, залізничні мости тощо. Той, хто контролював залізницю в тому чи іншому районі, в принципі був володарем військової ситуації в краї. Тому і бойові дії точилися в той час навколо великих залізничних станцій і головних залізничних шляхів.

У 1876 р. через наше місто Кам'янку було прокладено ділянку Південно-Західної залізниці, що сполучала Центр і Північ країни з Південними регіонами та Чорноморським узбережжям. Це прискорило швидкий економічний розвиток нашого краю, що вплинуло на ріст економіки, розвиток промисловості і сільського господарства [1, с. 53]. Проте вже в кінці 1917 – на початку 1918 рр.

цей фактор негативно почав впливати на особливості життя нашого краю. Якщо у кінці 1917 р. місцеве населення Кам'янки, Косар, Райгорода та інших ближчих сіл страждало від грабунку і мародерства дезертирів царської армії, які після розвалу фронту довгими ешелонами потяглися углиб країни, то з початку 1918 р. в краї розпочалася повномасштабна війна [2, с. 29]. Ворогуючі сторони вели бойові дії вздовж залізничних шляхів. Прикладом є вислів, який виник у той час в військових керівних колах більшовиків, які окупували Чигиринщину: «Советская власть существует здесь только до туда, куда долетит снаряд из бронепоезда!». І цим було все сказано [3, с. 7].

В січні 1918 р. на території краю розпочалися військові сутички, а 25 січня загони Вільного козацтва під командуванням Федота Бондаря, Якова Водяного та отамана Кульчицького почали бойові дії проти наступаючих більшовицьких військ Михайла Муравйова. Основні бої розгорілися навколо вузлової станції Бобринська (теп. ім. Т. Г. Шевченка). В результаті нічного бою підрозділи 8-ї червоної армії разом із штабом М. Муравйова були вщент розбиті і розігнані вільними козаками [4, с. 36–37].

Вже навесні 1918 р. край був зайнятий австро-німецькими військами, які вели наступ проти більшовицьких загарбників, що насувалися з Півночі. Основні сутички точилися навколо залізничних станцій і у прилеглих районах, тому що саме по залізниці рухались основні військові сили як наступаючих, так і відступаючих підрозділів.

В травні 1919 р. Кам'янка і прилеглі села були зайняті загонами отамана Григор'єва, який підняв повстання проти свавілля більшовицьких окупантів. Всі основні його сили рухались із Півдня України по залізниці і сконцентровувались в районі ст. Бобринська. Проте повстання було придушене, а у серпні 1919 р. вже був окупований Добровольчою армією генерала А. Денікіна [5, с. 16–18].

Проти російських окупантів, як червоного так і білого кольору, почався масовий виступ місцевого населення, який переріс у велике Холодноярське повстання, що охопило територію Черкаської та Кіровоградської областей сучасної України. Саме в цей час розгорілась велика залізнична війна проти окупантів, бо і білі, і червоні несли у край смерть і руїну.

В той час на території нашого краю функціонувало дві залізничні магістралі: ст. Бобринська-Помічна та ст. Бобринська-Знам'янка. Саме по цих ділянках Південно-Західної залізниці рухались основні військові сили та грузи з Півночі на Південь і навпаки. В середині 1920 р. вся адміністративна влада тодішнього Чигиринського повіту перебралася із м. Чигирин в м. Кам'янку. Причина переїзду була одна: в Чигирині немає залізниці, це не дає можливості швидко передислокувати туди війська [6, с. 99].

Тому холодноярські повстанці особливу увагу приділяли саме залізниці. Недаремно в великому Чорноліському кінному полку під командуванням Пилипа Хмари навіть була створена технічна сотня під керівництвом сотника Залізняка (Мефодія Голика), яка саме і займалась диверсіями на ділянці Бобринська-Знам'янка [7, с. 224].

В народному фольклорі збереглися навіть такі слова із пісні:

«Не ховайте, багатії,
Ви добро у скрині!
Ходить Батько, Ходить Хмара
Сам по Україні!
Ген над трупами собаки
При битій дорозі.
Їде Батько, їде Хмара,
Сам на паровозі...!»

Основним завданням повстанців був контроль над рухом як військових, так і цивільних поїздів, які завозили в Україну війська й озброєння, а вивозили продовольство та награбоване майно.

Повстанці використовували два методи, якими вони зупиняли ешелони.

Перший – це захоплення залізничної станції, на якій зупинявся ешелон. Цей метод потребував значних військових сил та мав негативні наслідки у вигляді людських втрат.

Та другий, який був більш ефективним і навіть екзотичним.

Коли по залізниці рухався військовий ешелон з живою силою противника, або бронепотяг, зазвичай підривалася залізниця. Проте вибухівки не вистачало, або не було. Тоді повстанці винайшли такий метод боротьби із ворожими ешелонами.

Якщо рухався бронепотяг, то вибирався крутий поворот на ділянці залізниці. Рейки розбиралися і зтягувалися двома парами волів на кювет. Таким чином, панцерник злітав з рейок, перетворюючись на купу металобрухту, а долю екіпажу, який залишався живим після аварії, вирішували багнет і граната. Якщо ж залізницею рухався ешелон із озброєнням, боєприпасами чи продовольством, тоді козаки вибирали місце, де залізниця має нахил – так звану «горку». Намашували ділянку рейок смальцем, і поки паротяг буксував, спокійно від'єднували задні вагони, а потім розвантажували їх на підводи [8, с. 238–240].

Така ситуація настільки настрахала і занепокоїла владу, що у липні 1921 р. Чигиринська повітова військова нарада видала наказ № 268, в якому зазначалося: «...весь Чигиринский уезд объявляется на осадном положении..., особенно опасное положение на участке железной дороги Бобринская-Знамянка, ... принимаются меры с целью искоренения бандитизма и установления на территории уезда твердой советской власти» [9].

«Залізнична війна» між владою і селянами тривала аж до осені 1922 р., поки спецоперацією ЧК не були захоплені головні ватажки Холодноярських повстанців, у тому числі й отаман Залізняка (Мефодій Голик). Проте ще у 1923, 1924 і навіть 1925 рр. окремі групи повстанців чинили опір більшовицькій окупаційній владі. Однак великого впливу на ситуацію вони вже не мали, так як край був повністю під контролем більшовиків.

Джерела та література:

1. Ярошевич А. І. Очерки экономической жизни Юго-Западного края / А. І. Ярошевич. – Вип. 3. – Київ, 1911. – С. 53.
2. Героїзм і трагедія Холодного Яру : Збірка. – Київ, 1996. – С. 29.
3. Ляшко Ю. Ю. За землю і волю / Ю. Ю.Ляшко/ – Черкаси, 2018. – С. 7.
4. Героїзм і трагедія Холодного Яру : Збірка. – Київ, 1996. – С. 36–37.
5. Літопис Червоної Калини / С. Полікша // Часопис. – Ч.5. – Львів, 1933. – С. 16–18.
6. Горліс-Горський Ю. Хорлодний Яр / Ю. Горліс-Горський. – Київ, 2010. – С. 99.
7. Коваль Р. М. Коли кулі співали / Р. М. Коваль. – Київ – Вінниця, 2006. – С. 224.
8. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр / Ю. Горліс-Горський. – Київ, 2010. – С. 228–240.
9. ЦДА України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 615. Арк.171.

УДК 930(477): 821.161.2[Лаз7] «1927/1929»(045)

Оксана СИЛКА,

*доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

Сергій БЕРЕГОВИЙ,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

**ПАРИЗЬКИЙ ЩОДЕННИК «МА VІE» за 1927–1929 рр.
БОРИСА ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Актуальність теми полягає в тому, що до сьогодні в українській історіографії не досліджувалися щоденникові записи Бориса Лазаревського комплексно, у взаємозв'язку з його поглядами, переконаннями, художньою та публіцистичною творчістю, громадською роботою та особистим життям. Борис Олександрович Лазаревський (1871–1936 рр.) – письменник, син видатного українського історіографа О. М. Лазаревського, який з 20-х рр. і до 1936 р. перебував у еміграції у Парижі.

Мета дослідження – ввести до українського наукового простору унікальне історичне джерело, яким є паризький «Щоденник» Бориса Лазаревського за 1927–1929 рр.

«Щоденник», який ми досліджуємо, знаходиться у приватній власності, він не був повністю опублікований і поки не доступний науковому загалу. «Щоденник» Бориса Олександровича Лазаревського за 1927–1929 рр. потрапив до приватного зібрання радянського поета Івана Івановича Гончаренка у 1943 р. Цей примірник постійно зберігався і зберігається в родині письменника як реліквія (на сьогодні власником «Щоденника» є онук І. Гончаренка – к.і.н., доц. С. І. Береговий).

В історії України, Росії та Російської імперії письменник Борис Олександрович Лазаревський залишається знаний, насамперед, завдяки своїм щоденникам, які він вів усе життя, починаючи з 1886 р. (за різними підрахунками, збе-

реглись близько 60 томів/зошитів, майже усі імперської доби, лише окремі – часів еміграції). Більшість щоденників до 1917 р. зберігаються у різних архівних та книгосховищах Російської Федерації (Російська національна бібліотека, Російський державний архів літератури і мистецтва, Інститут Російської літератури Російської академії наук), щоденники 1920–1922 рр. зберігаються у фонді Б. Лазаревського (96/43) у Літературному архіві Музею національної писемності у Празі (Literární archiv Pamětník národní písemnictví). Окремі листи Б. Лазаревського до адресатів та його листи-відповіді також не складають єдиного архівного фонду, а розпорошені по різних архівах Російської Федерації та України (до появи інформації про можливе зберігання у архівах інших країн). Окремий фонд «Лазаревський Борис Олександрович, український і російський письменник» був створений у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва (м. Київ) у 2005 р. Хронологічно документи охоплюють 1929–1933 рр. Основу фонду склали матеріали, які передав до архіву Ю. М. Кочубей. Це: малюнки Б. Лазаревського Церкви Покрови Святої Богородиці у с. Гривка (суч. Шевченкове) Конотопського повіту, де народився батько письменника Олександр Матвійович Лазаревський, із записами про родовід Лазаревських-Лашинських; силует Б. Лазаревського; листи Б. Лазаревського, некролог Б. Лазаревського та бланки офісу українських емігрантів у Парижі.

«Щоденник» містить унікальний антропологічний матеріал епохи. Так, гендерна проблематика цікава, не в сенсі опису життя «Дон Жуана» чи «Казанови», з якими у нашого героя мало схожості, а у намаганні зрозуміти, що втягувало в орбіту життя особистості багатьох талановитих і неординарних жінок – подруг та коханок, танцюристок, дружин українських та російських письменників, поетів, музикантів та інших. У «Щоденнику» вклеєні їхні фото та портрети, листи і записки, автографи, у яких і пристрась, і надія, і розчарування, і розпач розставання, і вдячність один одному за подаровані миттєвості щастя.

Окремим напрямом дослідження є взаємовідносини Б. Лазаревського з Галиною Кузнецовою – останньою музою та коханкою письменника І. Буніна. Авторка «Грасського щоденника», що став знаменитим лише у 1967 р. після публікації у США, у пошуках літературного визнання зверталась до Б. Лазаревського і отримала підтримку і співчуття. Вона так само читачка оповідань письменника, а його київські сюжети викликають у неї неабиякі емоції.

У «Щоденнику» вміщені записи про враження Б. Лазаревського від українських концертів, літературних вечорів (хорові капели О. Кошиця, О. Городовенка) із неодмінною характеристикою артистів та артисток. Серед останніх є галичанка Марія Якимець, яка «читала так, что Тарас ее бы расцеловал – пришел бы в такой буйный восторг, в который привела его когда то М. О. Марко – Вовчок».

Незмінно щирий і відвертий, при цьому тактовний і толерантний, Борис Лазаревський ніколи, навіть в особистих записах, не сходить до вульгарності у ставленні до жінки, її сприйняття. Навіть друзі О. Куприну, який напівжар-

тома у листах просить розповісти про любовні пригоди, неодмінно в цих питаннях відповідав мовчанням. «Знавець жіночої душі» і палкий шанувальник їхньої краси Борис Лазаревський залишається у нашій уяві людиною стриманою і шляхетною.

«Щоденник», так би мовити, густо помережений українським маркером. Це листи з України від родичів з коментарями, спогади про батька – знаного історика Олександра Лазаревського, міркування на історичні і політичні теми (останніх небагато), цікавими є записи про враження від українських художніх вечорів і концертів. Численні записи, про як ми вже писали, ще не розшифровані, зважаючи на специфіку почерку Бориса Олександровича. Вочевидь Б. Лазаревський не мав тісних контактів з колами української політичної чи культурної еліти. Ніхто із подібних осіб не був серед його друзів. Доволі близький він лише до О. Кошиця, із яким був знайомий ще до 1917 р., зустрічався у Києві, Севастополі, пізніше у Празі, Парижі, листувався. О. Кошиць, як і О. Лазаревський, подекуди різко і з болем пишуть про низький стан організованості та культури української громади в еміграції, брак досвіду.

Матеріали «Щоденника» переконують, що у Б. Лазаревського в еміграції загострились переживання від розриву з Україною та малою батьківщиною, якими були рідні Конотоп чи Гирівка, почуття власної вини за свій розірваний ментальний зв'язок із ними. Для свого, навіть найближчого російського оточення, письменник залишався малоросом і за своєю вимовою і за м'якістю характеру та гумору. Він переживав, що ніхто з культурних великоросів зовсім не обізнаний з українською літературою, наукою, історією.

«Щоденник» Бориса Олександровича Лазаревського за 1927–1928 рр. (як власні рукописи, так і його кореспонденція), є цінним і важливим першоджерелом, вивчення, аналіз та публікація змісту якого доповнить сучасну українську історіографію у питаннях дослідження української еміграції 20-х рр. ХХ ст. Перспективним вбачаємо розробку таких напрямів: науково-літературне оточення Б. Лазаревського, його співпраця з представниками української та російської паризької еміграції, публікація (вперше) їх автографів; оцінка Б. Лазаревським сучасних йому політичних, суспільних та культурних змін (на прикладі подій в Україні – від УНР до УСРР та РРФСР) та інші.

ЗМІСТ

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО. ІСТОРІЯ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ. НАУКОВА АТРИБУЦІЯ, ОЦІНКА ТА ДОВЕДЕННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Бугеря М. О. Комунікаційні стратегії Черкаського обласного краєзнавчого музею під час пандемії коронавірусу.....	3
Гудима Н. П. Мультимедійні технології у сучасному музеї: український контекст	6
Таран Г. М. Перша музейна експозиція в Україні, присвячена П. І. Чайковському (м. Кам'янка): актуальні проблеми збереження та популяризації	10
Яшан О. О., Мілін О. В. Перспективи розвитку музейної справи	15
Пугач Н. О. Музейний експонат як джерело вивчення подій Другої світової війни (за матеріалами експозиції історичного музею КДІКЗ) ..	18
Брель О. В. Колекція стародруків в експозиції музею Богдана Хмельницького у Чигирині.....	22
Бичок Т. П. Колекція книг бібліотеки Кам'янського державного історико-культурного заповідника, присвячених П. І. Чайковському, як історичне джерело.....	28
Овсієнко Л. Г. Артефакти давньоруського часу в фондівому зібранні Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника	32
Полякова Т. Ю. Американський орден «Легіон честі»: з колекції Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника	36
Чупак Т. П. Заповідник як інтерактивне середовище спілкування	38
Пшенишна Н. М., Гайова Ю. Ю., Портянко Т. М. Вплив освітлення на збереження музейних експонатів та рекомендації з його облаштування.....	43
Єфремцева А. П. Шкільна музейна кімната ім. Кароля Шимановського в с. Тимошівка Кам'янського району як осередок пам'яті світової музичної культури	47
Губенко В. О. Історія одного експоната – шпага В. Л. Давидова.....	54
Бабкова Н. В. Козацькі перначі в музейних колекціях України	58

Ганницький С. Г. Свинцеві пломби ХІХ – поч. ХХ ст. у фондovій колекції Черкаського обласного краєзнавчого музею.....	60
Поліна О. А. Маркетингова стратегія та цифровий музейний маркетинг.....	62
Давиденко Г. І. Комплектування колекції Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника музейними предметами з історії волонтерського руху на Корсунщині.....	66
Степенькіна П. Я. Маркетингові дослідження в роботі Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.....	70
Ликова О. Г. Куришки Михайла Китриша в музейній колекції.....	74
Богород А. В. Особливості музеєфікації традиційної етнохореографічної спадщини українців.....	77
Висоцька Л. Г. З історії створення першої на Черкащині стаціонарної музейної експозиції про діяльність Холодноярської повстанської організації (1918 – 1922 рр.)	82
Лисенко А. І., Пономаренко Ю. А. Культурні цінності: сутність поняття.....	90
Лисенко А. І. Витоки та напрямки колекціонування культурних цінностей	93
Кисленко С. В. Раритетні речі початку ХІХ ст. родини М.М. Раєвського із фондів Кам'янського державного історико-культурного заповідника	96
Спасібухова В. С. Різновиди технологій виготовлення ікони.....	98
Лисенко А. І., Бондаренко Н. В. Музей Гуггенхайма у Більбао.....	99
Синявська Л. І. «Музейна практика студентів-істориків як складова навчального процесу з підготовки фахівців музейної справи (на прикладі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького)»	102

ПРАВОВА ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК. ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Яковець І. О., Головчук А. М. До питання правової охорони історико-культурних пам'яток в Україні.....	106
Левченко Н. Ф. Симпозіум народного мистецтва «Холодний Яр» – 2017.....	109
Яшан О. О., Морозова С. А. Збереження культурно-історичної спадщини: міжнародний досвід.....	114
Лисенко А. І., Гончар О. С. Правове регулювання діяльності історико-культурних заповідників України.....	119

Постригань Б. В. Поняття культурної спадщини у міжнародному законодавстві.....	121
Гук О. І. Збереження і охорона культурної спадщини: історіографія проблеми	122

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Chubina T. Interethnic relations in Ukraine (1990s – early 2000s years)	124
Данилевський В. В. Національні та мовні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики періоду перебудови (1985 – 1991 рр.)	127
Стадник І. Ю., Парначова Н. В. Взаємодія українського та польського населення в Польській Народній Республіці в 50–60-х рр. ХХ ст. (на матеріалах тижневика «Наше слово»)	139
Шпак В. І. Зародки підприємництва в Україні.....	141
Федоренко Я. А. Реформування аграрного сектору України: історіографічний вимір	148
Лазуренко Ю. М. Розвиток продуктивних сил в українському селі в добу непу крізь призму аналізу історіографії: загальні висновки.....	151
Котляр Д. О. Становлення та розвиток радянської регіональної друкованої преси: історичний аспект	157
Ілляшенко Ю. Ю. Організація практичної діяльності здобувачів вищої освіти в процесі вивчення дисципліни «Нова історія країн Європи та Америки».....	161
Лазуренко О. Г. Кадрові питання функціонування товариських судів на теренах Української РСР в період «хрущовської відлиги».....	165
Кулинич Б. Г. Стан і напрямки розвитку спорту інвалідів в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. (за матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України).....	172
Богун Л. В. Підготовка кадрового забезпечення пожежної охорони в західних областях України в 1939 – 1941 рр.	173
Костенко С. В. Соціальний стан та економічний процес у селянсько-громадських об'єднаннях 1917 – 1930-х рр.	177
Степенькін С. Ю. Нові дослідження з історії підпілля ОУН на Корсунщині	179
Ляшко Ю. Ю. «Війна на залізниці». Короткий нарис з історії Української революції 1917 – 1921 рр.....	183
Силка О. З., Береговий С. І. Паризький щоденник «МА VIЕ» за 1927–1929 рр. Бориса Лазаревського	186

Наукове електронне видання

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ:
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ТРАДИЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Матеріали
III-ої Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(з міжнародною участю)

05 – 06 листопада 2020 р.
м. Черкаси

Частина 2

Статті подаються в авторському редагуванні.

Складання: Т. Костенко, Т. Манжура, К. Давиденко

Гарнітура Times New Roman. Обл.-вид. арк. 13,64. Зам. №20-90.

Видавець: Черкаський державний технологічний університет
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 896 від 16.04.2002 р.
ЧДТУ, кафедра історії та права, бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, тел.: 0948811637